

T.C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

BORÇALI İLİNDE ESKİ TÜRK İNANÇLARININ İZLERİ

Yüksek Lisans

Hazırlayan

Oğuz MEMMEDLİ

Danışman

Doç. Dr. Nedim BAKIRCI

Niğde

Haziran, 2015

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum 'Borçalı İlinde Eski Türk İnançlarının İzleri' Başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiği ve çalışmanın içinde kullandıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 01/06/2015

413
Oğuz MEMMEDLİ

ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Nedim BAKIRCI danışmanlığında **Oğuz MEMMEDLİ** tarafından hazırlanan "**BORÇALI İLİNDE ESKİ TÜRK İNANÇLARININ İZLERİ**" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Türk Dili ve Edebiyatı** Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tarih: 01/05/2015

JÜRİ :

Danışman : Doç. Dr. Nedim BAKIRCI

Üye : Doç. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ

Üye : Yrd. Doç. Dr. Namık ASLAN

X. Behar
M. ÇERİBAŞ
Namık ASLAN

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun Tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Ömer İSKENDEROĞLU
Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Yöresel ve bölgesel araştırmalarda Türklerin ilk inanç sitemlerine ulaşmak günümüzde yaşayan tespitlerden hareketle çeşitli yöntemlere bağılı olarak sürdürmek önemlidir.

Borçalı'da Eski Türk İnançlarının izleri adını taşıyan çalışmamızda adı zikr olunan bölge ahalisinin inançlarını ve bu inançlarla ilgili pratiklerini incelemeye gayet gösterilmiştir. İlgili bölgeden tespit edilen eski Türk inançlarının izleri yazı kaynaklarla desteklenip karşılaştırma yapılmıştır.

Çalışma; Giriş, İki bölüm, Sonuç, Kaynak Şahıslar ve Kaynaklar adlı bölümlerden oluşmaktadır.

Girişte, Borçalı ilinin geçmişgünümüze kadarki devrini kapsayan tarihi, coğrafyası, sosyal yapısı kısaca tasvir edilmeye çalışılmıştır. İlaveten, araştırmaya ait konunun belirlenmesi, konunun amacı ve araştırmada kullanılan yöntem hakkında malumat verilmiştir.

Çalışmanın Birinci Bölümünde Türk İnanç sisteminin esaslarını oluşturan, Tengrive İyelere bağılı konular ayrı başlıklar altında ele alınarak değerlendirilmiştir. Bu bölümde Tanrının başlangıçtan beri Türk inançlarındaki yeri ve etkisi açıklanmış, koruyucu ve yardımcı iyelerin, kara iyelerin ve şer ruhların, gök ve yer iyeleri ile ev, ocak, ateş iyelerinin günümüzdeki yansımaları, yaşam biçimleri incelenmiştir.

Çalışmamızın insan hayatında törenler ve inançlar bölümünü teşkil eden İkinci Bölümde, yaşayış tarzımızda mühim yer kapsamış olan doğum (doğumla ilgili çok fazla tespit yapılamamıştır), evlenme ve düğün, bayramlar, kurban, adak ve diğere dini nitelikli tören ve ayinler, ölüm ve mezar, yas ve yağ törenleri ele alınarak incelenmiştir.

Çalışmamızın Sonuç kısmında, bu üç bölümde ele alınıp işlediğimiz inanç ve törenlere ait tespit ve tasvirlerin genel bir değerlendirilmesi yapılarak, ulaştığımız sonuç ortaya koyulmuştur.

Konunun seçimi, planı, araştırma yöntemi konularında karşılaştığım problemlerin çözümünde düşüncelerini aldığım ve çalışmamızı sürekli tashih eden hocam, Doç. Dr. Nedim Bakırcı'ya samimiyetle teşekkür ederek saygılar sunarım.

Çalışmamız sırasında yakın desteğini gördüğüm aileme, yakın çalışma sırasında bana destek olan arkadaşlarım ile alan çalışması sırasında bana destek olan hem Borçalı'daki hem de Azerbaycan'daki akrabalarım içtenlikle teşekkür ederim. Bu çalışmada büyük ölçüde yardım etmiş hem babam, hem de hocam olan Prof.Dr.Kerem Memmedova, aynı zamanda kaynak eser sağlamış olan Dr.Ekber Necef'e sonsuz teşekkürler ederim.

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
BORÇALI İLİNDE ESKİ TÜRK İNANÇLARININ İZLERİ
MEMMEDLİ, Oğuz
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Nedim BAKIRCI
Haziran 2015, 113 sayfa

İnançlar, bir milletin mitik ve mistik özelliklerini yansıtan temel yapılardır. Tarih, bu yapıları yaşam koşulları içinde şekillendirir ve aktarır. İnsanlar kendigeçmişleri ile ilgili her şeyi merak eder. Bu merak, onu atalar kültürüne götürür. Milletlerin kültür haritasında mevcut olan her şeyi anlamlandırması bazen kolay olmayabilir. Özellikle inanç meselesi bunun en başında gelir. Çünkü inanca bağlı ritüel ve pratikler, bir milleti diğerinden ayıran en belirgin özelliktir.

Folklor çalışmaları içinde inançlara bağlı kültürü tespit etmek, aktarmak belli bir birikim ve ciddi bir çalışma gerektirir. Bir anlamda işneyle kuyu kazmak gibidir bu tür çalışmalar.

Gelenekselleşen ve bir şekilde kendini koruyarak ve değişerek yaşamaya devam eden her pratiğin eski yaşantılardan taşıdığı bir iz vardır. Biz de bu çalışmada Gürcistan'ın güneydoğusunda kalan Borçalı İlinde var olan izleri tespit etmeye çalıştık. Borçalı İlini esas alıp o bölgede hâlâ yaşayan ve geçmişte yaşamış fakat bugün Azerbaycan'da hayatını sürdüren Türklerden elde edilen tespitler çerçevesinde eski Türk inançlarını değerlendirilmiştir.

Çalışma Giriş, İki bölüm ve Sonuç bölümlerinde oluşmaktadır.

Giriş kısmında Borçalı ili ile ilgili genel bilgiler verilmiş ve çalışmanın amacı önemi ve yöntemi ele alınmıştır.

Birinci Bölümde Tanrılar ve İyeler ele alınmış bölgeden tespit edilen bilgiler ışığında değerlendirilmiştir.

İkinci Bölümde İnsan hayatında törenler ve inançlar başlığı altında geçiş dönemlerinden özellikle evlenme ve ölümün yanı sıra bayramlar, kurban ve yağmur duası ele alınmıştır.

Sonuç kısmında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmanın sonuna kaynakça, kaynak kişilerin listesi eklenmiştir.

Bu çalışma, bir yöre araştırması olduğundan genel olarak eski Türk inançlarını özel olarak Borçalı İlinde eski Türk inançlarının izlerini kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk, İnanç, Borçalı, Gürcistan, Azerbaycan.

ABSTRACT
MASTER DEGREE THESIS
TRACES OF THE OLD TURKISH BELIEF IN PROVINCE BORÇALI
MEMMEDLİ, Oğuz
Department of Turkish Language and Literature
Supervisor: Associate Professor Nedim BAKIRCI
June 2015, 113 page

Beliefs are the basic structures of a nation reflects the mythical and mystical properties. History is shaped by these structures in living conditions and transfer. People often wonder about their past and everything. This curiosity leads them to the cult of ancestors. The sense of everything available in the Nations cultural map can sometimes be easy. Especially matter of faith comes in the beginning of it. Because beliefs and practices connected to ritual, are what distinguish a nation from another.

Determining the culture due to their belief in Folklore study, and transferring requires a certain knowledge and serious work. In a sense, this kind of work is like to dig wells with a needle.

There is a tradition and a way of self-preserving and life changing to carry a trace in any ongoing practice of the old life. We also try to identify the existing tracks in Georgia's southeast province Borçalı for the rest of our study. In the framework of findings obtained from the Turks, that lived in the past and still lives in the Borchalı Province and actually now lives today in Azerbaijan, was assessed the old Turkic belief.

The research consists of introduction, two parts and conclusion.

Introduction provided general information about the Borchalı province and the purpose, importance and methods of the study is discussed.

In the first Chapter, information detected from the region discussed about gods and spirits were evaluated in the light.

In the second chapter were discussed rituals in the human life and beliefs of the transition period, especially under the title of marriage and death, as well as festivals, sacrifices and prayers for rain.

In the conclusion was conducted an overall assessment.

At the end of the research was added bibliography, and the list of the people who was interviewed.

This research, as a territorial research, in general includes old Turkic beliefs, specifically the traces of the ancient Turkic beliefs in Borçalı province.

Keywords: Turkey, Cult, Borçalı, Georgia, Azerbaijan.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	2
ONAY SAYFASI	3
ÖN SÖZ	4
ÖZET	6
ABSTRACT	8
GİRİŞ	12
BORÇALI İLİ İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER VE ARAŞTIRMADA KONU	
AMAÇ VE YÖNTEM	12
1. BORÇALI İLİ İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER	12
1.1. Borçalı Tarihi.....	12
1.2. Borçalı'nın Coğrafi Yapısı	15
1.3. Borçalı'nın Sosyal Yapısı (Nüfus, Ekonomi ve Kültür)	16
2. ARAŞTIRMADA KONU AMAÇ VE YÖNTEM	17
2.1. Araştırma Konusunun Seçimi	17
2.2. Konunun Amacı.....	17
2.3. Araştırmada Kullanılan Yöntem.....	18
BİRİNCİ BÖLÜM	19
TANRILAR/TENGRİLER VE İYELER	19
1. TANRILAR	19
1.1. Tengri/Tanrı.....	19
2. İYELER	23
2.1. Koruyucu İyeler	24
2.1.1. Umay	24
2.2. Kara İyeler.....	25
2.2.1. Alkarısı	25
2.2.2. Cinler	27
2.2.3. Karabasma	30
2.2.4. Vurgun.....	31
2.2.5. Şeppe	31
2.2.6. Şeytan	31
3. GÖK VE YER İYELERİ	33
3.1. Gök İyeleri.....	33

3.1.1. Güneş.....	34
3.1.2. Ay ve Yıldızlar.....	40
3. 2. Yer İyeleri	46
3.2.1. Dağ	46
3.2.2. Su.....	49
3.2.3. Ağaç.....	52
4. EV-OCAK-OD/ATEŞ.....	58
4.1. Ev	58
4.2. Od/Ocak/Ateş	59
İKİNCİ BÖLÜM.....	62
İNSAN HAYATINDA TÖRENLER VE İNANÇLAR.....	62
1. EVLENME / DÜĞÜN	62
2. BAYRAM/ KURBAN/ADAĞ/SAÇI VE BEREKET TÖRENLERİ	71
2.1. Bayramlar	71
2.1.1. Hıdır Nebi Bayramı.....	73
2.1.2. Nevruz/Ergenekon/Ulus Günü.....	76
2.2. Kurban.....	86
2.3. Yağmur Duası.....	96
3. ÖLÜM/MEZAR/YAS VE YUĞ TÖRENLERİ.....	102
3.1. Ölüm ve Mezar	102
3.2. Yas ve Yuğ Törenleri.....	103
SONUÇ.....	107
KAYNAK KİŞİLER	109
KAYNAKLAR.....	110
ÖZ GEÇMİŞ	113

GİRİŞ

BORÇALI İLİ İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER VE ARAŞTIRMADA KONU AMAÇ VE YÖNTEM

1. BORÇALI İLİ İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

1.1. Borçalı Tarihi¹

Tarihi Borçalı ili dünyanın en eski insan sitelerinden biridir. Henüz 1930 yıllarında Ceyrançölde Udabno köyünden bulunmuş primat kalıntıları bölgenin antropogenez, yani insanın varoluş yeri olduğunu kanıtlamaktadır. İlim adamlarının dikkatini çeken en önemli bulgu ise 1999 yılında Dmanisi (1947 yılına kadar Başkeçid) bölgesinde Hram Nehri kıyısındaki mağaradan bulunmuştur. Arkeologlar burada birlikte gömülü olan karı ve kocanın iskeletlerini bulmuşlardır. Antropologların kanaatine göre kafatası yapısına göre dolihokran (uzunbaş) olan bu insanlar konumuna göre yeryüzünde avropoid ırkının en eski örneklerinden biridir.

Yazılı kaynaklarda burada yerleşmiş en eski etnik grup gibi Buntürklerin ismi zikredilir: “İskender Şah, Lot evlatlarını sıkıştırıp yarı karanlık ülkeye kovarken... Kür vadisi boyunca dört şehirde: Sarkine, Urbnisi, Kaspi, Odzhede yaşayan savaşçı Buntürk boyları ile yüzleşti. Bu zaman Haldeyler tarafından cesur Hunlar buraya yerleştirildi. Onlar Buntürk hükümdarından yaşamaya yer istediler ve Zanava’da yurt edindiler.” Salnamenin yayıncısı Takayşvili, “Buntürkleri” genellikle “Turanlılar” olarak adlandırır, onun bu düşüncesini “Kartlis Shovreba (Gürcistan hayatı)” salnamesinin bilgileri doğrular. Öyle ki, yazarın ifadesine göre “öncelikle Msheta çevresinde yerleşen Türkler onu zor alınacak istihkâma çevirerek adını Sarkine koydular”. Diğer bir sayfada ise şöyledir: “Sarkine sakinleri Buntürkler”. Ne var ki, yukarıdaki kaynakların bilgilerine halen şüphe ile bakılır. Leonti Mroveli “anohronizmde” itham edilerek, Azerbaycan Türklerinin bu bölgede yalnızca XVI. yüzyıldan itibaren yaşadıkları iddia edilmektedir.

Mshetadaki “Samtavro Kabristanlığı”nın da tespit edilen kafataslarını inceleyen Gürcü antropologu M. Abduşelişvili erken tunç döneminden I. binyılın ortalarına kadar bölge nüfusunun dolihokran olduğunu, yani Kaspi tipine mensup olduğunu söyler. Rus-Sovyet antropologu V.P. Alekseev ise burada gömülü olanların asilzade ve savaşçılar olduklarını yazar. Gürcü arkeolog Ş.A. Meshia doğrudan Buntürklere ait etmese de M.Ö.

¹Bu bölüm Atropolog Kerem Memmedov’un *Borçalı Qedim ve Orta Asırlarda* adlı çalışmasından alınmıştır. Çalışma henüz basılmamıştır ve eser üzerinde çalışmalar devam etmektedir. Yakın bir zamanda basılacağından alıntılarda sayfa numaraları verilmemiştir.

IV. yüzyılda şimdiki Gürcistan Cumhuriyeti'nin güney-doğusunda, yani Borçalı bölgesinde yukarıda adı geçen şehirlerin olmasını onaylar. Kazılar sırasında arkeologlar bu şehirlerin topraklarından M.Ö. I. binyılın ortalarına ait olduğu düşünülen yapı kalıntıları bulmuşlardır. Salnamedeismi geçen diğer şehirler de dâhil Mshetaya gelince Meshia onun daha sonra, yani“Gürcü boylarının Arian - Kartliden taşındıktan sonra oluştuğunu”yazar.

7. yüzyılda Borçalı arazisine bir Türk kavmi olan Göktürkler gelmişlerdir. “628 yılında iki aylık kuşatmadan sonra Türkler Tiflis'i tutarak, şehirhâkimini ele geçirdiler. Göktürk Hakanına hakaret ettiği için onun derisini yüzüp saman teptiler ve kale duvarının üstünden astılar. Göktürkler yeni kudretli Türk halkının Hazarların diğer akraba kavimlerle birleşmesine ortam oluşturdular. Hazarlardan başka bu ittifaka Suvar ve Barsil boyları da dâhiloldu. Gürcistan-Hazar ilişkilerine gelince D.Bagratiuni bu konuda şöyle söyler: “Gürcistan ve ona komşu ülkelerin kökenleri hakkında fikirler ileri süren Degin'in (Fransız orientalisti) ifadesine göre bahsedilen toprakları Hazarlar fethetti. Onlar kuzeyden, Hetariya'dan Derbendi geçerek gelmişlerdi. 552 yılında Hazar Hakanının kızı ile evlenen Sasani Şahı I. Hüsrev Enuşirvan, bir yıl sonra 3 bin Türkü Dmanisi arazisine göçmesine izinverdi. Türk boylarının Borçalı bölgesinde yerleşimi Güney Kafkasya'nın Arap hilafetinin bünyesinde olduğu ilerde de devam etmiştir. 853 yılında hilafet kumandanı Boğa Türk kendi orduları ile vilayetten vilayete geçerek, Derbent kapılarını açtı ve Dmanisiye 3 bin aile yerleştirdi. Bu hadiseyi dikkate alırsak, bu dönemde “kapıların (Derbent öngörülüyor) ötesinde şehirleri olan Bulgarlar yaşıyordu”, o zaman bu topraklara yerleştirilen insanlarınBulgarlar olduğu kesindir.

Selçukluların Güney Kafkasya'ya gelişi ile birlikte Güney Kafkasya'da (Borçalı'da dâhil) Türk-İslam faktörünün kesin şekilde zaferine yol açtır. 1118 yılında Selçuklulara karşı mücadele amacıyla Abhaz-Kartvel hükümdarı David Bagratiuni 40 bin Kıpçak Türkünü Borçalı ve ona bitişik bölgelere yerleştirdi. 1121 yılında söz konusu Kıpçakların yardımıyla Didgori (Büyük domuz) savaşında Selçuklu ordusu üzerinde zafer kazanan IV. David Tiflis Müslüman emirliğini ortadan kaldırdı, Dmanisi ve Ani Müslüman Emirliklerinin arazisini de işgal etti. Bununla birlikte yerel halkın dini ve etnik kimliğini dikkate alan Bagratiler sülalesinden olan Gürcü hâkimleri kestirdikleri paralarda Hazreti Muhammed'in adını darp ettiriyor, onların gönlünü kazanmak maksadıyla Cuma namazlarına gelerek hutbeleri dinliyordu. Tiflis'te ise genellikle domuz barındırmak yasaklanmıştı. IV. David tarafından Tiflis'e yerleştirilmiş Hristiyan nüfusunun bir kısmı 1226yılında Harezmsah Celaleddin tarafından kovuldu, kalmak isteyenler ise İslam'ı kabul ettiler.

1220'li yıllardabaşlayan Moğol saldırıları 1260'lı yıllarda tüm Güney Kafkasya dâhil Borçalı'nın da İlhanlılar Devleti'nin bünyesine katılması ile sonuçlandı. Başka Moğol ulusu olan Altın Orda ile Güney Kafkasya için mücadele eden İlhanlılar, Altın Orda iktidarında olan Berke Han'ın yanından kaçıp gelen Moğol feodallerini Dmanisideyerleştirdiler.

XIV. yüzyılın sonlarında Güney Kafkasya'ya gelen Büyük Timur 1386 yılında Borçalı'daki Yağlıca ovasında ordugâhkurarak, Tiflis'in kuzeyinde yaşayan Kıpçak illerini kendisine tabii etti.

1420 yılında Azerbaycan Karakoyunlu Devleti'nin bünyesine katılan Borçalı, bu devletin yerine Akkoyunluların geçmesiyle, Akkoyunluların özellikle dikkat ettikleri bir bölge haline geldi. Akkoyunlu Sultan Hasan Padişah ve oğlu Sultan Yakup'un döneminde önemli stratejik nokta olan Akçakale daha da savunulur bir hale getirildi.

XVI. yüzyılın I. çeyreğinden başlayarak Osmanlı-Safevi savaşları sırasında defalarca elden-ele geçen Borçalı Safevilerin nüfuz dairesinde olmuştur.

Borçalı'nın en karmaşık dönem XVIII. yüzyıl olarak kabul edilir. Azerbaycan'da merkezi devletin zayıflaması, başıboşluğun hüküm sürmesi Borçalı'da yaşayan halkın sıklıkla yer değiştirmelerine sebep olmuştur.

XIX. yüzyılın başlarında Rusya ağalığının sağlanması Borçalı ve genellikle Güney Kafkasya'nın Müslüman nüfusu için asıl facia oldu. Bölgenin Osmanlı ve Kacarlı topraklarına sürgün edilen Müslüman nüfusun (Karapapaklar, Ulaşlı, vb.) yerine Ermeniler, Aysorular ve Urum Yunanları yerleştirildi ki, bu da Borçalı'nın etnik durumunu değiştirdi.

XX. yüzyılın başlarında Rusya tarafından desteklenen Ermenilerin Borçalı'da Müslümanların ortadan kaldırılması arzusu hayata geçmedi. Şöyle ki, Dmanis'de (Başkeçid) 400 atlıdan oluşan Müslüman askeri birleşmesi Ermeni çetelerini mahvettiler. Rusya'da Romanovlar hanedanının devrilmesinden sonra Kafkasya'da millî özgürlük mücadelesi daha da güçlendi. 1918 yılının Mayıs ayında Güney Kafkasya'da bağımsız devletler kuruldu. Borçalı aydınları Osmanlı'nın himayesinde Karapapak devletini kurma kararını verdiler. Borçalı ile ilgili Azerbaycan-Gürcistan görüşmelerinin sürdüğü bir dönemde Ermeniler Borçalı'yı kanlı savaş meydanına çevirdiler. 17 Aralık 1918 yılında Borçalı için başlayan Ermeni-Gürcü savaşı bölgenin ikiye bölünmesi ile sonuçlandı. Bu durum Güney Kafkasya'da Sovyet rejimi tesis olduktan sonra resmileştirildi. Borçalı'nın 2575 kilometrekare arazisi Ermenistan Cumhuriyeti'ne hediye edildi.

Şu anda Ermenistan'a verilmiş Borçalı topraklarında Türk olarak hiç kimse kalmamıştır. Gürcistan içindeki Borçalı topraklarına ise Svaneti göçmenlerinin yerleştirilmesi ve Gamsahurdiya rejiminin anti-Türk politikası sonucunda bölgenin etnik içeriği hayli değiştirildi. Gürcistan Cumhuriyeti'nde Şevardnadze'nin başkan seçilmesi ile Borçalı Türklerinin durumu iyileşse de büyük üzüntüyle belirtmek gerekir ki, 2001 yılından Rusya Federasyonu ülkeye gelen Gürcistan vatandaşlarına vize uygulaması şartını getirmesinden dolayı Borçalı Azerbaycanlılarının Rusya'ya vizesiz gidiş-dönüş amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti'ne gelişleri hızlandı.

1.2. Borçalı'nın Coğrafi Yapısı

Azerbaycan'la Türkiye arasında bulunan Gürcistan toprakları içinde kalan Borçalı ili; Dağ Borçalı, Aran Borçalı ve Bağ Borçalı olmak üzere3 büyük kısımdan oluşmaktadır.Aran Borçalısı; Sarvan (Marnueli) ve yöresi, Yağlıca düzü, çağdaş Bala Muğanlı köyüne kadarki araziye, Bağ Borçalısı; Bala Muğanlı'dan başlayarak merkezi Bolnisi (Bolu Kepenekçi) olmakla Güveç ve yöresi, Bala Dmanis'in aşağısına kadarki bölgeyi, Dağ Borçalısı ise Bala Dmanisten başlayarak Başkeçid ve yöresinden Doğu Anadolu'ya kadarki bölgeyi kapsar. Genellendirme yaparsak, Borçalı doğuda Azerbaycan sınırından başlamış batıda Kars'a kadar, güneyden Ermenistan'ın Gümrü ilinden, kuzeyde Trialet Dağları'na kadar uzanan bir bölgeyi kapsar.

Etimolojik olarak Borçalı sözünün anlamına dair çeşitli fikirler vardır. Azerbaycan ilmi tarihin esasını koymuş olan A.Bakıhanov kendisinin “Gülüstani İrem” eserinde Borçalı'yı “Boz çala” olarak kaydetmiştir(Bakıhanov, 2001: 142, 145). Mahmud Kaşgarlı ise “Bor çala” gibi Borçalı sözünü açıklamaya çalışmıştır (<http://zim.az/borchali/195-mfiq-obanli-boral-qdim-trk-yurdu.html>). Bazı ilim adamlarına göre, Borçalı sözü eski Türk dilindeki börü (kurt) ve çalı (vadi) sözlerinin birleşiminden oluşmuş, Kurt Vadisi anlamını vermektedir.

1918 senesinde Ermenistan'la Gürcistan arasında yaşanmış savaş sonrasında DağBorçalısı'nın bir kısmı (şimdiki Lori ve Tavuş bölgeleri) Ermenistan'ıneline geçmiştir(http://www.conflicts.rem33.com/images/Georgia/Lang_9a.htm).

XIX. yüzyılın ortalarında kazaya çevrilmiş olan Borçalı, 1929yılında ortadan kaldırılarak üç ile bölünmüştür: Borçalı, Lüksemburg (Bolnisi) ve Başkeçid. 1930 yılında Ermenistan Borçalısındaysa Kalinino, Celaloğlu (Stepanavan), Noyamberyan ve Allahverdi (Alaverdi) illerine bölünmüştür.

Borçalı bölgesinde Hram nehri batıdan doğuya doğru uzanarak oradan da Azerbaycan'a akmaktadır. Bu nehirle beraber Borçalı arazisinde birçok göl mevcuttur. Bunlardan en meşhuru Başkeçid'teki Armutlu Gölü'dür. Borçalı 280 metreden başlayarak Karahaç yaylaklarında yüksekliği 3196 metreye varan Ağçala Dağı'na kadar oldukça çeşitli yeryüzü şekillerine sahiptir.

1.3. Borçalı'nın Sosyal Yapısı (Nüfus, Ekonomi ve Kültür)

Borçalı, eskiden beri Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerden biridir. XIX. yüzyılda Gürcistan'ı yönetmiş olan Rus Generali A.P.Ermelov kendi mektuplarında Gürcistan ahalisi hakkında bahsederken şöyle yazmıştır: “Borçalı, Kazak ve Şemşeddil bölgesinin ahalisinin büyük çoğunluğu Tatarlardır.”² (<http://www.museum.ru/museum/1812/library/Ermolov/part5.html#c0>).

Borçalı'da ilk defa nüfus sayımı 1897 yılında yapılmıştır. Bu nüfus sayımının sonuçlarına göre Borçalı ahalisi 128.587 kişiden oluşmaktadır. Bunlardan % 36,9 Ermeniler, % 29,4 Tatarlar (Azerbaycan Türkleri), % 16,6 Yunanlar, % 6,3 Ruslar, % 1,9 Almanlardır. Bununla beraber kayıt altına alınmış Ermeni nüfusunun % 78,4 Borçalı'nın Lori ve Trialet (günümüzdeki Tsalka) bölgesinde yaşamaktaydı (http://demoscope.ru/weekly/ssp/emp_age_gub_97.php?reg=162).

Gürcistan İstatistik Bölümünün malumatlarına göre 2006 yılında Borçalı bölgesinin ahalisi 507,6 bin kişi olarak kaydedilmiştir. Bir başka deyişle Gürcistan'ın tüm ahalisinin % 11,5'ini oluşturmaktadır. Ahalinin % 37,2'si şehirlerde, % 62,8'i ise köylerde yaşamaktadır. Ahalinin tabii artımıyla ve Gürcistan'ın çeşitli bölgelerinden ahalinin buraya yerleştirilmesi ile alakadar olarak 2005 yılında ahalinin sayı % 2,6 artmıştır.

2002 senesinde Borçalı'da yapılmış olan nüfus sayımına göre ahalinin etnik yapısında Azerbaycanlılar üstünlük (tüm ahalinin % 45,1, köy ahalisi % 62,5) oluşturmaktaydı. İkinci olarak Gürcüler (tüm ahalinin % 44, köy ahalisi % 28,4), üçüncü ise Ermenilerdir. Bölgede ailelerin sayısı 133.215, her aileye düşen insan sayısıysa 3,7 kişidir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bölgenin ekonomisi büyük darbe görmüş, sanayi müesseselerin büyük kısmının faaliyeti kısıtlandırılmıştır. Tüm bunlarla Rustavi sanayi şehrinin olmasından dolayı Borçalı'daki durum Gürcistan'a göre bir az daha iyidir. Gürcistan'da üretilen sanayi mahsullerinin 2005 yılında % 18,5, 2001-2005 yıllarındaysa

²Tatar terimi Rus Çarlığı döneminde Azerbaycan Türkleri için kullanılan bir terimdir.

orta hesapla % 20,1 bu bölgenin hesabına düşüyordu. Borçalı'da aylık orta maaş 183 lari (105 dolar) olmakla, orta Gürcistan düzeyinden % 14'ten çoktur.

Gelneksel olarak Borçalı ahalisi tarımla uğraşır. 2011 yılında Gürcistan'da yığılmış ot bitkilerinin % 96'sı, çokyıllık ot bitkilerinin %76'sı, terevez mahsullerinin % 14,7'si, bostan bitkilerinin% 17'i, patatesin % 21'i, tahılın % 17,8'i, mısırın % 12'i Borçalı tarafından üretilmiştir.

Bölgede 167.3 bin baş iriboynuzlu hayvan, 123.2 bin küçükboynuzlu hayvan, 1.74 milyonev kuşu, 21.5 bin arı peteğikayda alınmış, onların genel Gürcistan üzre iribaş hayvan % 15.4, küçükbaş % 21.3, ev kuşu % 27.4vearı % 6.6 olmuştur.

Kültürel olarak Borçalı ahalisi terekeme hayatı sürdürür. Yazın hayvanları yedirmek ve kış için hazırlık yapmak maksadıyla yaylaya çıkar. Kış geldiği zamansa yayladan köye geri döner. Borçalı'da halçaçılık (halıcılık), kilimcilik gibi sanatlar çok yaygındır.

2. ARAŞTIRMADA KONU AMAÇ VE YÖNTEM

2.1. Araştırma Konusunun Seçimi

Günümüzde Türk Dünyası'nın köprüsü rolünü üstlenen Borçalı hakkında Azerbaycan'da bazı araştırmalar yapılmasına rağmen, Türkiye'de bu konuda yapılmış olan her hangi bir çalışma yoktur. Bu çalışmayı hazırlayan da o bölgeden olduğu için Borçalı bölgesi hakkında böyle bir çalışma yapılmaya karar verilmiştir. En azı 3500 yıllık Türk yurdu olan Borçalı ahalisinin dinî düşünceleri, hayat tarzları, dünyaya bakışı, sonradan bu topraklara göç etmiş gayri Türk unsurlarının halk inancına tesir edip etmediğini araştırarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2.2. Konunun Amacı

İnsanı ve onun oluşturduğu toplumun tarih boyunca etkileyen unsurlar içinde inançlar önemli yerlerden birini tutar. Türk insanının hayatında, kişinin bir karaktere sahip olmasında olduğu gibi, aile ve toplum üyeleri ile olan ilişkilerin düzenlenmesinde, gelişmesinde ve icra edilmesinde de bu inançların mühim rol oynadığı kuşkusuz bir gerçektir.

Borçalı ilinde yapılan araştırmada, bölge ahalisinin hayatında inançların yöresel olarak bazı farklılıklara sahip olmasına rağmen geniş anlamda aynı özelliklere sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu inançların Borçalı'yla beraber Türk Dünyası'nın büyük

kısımında yaşıyan insanlarla ortak olduğunu gözlemlenmiştir. Söz konusu inançları ile ilgili toplanılan bilgileri sınıflandırmak ve ilgili her madde ile bağı malzemeyi değerlendirmek suretiyle doğru biçimde tasvir etmeye gayet gösterilmiştir.

2.3. Araştırmada Kullanılan Yöntem

Bu araştırmada, konu tespitini yaptıktan hemen sonra öncelikle eski Türk inançları ile ilgili bir bibliyografya çalışması yapılmıştır. Yöre ile ilgili kaynaklara ulaşılmış ve konunun inceleme esaslarına uygun başlıklar tespit edilmiştir.

Kaynak kişilerden alınan bilgileri düzenli olarak sınıflandırılmıştır. Çalışmada metinler arası bağlantılar yazılı kaynaklarla zenginleştirilmiştir. Borçalıdan tespit edilen inançlarla Türkiye’de var olan inançlar arasında karşılaştırma da yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TANRILAR/TENGRİLER VE İYELER

1. TANRILAR

1.1. Tengri/Tanrı

Türk kağan Almış Han isteği üzerine İslam dinini öğretmek için Abbasi halifesi Muktedir tarafından 921 yılında Volga-Bulgar ülkesine gitmiş, Müslüman seyyah İbn Fadlan'ın Aral gölü kenarında yaşayan Oğuzları daha iyi tanımak imkânı olmuştur. İbn Fadlan Oğuzların tek Tanrıya inandıklarını öğrendiği zaman hayrete düşmüştür. Nitekim o, Türklerin putperest olduğunu zannediyordu.

Moğolistan'dan Galliya'ya (Fransa) kadar iki bin seneden çok Avrasya'nın merkezi boyunca elde kılıç at süren Türkler “gökyüzünü çadır, güneşi bayrak, kağanlığıysa göğün gölgesi” hesap etmişler.

Orhun Kitabeleri bulunduktan sonra, 1890 senesinde V.V.Radlov ve F.Thomsen birbirlerinden habersiz bu kitabeleri okumaya başlamışlar. Her iki Türkolog'un okuduğu ilk kelime “Tengri” sözü olmuştur. Bu kitabelerde belirtildiğine göre ilk Türkçe kelime de “Tanrı”dır.

“Bu kelimenin yayılma alanı çok geniştir. Çince “Tanrı” anlamında işlenen “tien” sözü Türkçeden alınmıştır. Eski Çin'e Gök Tanrı inancını getirenler Çu Türkleri olmuştur.” (Necef, 2014: 34)

Tanrı sözünün anlamı kesin olarak bilinmese bile, bu kelimenin orijinali Tengri'dir. Orhun Kitabeleri'nde de bu söz “Tengri” ve “Kök Tengri” biçiminde yazılmıştır. Burada “Kök Tengri” – “Gök Tanrı” anlamındadır. Kitabelerde “gök-kök” Tanrı'nın ululuk sıfatı olarak vurgulanmıştır.

Bizanslı tarihçi Theophylaktos Simokatta'ya göre “Türkler yalnızca göğü ve yeri” yaratanın karşısında baş eğerler ve ona Tanrı diyorlar” (Memmedov, 1996: 41).

Tanrı sözünün başka isimleri veya sıfatları da vardır. Yakutlar Tanrı için “ürüng ortoyon”, Çuvaşlar “tura”, “tora”, Oğuzlar “çalab”, “huda” (kur kelimesinden türemiştir) ve “bir Tanrı” anlamında, Moğollar “Teneggeri” gibi isimleri kullanmışlardır. Tanrı sözünün Sami-Hami dillerindeki karşılığı “El-İlah”, “Elohim”, “Yahve”dir. Bu sebepten Mevlana Celaleddin “Türklerin Allah'a “Tanrı” adını verdiğini ve “böylelikle tek ve vahid Allah'ı” zikrettiklerini yazar” (Roux, 1994: 88-97).

En eski zamanlardan günümüze kadar Türkler içinde Tanrı'nın her şeyi yarattığı, tek ve ebedi olduğu, tek kudret sahibi ve her şeyin ezelinin ve sonunun o olduğu inancı vardır. Türkler kitabelerinde Tanrı için “yüce Tengri” ifadesini kullanıyorlar ki, bu “ulu”, “ebedi”, “yüce” anlamına geliyor.

Türk inancında Tanrı'yla insan arasında aracı yoktur. Aracı olarak ifade edilen şaman (kam) sadece dinî merasimlerin yöneticisi vasfına sahiptir. “Şamanın insanla Tanrı arasındaki ilişkilere müdahil olmak hukuku olmadığından, Türklerde şamanlar bir dini sınıf olmamışlardır.”(Necef, 2014: 35).

Tanrının yaratma ve hadiselerle müdahalesi “kut” yoluyla gerçekleştirilir. Geniş anlamda “kut” ifadesi Türkçe “hoş bahtlık, saadet, ilham” anlamındadır. Tüm varlıkların yaratılış sebebi olan ruh Tanrı tarafından verilir. Ruh eski Türkçe “tin” ve “töz” manasına gelir.

Araştırmacıları ilgilendiren en büyük soruysa Türklerin tek Tanrı inancına nasıl sahip olduğudur. Zira yazılı kaynaklarda milattan önce 3000 yılından İslam dinini kabul ettikleri zamana kadar Türkler her şeyin yaratıcısı ve sahibi olarak Tanrı inancını sahiplenmiş ve bu inancı korumuşlardır. Kaynaklarda Türklerin Tanrı'ya şirk koşmadıkları, onu ebedi saydıkları kesin ve açık biçimde belirtilmiştir.

Bunun en büyük sebebi Türklerin hayat tarzı olarak gösterilir. Tabiat şartları ile yüz yüze kalan göçebe ve yarı göçebe karaktere sahip Türkler, Tanrı'yı putlaştırmamış, sonsuz güç olarak tasvir ederek, ona ibadet etmişlerdir. Eski Türkler hakkında verilen bilgilerde Türklerin her sabah ve akşam, yani güneşin çıkması ve batması zamanlarında, bazen de günde 3 veya 5 vakit alınlarını toprağa vurarak veya yüzlerini toprağa sürerek Tanrı'ya secde ettikleri kaydedilmiştir. Türk hükümdar sarayının önünde her gün 3 veya 5 vakit nöbet çalınması (marş) buradan gelir (KK8).

Türk inanç sisteminde Tanrı anlayışını Şamanizm'le sınırlandırmak sert eleştirilere yol açmıştır. Zira Şamanizm ritüel bir sistem olduğu halde, “Tengricilik” daha geniş anlayıştır. 6. yüzyılda yaşamış Bizanslı yazar Menandra bu konu ile ilgili şu görüşü dile getirmektedir: “Türkler her ne kadar suya, toprağa, ateşe saygı duysalar dakâinatın yaratıcısı tek Tanrı'ya inanırlar”. Bir başka Bizanslı yazar Simokattes ise fikrini şöyle ifade eder: “Türkler yerin ve göğün tek ve sahibi Tanrı'ya inanır, ona ibadet eder ve ona kurban keserler.” (Necef,2014: 36).

Orhun Kitabeleri'nde Tanrı çok zaman “Gök Tanrı” biçiminde ifade edilir. Burada “gök” azameti ve kudreti ifade eden bir sıfattır. Tanrı “gök” anlamına gelmez. Zira

Türkçede kâinat “evren” olarak adlandırılmakta ve onun da Tanrı tarafından yaratıldığı düşünölmektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi Türklerin tek Tanrılı inanç sistemi Hazreti Muhammet vasıtasıyla tek Tanrılı inanç sistemini kabul etmiş Arapları hayret içinde bırakmıştır. 13.yüzyılda Moğol hükümdarı Mengü Kağan, onu İslam’a davet eden Arap Abbasi halifesinin elçisine böyle buyurmuştur: “Biz, tek olan Tanrı’ya inanır ve ona ibadet ederiz. O’nun emriyle yaşar ve onun emriyle ölüür. Dünya ve ahrettemükâfat da, ceza da ona aittir. Tanrı görünen ve görünmeyen her şeyin yaratıcısıdır. Tanrı size kitaplar gönderdi fakat siz onun yazdıklarına uymadınız. Bize de gaybı bilen kamlar geldi. Biz onların söylediklerine amel eder ve böylece gönöl rahatlığıyla yaşarız.” (Necef, 2014: 36).

Orhun Kitabeleri’nde Tanrı’nın teklik sıfatı “Tengritek” sözüyle ifade edilmiştir. “Tengritek Tengride bolmag” (Tanrı gibi Tanrıdan olmak) Tanrının ebedilik sıfatıdır (Roux, 1994: 89).

Türk inanç sisteminde dünyadaki ve kâinattaki tüm varlıklar Tanrı tarafından yaratıldığı için aynıdır. Yani yaratılmışlar arasında üstünlük yoktur. Üstünlüğün yegâne derecesi “kut”dur. Tanrı her kime kut vermişse, onu kendi katına yükseltmiştir. Türk hâkimiyet sistemi de “kut”a, yani Tanrı tarafından verilmiş olunan saadete bağlıdır (Roux, 1999: 34-35).

Mete Yabgu, Bilge Kağan, Cengiz Han, Timur ve nice diğer Türk hükümdarlarını “Gökte Tanrı, yerde ben” biçiminde nitelendirilerek Tanrı “kut”u sayesinde elde ettiklerini ifade etmişlerdir. Buna “Tengride kut bolmuş”(Tanrıda saadet bulmuş) deniliyordu. Türk devletleri ve diğer devletlerarasındaki savaşların başlıca sebebi Tanrı kutunu paylaşmak olmuştur. Mengü Han’ın Fransa Kralı 9. Lui’ye yazdığı mektupta şöyle diyordu: “Ebedi Tanrının buyruğu böyledir ki, gökte yalnızca ebedi bir Tanrı var. Yerde de ancak bir Kağanın olması lazımdır. Bu şahıs da Cengiz Handır.” (Roux, 1994: 89).

Buna benzer diğer bir hadiseyi ise Melikün Nasıra Hülagü Han tarafından yazılmış mektupta da görmekteyiz: “Melik-ün Nasır bilsin ki, Bađdat üzerine yürüyüp Tanrı’nın kılıcı ile burasını aldık ve oranın sahibini (yani Halife’yi) yanımıza çağırarak kendisine iki soru sorduk, sorularımıza karşılık vermedi, bundan dolayı Kuran’ın’ızda “Tanrı hiçbir kavmin elindeki nimeti, bu kavmin kendi kendisini bozmayınca, almaz” denildiği gibi, kendisinin yapmış olduğu işler yüzünden bizim gazabımıza müstahak oldu. Bundan sonra, Tanrı’nın buyurduğu gibi, her ne yaptılarsa cezasını buldular.

Çünkü biz, Tanrının kuvveti ile kaldık ve onun kuvveti ile muvaffak olduk ve olmaktayız. Hiç şüphe yoktur ki biz, Tanrı’nın yeryüzündeki askeriyiz; kendisi gazabına

uğratmak istediği kimselerin üzerine bizi gönderir. Hadiseler, size ibret ve sözümüz size nasihat olsun.

Nice kimseleri yok ettik, nice çocukları atasız bıraktık, yeryüzünün üstünü değiştirdik ve altüst ettik; size kaçmak var, bizde ise kaçanları yakalamak var, sizin için bizim kılıcımızdan kurtulmak yoktur. Siz nerede bulunursanız bulunun oklarımız size yetişir, atlarımız her attan ziyade koşar ve oklarımız bütün siperleri deler, kılıcımız indiği yere yıldırım gibi iner, akıllarımız dağlar gibi sağlamdır, sayımız ise kumlar kadar çoktur; bizden aman dileyen selamete erer, bizimle savaşa yeltenenler sonunda pişman olurlar.

Siz bize "kâfir" diyorsunuz, biz de size "fasık" diyoruz. Biz, bütün işleri tedvin ve takdir eden Tanrı tarafından, size musallat edildik. Yeryüzünün batı ve doğusu bizim elimizdedir, hiçbir yere kaçıp kurtulamazsınız ”
(<http://www.uludagsozluk.com/k/h/%C3%BClag%C3%BC-han%C4%B1n-arap-halifesine-mektubu/>).

Hülagü Han'ın bu mektubundan anlaşıldığı üzere burada Hülagü Han, Tanrı'nın ona kut verdiğini ve yaptığı her işi doğrudan Tanrı'nın emri ve buyruğu üzerine yaptığını görmekteyiz.

Türkler, dünya halkları içerisinde benzeri olmayan bir biçimde milliyetçi ve kavmiyetçi duygularla Tanrı'yı özümsemişlerdir. Türk inanç sisteminde tek, mutlak, sonsuz, yaratıcı güç olan Tanrı “Türk Tanrısı”dır. Türkler Tanrıyı, “Türk Kök Tengri” (Türk Gök Tanrı) , “Türük Tengri”(Türkün ve ya Türklerin Tanrısı), Türk Tengri şeklinde ifade ederler.

Tanrı'yı özümsemek bugün de Türklerin inanç dünyasında yer almaktadır. Nitekim İslam'ı kabul etmiş Türkler arasında bugün de “Bizim Allah'ımız”, “Allah'ını seversen”, “Allah'ından göresin”, “Allah'ından bulasın” , “Allah'ın seni korumuş ” gibi ifadeler bugünde sıkça kullanılmaktadır. “Allah” veya “Allah'tan” değil, “-mı,-ından,-m” gibi eklerle Tanrı'yı bir nevi benimsemişlerdir.

Türklerin Gök Tanrı inancıyla Hind-Avrupalıların dinleri arasında bazı benzerliklerin de mevcut olduğuna dair fikirler söylenmiştir. Öyle ki, “Hind-Avrupalıların dini-toplumsal düzeniyle Türklerinki o kadar yaklaşmaktadır ki, eski Doğuda ve Akdeniz'de bu iki din kadar birbirine yakın başka bir dine rastlanmamaktadır. Eliade, Türklerin eski kültürü ve dini ile Hind-Avrupalılarınki arasında şu ilginç simetriyi bulmaktadır: Sosyolojik ve ekonomik planda her iki toplulukta patriakral bir yapıya sahiptir ve aile reisinin büyük bir otoritesi mevcuttur. Her ikisinin de ekonomisi, avcılık ve hayvan yetiştiriciliği yani çobanlığa dayanmaktadır. Dini bakımdan her ikisinde de “Büyük

Gök Tanrı” önem taşımaktadır, Her ikisinde de kadın ilaheler mevcut değildir.”(Günay ve Güngör, 1997: 35).

Türk inancında Tanrı'nın gökte olmasına dair inanç vardır. İslam'ın kabul edilmesinden sonra bile Türklerde bu inanç neredeyse kalmaktadır. Nitekim Türklerin yeni kabul ettikleri İslam'a göre Allah her yerdedir ve insana şah damarından bile yakındır. Fakat Türk insanının düşüncesinde tarihin kendisi kadar kadim olan Tanrı inancında Tanrı yalnızca göktedir. “Kitab-ı Dede Korkut Ala Lisan-ı Taife-i Oğuzan” da alkışı alkış olan Türk beyleri, ellerini açıp yüzlerini göğe doğru tutarak Tanrıya alkış (dua) ederler.

Bu inanç günümüzde Borçalı'da da hâlâ yaşamaktadır. Sinirlendiğimizde, haksızlığa karşı çıktığımız zaman “Gökte Allah var”, “bizden korkmuyorsun, anladık, hiç olmazsa Gökteki kişiden (erkekten) kork”. Bir başka deyim ise “Tavuk bile su içerken Allah'a bakar.” (KK10).

Gök gürelediği, yıldırımlar çıktığı zaman kelimeyi şahadet getirilir. Bunun yanı sıra gök, Tanrı'nın bir nimeti olarak kabul edilir “Gökyüzü ile yeryüzü Tanrı'nın iki meyvesidir.” (KK1).

2. İYELER

Gök Tanrı, eski Türk dininde, Aristo felsefesindeki gibi dünyayı bir kere yaratan ve sonra da bir kenara çekilerek hiç bir şeye müdahil olmayan bir “Demiurge” (Yaratıcı) değildir. Bununla birlikte o, Sami kültür ağırlıklı dinlerin ilahlarında gördüğümüz gibi doğrudan doğruya hadiselere müdahil olan bir Tanrı da değildir. Türklerde Tanrı olaylara doğrudan doğruya müdahil olmamakla birlikte dolaylı yolla müdahil olduğunu destanlardan ve mitlerden görmekteyiz. Türklerde Tanrı, başka birçok temsilciler ve araçlar vasıtasıyla da emirlerini ve iradesini insanlara ulaştırmaktadır. Savaşlar, tabii afetler, öteki bir takım tabiat olayları, kartal gibi yırtıcı kuşlar ve bozkurt gibi hayvanlar, semavi ışıklar, mucizevî kuşlar, gökten inen öteki araçlar bu dolaylı tecellilerin tipik örnekleridir. Türeyiş efsaneleri, Ergenekon destanı ve orada bozkurt, geyik, ağaç ve diğer motiflerin merkezi önemi yahut öteki Türk mitolojilerinde kartalın, geyiğin vb. hayvanların vasıtasıyla kendi iradesini ortaya koyar. Türk inanç sisteminde Tanrı merkezli olmak üzere etrafında da yarattığı yardımcı ve koruyucu iyeler mevcuttur.

Eski Türk Bengü taşlarında idi şeklinde “sahip” manasına gelen bu kelime, Türk lehçelerinden Hakasta “ezi”, Tuvada “ie”, Altayda “ee”, Kırgız, Kazak ve Nogayda “ee”, Sagayi, Karakalpakta “i”, Başkurt “eye”, Tatarda “iya”, Azerbaycanda “yiye”, Türkmende

“ee”, Özbekde “ega”, Uygurda “ege”, eski Osmanlıda “is, issi”, Özbek ağızlarında “iyga”, “ike”, Sahada da “iççi” şekillerinde kullanılmaktadır (Memmedov, 1996: 90).

Bu iyeler insanlara yardım etmek, onları kötülüklerden korumak amacıyla yaratılmıştır. Bu konuyla ilişkili yardımcı iyeler XIX ve XX. yüzyıllarda, Türkistan ve Sibirya Türklerinden derlenen bilgiler birleştirilince Tanrı'nın yeni sıfatlar kazandığı görülmektedir: Bay Ülgen, Tengere Kayra Kan, Kayra Kan gibi. Bazı Batılı araştırmacılar bu vasfları yanlış değerlendirerek bunların hepsinin birer Tanrı olduğunu zannederek, Türklerin de putperest ve çok ilahlı bir dine sahip oldukları kanaatine varmışlardır. Oysa Türklerde bu yüce varlıklar da yine Tengri gibi bütün varlıkların üzerindedir ve her şey O'nun idaresine – Tanrı'nın idaresine tabiidir. Bütün iyeler onun hizmetindedir ve onun vermiş olduğu emirleri yerine getirirler.

Türkistan ve Sibirya Türkleri arasında derlenen bilgi ve etnografik araştırmalara göre, günümüz Türk inanç sistemi içinde yardımcı iyeler, Tengri Ülgen'in oğulları ve kızları şeklinde tasavvur edilmiştir. “Türk inancına göre Bay Ülgen'in yedi oğlu ve dokuz kızı vardır. Oğulları, Karşıt, Buura, Yaşıl Kan, Karakuş, Baktı Kan ve Er Kan adlarını taşır. Kızlarıysa Ak Kızlar veya Kıyan diye anılır. Oğul iyeler iyi iyelerdir ve insanların iyiliği için çalışırlar. Bunlardan başka bir de Bay Ülgen'e yardım eden iyeler vardır. Bunlar, Yayık, Suyla, Karlık ve Utkuçı iyeleridir. Bunlardan Yayık, Bay Ülgen ile insanlar arasında elçilik yapar ve insanları kötü iyelerin şerrinden korumağa çalışır. Kamın sunmuş olduğu kurbanı Bay Ülgen'in yanına Yayık'ın gözetiminde çıkarılır. Ak Kızların esas görevi, Kurban ayini sırasında kamların kulağına güzel ilahiler fısıldamak ve onlara bu yolda ilham vermektedir.” (Kalafat, 2010: 27).

Fakat Türklerin İslam'la buluşması sonucunda bu iyelerin bir kısmı neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır. Bunlar yerlerini İslam'daki meleklerle bırakmıştır. İsrail, Azrail, Cebrail ve Mikail gibi. Yayık'ın yerini ve rolünü Cebrail yüklenmiştir.

2.1. Koruyucu İyeler

2.1.1. Umay

Çocukların koruyucusu olan bu iyenin ismi Göktürk çağı Bengü Taş yazıtlarında da geçmektedir. Umay, bu koruyuculuk görevini, doğum zamanı, doğumdan sonra, er adını kazanıncaya kadar devam ettirir. Bu konuda bilgi Bengü Taş yazıtlarında bulunmaktadır. Umay iyesinin varlığı Türkistan Türklerinde olduğu gibi, Avrupa Türkleri arasında da görülmektedir(Harmatta, 1988: 27).

Umay iyesinin koruyuculuğu yalnızca insan çocuklarına yönelik bir davranış olmayıp aynı zamanda tüm canlıların yavrularını da büyüyünceye kadar korumaktadır.

Bu inanın Borçalı'nın bazı bölgelerinde halen yaşamakta ve devam etmektedir (KK2).

Genel anlamda bu iyelere bağlı olan inanışlar birçoğu yukarıda da belirttiğimiz gibi İslam'la Türklerin buluşması sonucu unutulmuş veya kendi yerini İslamlaşma sürecinde yeni bir İslami kılıfa sokulmuştur. İyelerle ilgili şunu belirtmek gerektir ki, bugün iyelerin yerini pirlere almaktadır. Nitekim evladım sağ salim kalsın onun adına kurban keseceğim veya diğer inanışlar. Bunun yanı sıra koruyuculuk iyelerin büyük bir kısmı Borçalı'da kendi yerini Hazreti Hızır inancına bırakmıştır. En ufak bir sorunda bile “Ey Tanrı Hızır'mı bizim yardımımıza gönder” gibi söyleyişleri Borçalı ilinde sıkça duymak mümkündür.

2.2. Kara İyeler

2.2.1. Alkarısı

Eski Türk inançlarından olan bu iye neredeyse tüm Türk halklarının, Azerbaycan Türklerinin, Anadolu Türklerinin, Karaçayların, Balkarların, Kazakların, Kırgızların, Kumukların, Tatarların ve diğer Türk halklarının inançlarında halen yaşamaktadır. Albastı, Alkarısı, Al, Albıs, Almış gibi isimlerle anılan bu iye yeni doğum yapan kadınlara ve yeni doğmuş çocuklara musallat olurmuş. Borçalı'da Hal Anası gibi bilinen bu iye, “Almastı”, “Albastı” ismiyle Türklerle komşulukta yaşayan Çeçenlerin, Taciklerin ve Pamir halklarının inançlarında da etkisi vardır (Gren, 1897: 18; Andreev, 1953: 80-81; Rozenfeld, 1959: 60-61).

Hal karısının, “Mavi gözlü, sarı saçlı, keskin tırnaklara ve dizlerine çatan dişlerinin olduğu söylenilir. Doğum zamanı kadının baygınlık geçirmesi Hal anasının onun ciğerlerini çıkarmak istemesiyle izah olunur. Bu faciayı önlemek için evin erkeği tüfek atar, kadının yatağı etrafında zincir dolar, daha sonra yakındaki nehir veya göle koşarak, suyu hançerle çapır.”(KK9).

Eski inanışlara göre Alkarısı kapıdan giremediği zaman eve bacadan girmeye gayet gösterirmiş. O, bacadan hamile karıya diermiş ki, “çocuğu emzirmek için bana ver.” Bu isteğine ulaştığı zamansa, çocuğu derhal öldürürmüş. Zira Hal Karısının sütü zehirli olurmuş(KK9).

Hal anasının götürmek istediği hamile kadını korumak için efsun karakterli ayinler zamanı aşağıdaki efsunu okurlarmış:

Ey Allahın zalımı,
Goy ciyeri yerine.
Zavallının canını iade et,
Sözümü tutmazsan,
Mene hürmet etmezsen,
Gözlerini çıkararam...

Bu bakımdan şu mitoloji rivayet özgündür:

Bir adam su suvarıyormuş. Görür ki, iki kadın konuşa-konuşa gidiyorlar. Biri diğerine diyor ki, falancanın ciğerini çıkarmışım. Yalnızca bir kıymığı kalmış, hala yaşıyor. Şimdi bunu götürüp suya sokacağım, ölücek”. Kadınlar kendilerini suya atarlar ve nehrin diğer tarafına geçer geçmez yok olurlar. Sucu köyüne dönünce gelininin öldüğü haberini alır(KK4).

Bir kişi her sabah kalkıp görür ki, atı kan ter içindedir. Bir gün böyle, üç gün böyle, kişi bir türlü işin aslını çözemez. Atın beline kır (sakız) sürer. Geceleyin görür ki, Hal karısı gelerek ata biniyor. Kişi saklandığı yerden çıkar. Hal anası kıra yapıştığından kaçamaz. Kişi onun yakasına iğne sokarak kendi evine getirir. Hal anası bir kız olup, kişinin her işini görür.

Bir gün kızlar odun için ormana gidirlermiş. Bu zaman alkarısı da onlarla beraber gider. Yolda bir kızın ayağına diken batır. Sorar, “kimde iğne var.” Hal anası der ki, “bende.” Kız der ki, “ver de bu dikenin çıkarayım”. Hal karısı der ki, “ben veremem kendin çıkar.” Kız onun yakasından iğne çıkarır çıkarmaz Hal anası yok olur. Kişinin evine gelerek, bacadan, “a kişi, çöreyini (ekmeğini) helal eyle, ben gitdim”(KK6).

Bir başka rivayete göreyse, bir Alkarısı giderken, “akılsız insanlar yedi yıl beni çalıştırdılar, fakat evelğin neye derman olduğunu sormadılar” der (KK5).

Bundan başka Alkarısı kurtulduğu eve şöyle kargışlar (beddualar) edermiş: Hamurun bereketsiz olsun, evinden zibilin (çöpün) eksik olmasın vb. (KK9).

Bir başka rivayete göreyse, Aranda bir kişi, bir kişinin Hal karısının göğüslerini omuzlarına atılmış bir biçimde görmüş. Nehirde onları yıkayarak yemek istediği zaman Hal anasının hörüyününden kesmiş. Söylenenlere göre, o hörük hala o kişinin evindeymiş. Her kimi, hal karısı götürmek isterse, o hörüyü göstererek onu uzaklaştırmış (KK2).

Evdeki ebeler ise hamile kadının yastık ve yorganına iyne ya da sancak takarlar ve yanına tasla dolu su koyarlar. Mevcut inanca göre Hal karısı hamile kadının yüreğini ve ciğerlerini çıkartarak suya çeker ve bu sebepten dolayı da kadın ölür. Başarılı doğum olduğu takdirde doğumdan sonra para ve erzaklar yetim ve dilencilere verilir. Bütün

hallarda Hal karısının suda yaşaması söylenir. Bununla ilgili Borçalı Türklerine göre, “Zulmet deryasında yıkanan Al karısının bedenine hiç bir şey batmaz. Yalnızca onun topuğu yıkanırken ıslanmaz.” (KK1). Bu inanç eski Yunandaki “Ahilles topuğu” ile aynılaştırılan Alman Şarkiyatçısı Ulla Yohansen hatta “Hal karısı tarafından boğulmuş kadını gördüğünü” yazar(Memmedov,1996: 75). Hal karısının bir nevi bu zaafiyetini bilen Borçalı ahalisi arasında Hal karısından laf açıldığı zaman “dabanına (topuğuna) lanet” ifadesi kullanılır (KK5).

Hal karısının kadın şeklinde olmasına, doğumda mutlaka iştirak etmesine, onun bazı zaman Hal anası adlandırılmasına dikkat çeken M. Andreyev onu “Kadim Asya’da meşhur olan Anahitle” aynılaştırmıştır(Andreev, 1953: 85). Araştırmacı bu karakteri Eski Türklerde karşılığı olan Umay’la da benzerliğinden bahsetmektedir(Andreev, 1953: 85).

2.2.2. Cinler

İnsanlar için korkulu sayılan ruhlardan biri de cindir. Cin sözünün etimolojisiyle ilgili çeşitli fikirler mevcuttur. Cin Arapça olu göze gözükmeyen mahlûk demektir. Araplarda bu ad altında islama kadar temiz ateşten yaratılmış tabiat ruhu kastedilmektedir (Geybullayev, 1994: 299). Bir başka düşünceye göre cin kabristanlıklarda, bataklıklarda, harabe kalmış evlerin arazisinde yaşar ve onların ateşten yaratılmış cinlerle hiç bir alakası yoktur (Suhareva, 1975: 38). Türkmenlerde, Kazaklarda, Harezmi Özbeklerinde, Beluçlarda cin olarak isimlendirilen ruha Taşkent Özbeklerince ecinne denilir. Tacikler ecinneyi taranmamış sarı saçları olan, yalnız dolaşan oğlan veya kız şeklinde tasvir ederlerdi. Bazen, o, eybecer(çirkin), eski elbisede olan koca kıyafetinde de zuhur eder. Ecinneler insan ondan korktuğu zaman daha da tehlikeli olurlar(Murodov, 1979: 99).

Cinin diğer ruhlardan en önemli farkı şudur ki, onun kesin yaşama yeri yoktur. Ona her yerde ve her zaman rastlamak mümkündür (Pomeranceva, 1975: 122). Fakat cinin diğer zararlı ruhlarla (ecinne, div ve diğer) kesin bir şeklin şeytana ait edilmesi hallerine de rastlanılır (Snesarev, 1969: 33).

Cinler en çeşitli şekillerde, daha çok eşek, kuzu, keçi, küçük, (itin balasına küçük derler) simasında insanlara gözükebilir. Bazen gözleri tepesinde, tek tırnaklı hayvan ayaklarına benzer ayaklara sahip insanabenzar cin suretine de rastlanılır.

Cinler en çok çocuklar için tehlikeli sayılsa da, büyüklere de zarar verebilir. Bazı inançlara göre, onlar çeşitli dinlere mensup olur ve güya Müslüman cin Müslüman çocuğa dokunmaz(KK7).

Söylenenlere göre, cin çocuğun 40.gününden sonra çocuklar için tehlikeli olur. O zamana kadar çocuklar meleklerin himayesinde olduğundan cinler onlara zarar veremezler(Geybullayev, 1994: 300).

Cinin kesin olarak fonksiyonları da belli değildir. O insana çeşitli yollarla ve çeşitli biçimlerde zarar verebilir. Çocukları çalar (oğurlayar), kadınları hastalandırır, intihara tahrik eder, cinayete heveslendirir kısacası çeşitli kötülükler yaptırır(Pomeranceva,1975: 125). Bundan başka, cin insanın uykusuna girer, onu çağırarak yaşadığı yere götürür ve zarar verir.

Bununla ilgili Borçalı'da anlatılan bir rivayete göre, vaktiyle bir kişi gece uyuduğu zaman gece onu insan kılığına girmiş cin çağırır. Onu alıp, bir yüksek kayadan tarafa götürüp intihar ettirmek ister. Bu zaman ise bir at kişner, o zaman kişi kendine gelir. Etrafına dönüp bakarak onu getiren kişinin aslında olmadığını görür. O zaman anlar ki, onu buraya cin getirmiş (KK6).

Harezmi'nin Hank ilinin ahalisi inançlarına göre, cin hastanın ağzından kurbağa şeklinde çıkarak aniden kediye, ite, eşeğe ve ata dönüşebilir. Şavat sakinleri ise, cinin daha çok ördek ve tavşan şeklinde gözüküğünü belirtirler. Eğer bir kimse tavşanı takip etmeye başlarsa cin o adamı mekânına götürerek çarpabilir (Snesarev, 1969: 27).

Bazı merkezi Asya halkları cinin parçadan yapılmış kuklaya dönüşüldüğüne inanırlar. O sebepten şaman inak hastalığı sırasında şaman böyle bir figürü götürerek kabristanlığa atmakla hastayı iyileştirir (Snesarev, 1969: 28).

Böyle bir inançgünümüzde Borçalı'da da yaşamaktadır. Ninelerimiz parçadan yapılmış olan kuklaları günümüzde de evde bulundurmazlar.

Müslüman mitolojisine göre ateşten yaratılmış olan cinler Âdem peygambere sitayiş etmekten imtina ederek, Tanrı tarafından cennetten kovulan cinlerdir ki, bugün bile cennette yer bulmaya çalışırlar. Bu düşüncenin çeşitli versiyonlarına diğer halkların mitolojik düşüncelerinde de rastlanmaktadır. Mesela, Doğu Slavyanlarında malum rivayet şöyledir: Tanrı dünyayı yarattığı zaman meleklerle şarkı söylemeyi emreder. Kendisiyse cennete Âdem peygamberin yanına gider. Melekler okuyup yorulurlar. Onlardan bazıları Allah'a giderek, biraz dinlenelim diye istirahat isterler. Allah bu haberi duyduğu zaman ona sadık meleklerle emreder ki, şarkı okumayan melekleri gökten kovulsun. O meleklerde sonradan zararlı cinlere çevrilirler. O zamansa onlar derler ki, biz azızAllah bizi tamamen mahvedecek. Gelin insanları hastalandıralım ve yüreklerini götürelim. Söylenenlere göre, bu cinler ilk olarak Havva'yı hastalandırmışlardır (Pomeranceva, 1975: 126).

Mitolojik düşüncelere göre insan kılığında eve giren cin kendi hedefini ismiyle çağırır ve harabeliğe götürerek ona zarar verir. Onlar da insan gibi düğün eder, süslenir ve bu maksatla evlerden kadınların elbiselerini götürürler, düğün bittikten sonraysa elbiseleri aldıkları yere geri bırakırlar. Bununla ilgili olarak Borçalı'da şu hadise anlatılır. Söylenene göre iki kişi avdan dönüyormuş. Aylı gecede onlar yakındakikolluğunarkasında bir şarkı söyleyerek oynayan bir deste kadını görürler. Kadınlar onları düğüne davet eder ve birlikte oynamaya başlarlar. O zaman avcılar tanımadıkları bu kadınların üzerinde kendi karılarının elbiselerini görürler. Avcılardan biri diğerine yavaşça bunlar insan değil cinlerdir der. Diğer avcı buna inanmaz. Fakat emin olmak için onlar gizlice elbisenin eteğinden bir parçayı keserler. Bunu hisseden kadınlar derhal yok olurlar. Avcılar eve dönünce gizlice kadınlarının sandıktaki elbiselerini yoklarlar, eteklerinin hakikatende kesik olduğunu görürler(KK4).

Borçalı'nın dağlık bölgesi olan Başkeçidde'ye şöyle bir olay anlatılır:Günlerden bir gün iki oduncuormandan geri dönerken ormanda düğün yapıldığını görürler. Kişileri görenler bunları da düğüne davet ederler. Kişiler oturarak yemek yemek isterken birden kurt ulur. O zaman her şey birden yok olur. Önlerinde yemek yerine at pisliği görürler (KK6).

Bu tür rivayetlerin bir başkasında ise değirmenci kendi değirmenine gelir. Görür ki, değirmendeçal oynasın vur patlasın. Helva kazanları, pilav (aş) kazanları yan yana düzülmüş. İnsanlar da kol-kola girerek yallı (halay) çekiyorlar. Değirmenciye görür görmez bu insanlar derler ki, "dilindekini söyleme, yukarıya geç."Değirmenci anlar ki, bunlar bizden değillerdir (cinlerdir). Hemen cebinden çakmak taşını çıkararak kazanlardan birinin içine atar, sonra bismillah der. Cinler yok olurlar. O kazan ise kalır. Yakın zamanlara kadar insanlar o kazanı kullanırlarmış (KK2).

İslamı tebliğ eden Müslüman cinlerin mekteplerinin olduğu da bilinir. O mekteplerde Kur'an okunur, ibadet edilir ve Allah'a sadakatle hizmet gösterirler. Söylenenlere göre, geçmişte bir kişi kaybolmuş. Onu bulmak ise mümkün olmamıştır. Herkes onu öldü biliyormuş. Aradan zaman geçtikten sonra kaybolan kişi, nurani ve bilgili bir insan gibi geri döner. Avam, bilgisiz, harfleri bile tanımayan bu kişi Kur'an okuyor, Allah'ın kelimelerini söylüyor. O, kaybolduğu süre zarfında cinlerin yanında olduğunu ve onların sayesinde bu ilimlere vakıf olduğunu söyler (KK6).

Cinlerle bağılı olarak çok sayıda sınımalar, yorumlar ve yasaklar da mevcuttur. Bu ruhların insanların hayatı ile bağılı birçok değişiklikler yapma özelliğine sahip olduklarına inanılır. Mesela, söylenene göre yeryüzünde her yer cinlerle doludur. Her yerin ve her

şeyin cinleri var ve onlar tehlikeli değildirler. Fakat o cinlere zarar verildiği zaman (örneğin sıcak suyu yere döktüğün zaman) onlar sinirlenir ve evde yaşayan insanlara zarar verirler.

Böyle bir inanç Doğu Slavyanlarında da vardır. Komşumuz olan Ruslar, her geceleyin yatmağa gittikleri zaman yemek masasının üzerine yemek bırakırlar. Bunu niçin bıraktığını sorduğundabu da cinin hakkıdır derler.

Cinler suda da yaşarlar. İnanışa göre su kenarından geçerken insanın üzerinde mutlaka metal (demir) bir şey olmalıdır ve o kişi, sıkça bismillah demelidir.

Cinlerin yeni elbiseleri evden götürmemesi için elbisenin üzerine sancak vuruyorlar. Hava karardıktan sonra kapı ağzında oturmak, meyveli ağaçların altından geçmek tehlikeli olarak değerlendirilir.

Hamile kadın cinden korunmak için geceleyin dışarıya çıktığı zaman eline şiş (kebab yapmak için olan demir) alır ve başına da soğan koyar (Acalov, 1988: 170). Çocuğun beleğine sancak takarlar ki, cin yakına gelmesin. İnanılır ki, cinler çocukları değiştirir. Hamile kadının ve çocuğun yastığının altına ekmek koyarlar ve inanılır ki, ekmek çocukları korur. Ekmeğin kokusunun da zararlı ruhları yaklaştırmadığına inanılır. Ekmekle beraber sarımsağın da böyle bir güce sahip olduğuna inanılır. Bu sebepten kapıların başından soğan asılır veya üzerinde soğan gezdirilir.

Cin vurmuş (havalanmış) insanları cindar diye tanımlanan halk hekimleri tedavi ederler. Kullanılan usullerden biri şöyledir, cindar taş kurar ve taşın üzerinde başında siyah yaylık (başörtüsü) salınmış korkmaz yürekli bir kişi oturur. Taşın yanınaysa su ile dolu cam koyarlar. Taşda oturmuş kişi mis kaşıkla camı takkıldadır, cindar ise pıçılıyla cinleri çağırılmaya başlar. Cinler bir araya gelir ve cindar onları dile tutarak bir bardağa sokar ve yemin ettirir ki,, bir daha bu kişi ile işi olmasın. Eğer cinler razı olsaydı, hasta sağalardı.

Cinin gözükmemesi, onların gelmemesi için insanlar tarafından uygulanan birçok inançlar vardır. İnanışa göre, gece vakti aynaya uzunca bakmazlar, uzunca bakıldığı zaman cin gözükebilir. Bir başka inanışa göreyse gece vakti evde ayna dolaştırılmaz, ev süpürülmez, makasın ağzı açık bırakılmaz. Eğer bunlar yapılırsa cin musallat olabilir. Bir başka inanışa göreyse evde ıslık çalınmaz. Islık çalındığı zamanda cinin geleceğine dair inançlar vardır.

2.2.3. Karabasma

Bölge ahalisinin dini düşüncelerinde yer alan zararlı iyelerden biri de karadır. Karanın dış görünüşüyle ilgili her hangi bir malumat yoktur. Etnograf Geybullayevin

izahına göre kara korkudur yani korkmaktır. Fakat bu korku kendi-kendine değil, her hangi ruh tarafından yapılır(Geybullayev, 1994: 286). O ruhların insanlara yaptığı şey ise karabasma veya karabasdı olark adlandırılır. Hem çocuklar (daha çok), hem de büyükler karabasmaya maruz kalabilir.

Daha çok karanlıkta olan bu ruh insan uykudayken gelir. Bununla beraber gündüzler de karabasma olma ihtimali vardır. Buna daha çok tekin olmayan yerlerde rastlanılır.

Bir kaç sene önce Borçalı'dayken karabasma hadisesi benim de başıma gelmiştir. Uykuda iken ellerimi, ayaklarımı kullanamıdım, sıkıntım geçmiyor ve bilincim yerinde olmasına rağmen hiçbir şey yapamıyordum. Daha sonra köpeğin havlamasıyla bu haldençıkıştım. Sabah olunca hadiseden haber olan babaannem boyum uzunluğun da sapı ateşe atmıştı. Meğerse sapın tamamının yanması karabasmaya işaretmiş. Daha sonra bana demir bardak içinde soğuk su doldurmuş, ocakta yanan kömürü bardağına içine atmış ve suyu içirmişti. Bir daha böyle şeyle karşılaşmamam için göz boncuğu üzerimde gezdirmeyi ve Kur'an'ın Nas ve Felak surelerini ezberlememi söylemişti.

2.2.4. Vurgun

Bir başka kötü ruh ise yalnız ağaçlar altında, su kenarlarında, köprüler altında yaşadığı güman edilen Vurgun'dur. Bu ruh gece vakti su içen adamlara zarar yetirir. O kişinin düşmüş olduğu durumaysa vurgun vurmuş ifadesiyle isimlendirilir.

Vurgun vurmuş adam yerinde vefat eder ve ya dili tutulur. Vurgun vurmanın alametleri derinin kararması, bedende el yeri gibi kararmanın olmasıdır. Bu durum tıpâleminde insult, kalp krizi olarak isimlendirilen durumlara uygun gelir. O, nadiren **mualice** olunan hastalıklardandır(KK9).

2.2.5. Şeppe

Kalp geçirme, göğërme, ağızdan köpüğün gelmesi, ağzın ve gözün eğilmesinden dolayı buna şeppe vurmuş adam denilir. Halk arasında şeppe vurmuş adamı şeppe olarak tanımlarlar.

2.2.6. Şeytan

Halk inançlarında geniş şekilde temsil olunan kara iyelerden biri de şeytandır. Araştırmacıların bir kısmı bu obrazı İslam dinin mahsülü, bir kısmıysa kâinatın ilk varlıklarından biri gibi sunulur. Her iki konuda çeşitli rivayetler vardır.

Bazılarına göre önceleri şeytan Allah'ın en sadık yardımcılarında biri olmuş ve cennette yaşıyormuş. Fakat Âdem peygambere tapmadığı için Allah tarafından cennetten kovulmuştur. Cenetten kovulurken Allah'tan üç şey istemiş: "Ey Allah, ömrüm boyunca sana sadakatle hizmet ettim. Sense çamurdan yapılmış bir mahlûkabaş eğmediğimden dolayı beni kovuyorsun. Bir şey olmaz, fakat senden üç dileğim var: Birincisi, dünya var oldukça ömrüm olsun, ikincisi, istediğim zaman istediğim yerde olayım, üçüncüsü, insanların yüreğine girmeyi becereyim." Allah şeytanın istediklerini ona verir.

Başka bir düşünceye göreyse şeytan cinlerin bir türüdür ve İblis'in isimlerinden biridir. Buna daha çok Bibliyadaki Satanayla özdeşleştiriyorlar. O inanca göre insan doğduğu andan itibaren ölene kadar melek ve şeytan tarafından izlenir ve onlar da kendi mahiyetlerine uygun olarak hayır ve şer emellere insanı sürükler.

Şeytanın dünyaya gelişine ilgili Oğuz mitlerinin birinde şöyle deniliyor: "Boz öküz tüm hanları bir sofraya toplayarak şöyle buyurmuş:

- Ey hanlarım! Küpegiren karı Oğuz'dan, insanoğluna acık etmiş ve ihanet yolunu tutmuştur. O, yeryüzüne kötü ruhları getirmiş! Küpegiren karı Oğuz'a mekr getirmiş, yalan getirmiş, nefis getirmiş, bednazar getirmiş, şer getirmiş! Bu ruhların Oğuz'a yakın düşmesine izin vermeyin!

Şimdi Yerhan Küpegiren karıyı cezalandırmalıdır. Küpegireni getirerek odunların üzerine koydular. Ateş Küpegireni yaktı. Şer karı yanarak kül oldu.

Boz Öküz söyledi:

-Küpegirenin külünü götürerek derin bir kuyuya atın.

Hanlar Küpegirenin külünü büyük, derin kuyu kazarak oraya döktüler. Yer Han bel götürdü ki, külün üzerine toprak döksün, o zaman gördü ki, külün içinden küçük bir kuş uçarak havaya çıktı. Boz Öküz söyledi ki, geciktin Yer Han! Oğuz büyük felakete düştü. Küpegiren karının külünden şeytan doğdu. Kötü ruhların himayecisi olacak şeytan... Yer Han şeytanı tutmak için koştu, fakat şeytan canını kurtardı. Boz Öküzü perişan gören hanlar yavaş-yavaş yurtlarınıagittiler(Nebiyev, 1990: 30).

Harezmi Özbekleri Allah'a karşı olan tüm varlıkları cinleri, ejderhaları, divleri şeytan ismiyle isimlendiriyorlar(Snesarev, 1969: 33). Borçalı Türkleriye zararlı ruhların üzerindeki tüm hâkimiyetin şeytanın elinde olduğuna inanıyorlar.

Borçalı'da şeytanla ilgili olarak hayatın tüm safhalarında karşılaşılıyor. İnsanın kazanmış olduğu uğurlar, sevaplar ve hayır emelleri Allah'ın ismiyle bağlandığı halde kötülüklerin hepsi şeytana bağlanır. Halk inançlarına göre şeytan her zaman ortalığı karıştırmaya, insanları birbirine düşürmeye, insanları şer iş yapmağa sevk eder. Ondan

dolayı da halk arasında bir iş olduğu zaman, burada şeytanın parmağı vardır deyimi kullanılıyor.

Borçalı'da şeytanla ilgili birçok rivayetler vardır. O rivayetlerden birine göre, bir gün şeytan insan kıyafetinde oğluyla beraber yol gidiyormuş. Onlardan bir az uzakta bir kişi eşeğe yük yüklüyormuş. Fakat çok çalışsa da yükü yüklemeyi başaramamış. Nihayetinde kişi yorulmuş sinirlenince, lanet sana kör şeytan demiş ve yükü boşaltmaya başlamış. Şeytanın oğlu ondan sormuş, baba, sen ki, hiç bir şey yapmadın. Neden o kişi, seni sövdü? Şeytan cevap vermiş, doğrudur evlat, ben buradayım ve güya hiç bir şey yapmıyorum, fakat parmağım ordadır. O sebepten yaşlı adam bana sövdü(KK5).

Şeytanın körlüğüyle ilgili de çokça rivayetler mevcuttur. Onlardan birine göre, İbrahim peygamber oğlu İsmail'i kurban etmeye götürürken şeytan çeşitli biçimlerde onların karşısına çıkmış ve onu bu fikirden vavgeçirmeye çalışmış. Şeytanın bu hareketlerine sinirlenen İsmail yerden bir taş alarak ona atmış ve taş şeytana değerek onun bir gözünü çıkarmış(KK7).

Bir başka rivayete göre ise eski zamanlarda şeytanla savaşan bir alp onun gözünü ölümü pahasına olsa çıkarmıştır(KK10).

3. GÖK VE YER İYELERİ

3.1. Gök İyeleri

Türk kozmolojisine göre Evren, Yukarı–Gök, Orta–Yer, Aşağı–Yeraltı olmak üzere üç kısımdan oluşur. Bunlardan yalnızca Orta - Yer insan mahsustur. Bu kanaate Bilge Kağan yazıtlarındaki, “Üstte mavi gök, altta kara yer yaratıldığında ikisi arasına insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlu üstünde atalarım Bumin Kağan, İstemi Kağan hükümdar olmuş.” Yazısından anlamaktayız. Türk inancına göre Ulu Tanrı göğün en üst katında yer almaktadır. Kötülükleri anası olan karanlığı kovan, yeryüzünü aydınlatan ay, güneş ve yıldızlar, onun çadırı içindedir (Kalafat, 2010: 35). Bununla birlikte Oğuz Kağan'ın gökten yere inmiş olan ışık içinde olan bir kızla evlenmesi de kanaatimce göğü kutsallaştıran hususlardan biridir. Günümüzde Borçalı'da Gök denildiği zaman Tanrı (Tanrının orada olduğuna dair inanın olduğundan dolayı) anlaşılıyor. Fakat bununla birlikte Gökle ilgili Borçalı'da mitlerde vardır. O mitlerden biri şöyledir: “Önceleri gök ve yer birbirine çok yakınmış. İnsanlar birbirilerini öldürerek kan döküyorlarmış, bereketin kadrini bilmiyorlarmış. Bunu gören Ulu Tanrı sinirlenerek yerle göğü birbirinden uzaklaştırır.” (KK4).

Bununla beraber Borçalı'da şöyle bir deyim de vardır. “Gökten yere zembille mi inmişsin?” Bu deyim daha çok her hangi bir kişi yanlış yaptığı ve yanlışını telafi etmeyerek kurnazlık yaptığı zaman söylenen bir deyimdir.

3.1.1. Güneş

Türk inancında koruyuculuk ve hamilik vasfına sahip oluşu bakımından Güneş de iyelik mevkiindedir. Ta Hunlar zamanından Güneşe, Kün denildiği malumdur (Ögel, 1993: 188). Borçalı'da Gün, Azerbaycan, Anadolu ve Türkmenlerde güneş, Kazak, Kırgız, Uygur, Başkurt, Karakalpaklarda Kün, Tatarlarda Kōn biçiminde isimlendirilen güneşin Eski Türklerin “Örken” dediği de malumdur (Necef, 2014: 61).

Güneş sözü Türkçedeki, “Gün” ve “Eş”-“Halkın ve Devletin eşi”, “hayatın kadını” anlamına gelir. Eski Türk inancına göre Güneş dişidir. Her gün doğan Güneş dünyaya yeniden hayat verir.

Güneş, Hunların günlük hayatlarında önemli yere sahipti. Hun hakanı sabahleyin, otağından çıkar, şafakla birlikte, “eğilib güneşe saygı” gösterirdi (Batıda) (Ögel, 1988: 90).

Güneşe saygı gösterilmesinin bir başka örneği ise XIII. yüzyılda Cengiz Han tarafından yapılandır. Cengiz Han, (düşmanlarının elinden kurtulunca) şahlanıp kurtulmasına yardım eden Burhan-Haldun dağına minnetlerini sunduktan sonra:

1.“Kuşağını boynuna taktı. Külahını koluna aldı.(Yani başını açtı) Güneşe karşı döndü. Eliyle göğsüne vurarak, güneşe karşı dokuz kez diz çöktü. Tövbe ve istiğfar etti.”(Ögel, 1988: 755).

Türklerdeki Güneş kultunun başka kavimlerdeki karşılaştırılması zamanı önümüze çok ilginç bir tablo çıkmaktadır. Nitekim Türklerde “bir Güneş ve bir Ay” olduğu takdirde, Çinlilerde “on Güneş”, Hindlilerde “yeddi Güneş”, Kuzey Asya halklarında (Goldlar) “üç Güneş” vardır. İran halklarının inancında Güneş bir olsa bile bu iptidai biçimdedir. Yani Güneş karşısında Tanrı izleyici, hatta ona bağlıdır (Ögel, 1985: 189). Kadim Türk Tanrı inancındaysa “Tek Tanrı, tek yaratıcı, tek güneş, tek ay” anlayışı vardır. Türkler yüzlerini Güneşe doğru çevirerek yemin ederlerdi. Bu zamansa “Güneş bizi görüyor” derlerdi (Necef, 2014: 69).

Türk inancında Güneş kultu Ay kadar güçlü değildir. Türk inanç sisteminde Güneşle ilgili tasvirler oldukça sınırlıdır. Zaman-zaman Güneş, Tanrıyı simgeleyen bir işaret olmuştur. Zannımızca Türk bayraklarındaki kırmızı rengin olmasının nedeni de budur. Nitekim Güneş Tanrının sembolü olmakla beraber, hem de zafer remziydi (Necef, 2014: 62).

Eski zamanlardan günümüze kadar İran'da devam eden Türk hâkimiyetini XVI. yüzyıldan itibaren önderlik eden Kızılbaş adındaki “kızıl” aynı zamanda Güneşi simgeler. Kızıl başlık en eski zamanlardan beri Türkler arasında kullanılmıştır. Eski Çin kaynaklarının “ti(r)k” diye isimlendirdiği Türkler üç kola ayrılıyor. Bu kollardan birini “kızıl Tiler” veya “kızıl Tölesler” oluşturmaktaydı. On-Uygurlar ve Oğuzlar bu kızıl Tilerin devamcıları olmuşlar (Necef, 2014: 63).

9. yüzyılda Azerbaycan'da Abbasi Arap emperyalizmine karşı çıkan Hürremiler, Güneşi bir sembol olarak kullanmışlar. “Hürrem” adının Güneş anlamına geldiği bilinmektedir (Bayramlı, 2011: 75).

Eski insanların gökyüzü cisimlerinin hareketine ve düzenine göre eski takvimler yaratmış, çöl yollarını kesinleştirmiş ve kutupları belirlemişler. Bundan başka, kasırga ve fırtınanın başlanma ve sakinleşme zamanını hesaplanmış, orta çağ münecimliğinin esası koyulmuş, rüyalar yorulmuş, fallar açılmıştır. Sema cisimlerinin insan şeklinde tasviri ay, güneş ve yıldızlarla çok sayıda mitlerin yaranmasına yol açmıştır. Mitlerde güneş ve ay bazen bacı-kardeş, bazen da ebeveyn- evlat gibi gösterilmiştir. Bununla ilgili Borçalı'da herkes tarafından bilinen rivayetlerden biri şöyledir: Güneş çok güzel bir kızmış. Bu güzellik ona bakan insanların gözlerini kamaştırıyormuş. Kızıl saçları ve etrafa ışık yayan altından bir tacı varmış. Ay da güzel, genç bir erkekmiş. Onun da yüzü güzellikten parıldarmış. O, Güneşi seviyormuş. Bir gün Ay kalbinde sakladığı aşkı Güneşe bildirir. Güneş çok gururlu olduğundan Ayın sevgisini reddeder. Bununla bile Ay pes etmez, Güneşten evet cevabını almak umuduyla yaşır. Günlerden bir gün Ay yeniden kalbini Güneşe açar. Güneş de o anda hamur yoğurmuş. Sinirlenen Güneş, Ayın yüzüne tokat atar. Ay da yerden bir avuç toz alarak Güneşin yüzüne atar. Böylelikle, o günden sonra tokat yüzünden Ayın yüzünde ebediyen leke kalır. Ayın attığı tozdan dolayı yüzü kızıl dumana bürünür ve bu sebepten her zaman tutkun görünür(KK11).

Başka bir mite göreyse, Ay Güneşin oğluymuş. Çocukluğunda çok afacanmış. Bir defa Güneş görüyor ki, tekne (ekmeklerin olduğu kap) ekmek bitmiş. Bundan sonra un katarak, hamur yoğurmağa başlar. Ay gelerek anasının yanında yaramazlık yapar. Güneş çok demiş, bir git işim var. Böyle dedikçe Ay bir az ısrarını arttırır. Sonunda Güneş çok sinirlenerek, hamurlu eliyle Ayın yüzüne bir tokat atar. Hamurun izi Ayın yüzünde kalır. Ay ne kadar çalışsa da yüzündeki lekeden kurtulamaz. O günden sonra yüzündeki lekeden utanan Ay, dünyaya yalnızca geceleri çıkar ki, hiç kimse onun yüzündeki lekeyi görmesin(KK1).

Birçok Türk halklarının inancında olduğu gibi Borçalı Türklerinde Güneş tutulması sırasında yüksek bir yere çıkararak kapları birbirine vurup, göğe mermi atıp, gürültülü sesler çıkarırlar. Bununla ilgili de böyle bir rivayet vardır ki, Güneş-kız, Ay-erkekmiş. Birbirlerini severlermiş. Güneş kendi ışığıyla dünyayı ışıklandırır, ısıtır, insanlara yardım edermiş. Bununla beraber Güneşin Aya olan sevgisini istemeyenler onları kıskanırlarmış. Bunlar Güneşi çalmak isterler.

Bir gün Güneş yine gökyüzüne çıkarak insanlara ışık paylayarak, dünyayı ısıtıyormuş. Sonraysa sevgilisi Ayla görüşmeye gider. Devler, cinler Güneşi görüp onun yolunu keserler ve onu çalmak isterler. Ay zamanında haber alır ve devlere, cinlere saldırarak, onları Güneşten çok-çok uzaklara kovmuş.

İnanırlar ki, devler, cinler Güneşin önünü keserek ona saldırdıkları zaman dünya karanlık olmuş. Şimdi de Güneş tutulduğu zaman, öyle biliyorlar ki, yine devlerinve cinlerin işidir. Yine Güneşi çalmak isterler. O sebepten de insanlar, Güneş tutulduğu zaman, göğe mermi atar, kapları birbirine vurarak gürültü çıkarırlar. Böylece devler ve cinler korkup kaçınlr ve Güneşi rahat bıraksınlar(KK5).

Bazen insanlar durmadan yağın yağmurları kesmek mecburiyetinde kalırlardı. Zira böyle yağmurlar çiftliğe zarar vurur, ekin alanlarını yıkayıp götürüyordu. Bu zamanda çeşitli ayinler yapılıyordu. Yağmuru kesmek için yapılan ayinlerden biri şöyledir. Evin ilk çocuğu maşayla ocaktan bir közü alarak güneşin karar tuttuğu tarafa tutarak şu sözleri okur:

Men anamın ilkiyem,

Ağzı gara tülküyem.

Men seni yandırdım,

Sen de meni yandır.

Bu merasim bölgede Güneşin gözünü yandırmak olarak adlandırılıyor(KK4).

Bundan başka, köyün aksakallıları veya akbürçekleri ip alarak 40 kel kişinin ismini anar ve o ipte her kelin ismine bir düğün vurur. Daha sonra o ipi çeperde (hasar) veya her hangi bir ağacın altına koyarlar. Düşünülür ki, Tanrı yağmurun altında azap çeken kellere merhamet ederek yağmuru keser ve güneşin gözükmesini sağlar.

Şunu da söylemek gerektir ki, yağmur yağması için yapılan Çömçehatun merasimini yağmuru kesmek için de yaparlar. Fakat bu zaman çömçeye kırmızı elbise giydirilir ve Çömçehatunun üzerine su değil, kül atılır.

Günümüze kadar ulaşan yağmur durdurulmasıyla ilgili ayinlerden bir kısmıysa eski formasını kaybederek, eğlence ve çocuk oyununa dönüşmüştür. Bu bakımdan günümüzde yer alan “Godu-godu” gezdirmek merasimini örnek alabiliriz.

Yağmurlu günlerde “dumanda - çende” itmiş güneşi çağırarak için kırmızı renkli eskilerden (parçalardan) “Oyuncak Fatma” yapılır ve kapı-kapı gezerek, “Fatma ya pay yığarlar”. Merasim zamanı adeten şu şarkı okunur:

Godu-godunu gördün mü?

Goduya salam verdin mi?

Godu gapıdan ötende

Gırmızı gün gördün mü?

Pay verin oğlu olsun

Vermeyenin gızı olsun

Tendire düşsün, gırmızı bişsin

Adı da olsun Fatma garı.

Başka versiyonundaysa şöyle şarkı okunur:

Godu-godunu gördün mü?

Goduya salam verdin mi?

Godu burdan ötende

Gırmızı gün gördün mü?

Yağ verin yağlamağa,

Bal verin ballamağa,

Godu gülmek isteyir,

Goymayın ağlamağa.

Bir başka versiyon ise şöyledir:

Goduya gaymag gerek,

Gablara yaymag gerek,

Godu gün çıkarmasa,

Gözlerin oymag gerek.

Yağ verin yağlamağa,

Bal verin ballamağa,

Godu gülmek isteyir.

Goymayın ağlamağa.

Getmişdim Göyçeliye,

Yoldaşım endi çeliye,

Baldırın it daladı,
Hönkür-hönkür ağladı.
Yağ verin yağlamağa,
Bal verin ballamağa,
Godu gülmek isteyir,
Goymayın ağlamağa (KK5)

Güneşin çıkması yağmurun durması için yapılan diğer ayinlerden birindeyse, çocuklar bir araya gelerek bir tepenin üzerine çıkarlar ve orada şu şarkıyı okurlar:

Gün çih, çih, çih,
Keher atı min çih.
Oğlun gayadan uçdu,
Gızın tendire düşdü.
Keçel gızı goy evde
Saçlı gızı götür çih.

Yahut:

Gün çihdi su içmeğe,
Gırmızı don biçmeğe,
Gün gözünü yetirecek
Garı tez götürecek
Keçel gızı aparacak
Saçlı gızı getirecek.

Yahut:

Gün getdi dağ başına,
Örtüb duvağ başına.
Könlü şamama isteyen
Dolansın tağ başına.

Gün çıkması için okunan şiirlerden biriyse şöyledir:

Biren biren,
İken iken,
Gemze başı,
Gara tiken.
Evvel altı,
Saymadığım,
Doğrucuğum,

Baharcığım,
Gün çih! (KK4)
Günün çıkması için okunan şiirlerden biriyse şöyledir:
Güdü-güdü ha, güdü-güdü!
Güdü-güdünü, gördünüz mü?
Güdüye selam verdiniz mi?
Güdü burdan ötende
Gırmızı günü gördünüz mü?
Güdü palçığa batmışdı
Garmaladım götürdüm.
Gızıl gaya dibinden
Gırmızı gün götürdüm.
Gara toyug ganadı
Kim vurdu, kim sanadı?
Göyçeliye getmişdim
İt baldırımı daladı.
Yağ verin yağlamağa,
İp verin bağlamağa.
Verenin oğlu olsun,
Vermeyenin gızı olsun.
Bir gözü de kor olsun.
Tendire düşsün,
Gırmızı bişsin! (KK7)

Güneşle ilgili olarak Türk inançlarında simurg motifi de vardır. Kazakların samurık, Kırgızların zumurık, semiruk, Nogayların sımıray olarak isimlendirdiği Simurg kuşu destanlarda semender kuşu olarak Güneşi temsil eder. Avrupalılar bu kuşu feniks olarak isimlendirirler. Bu kuşun ateşi kendiliğindedir. Kalbinden çıkan ateş tüm vücudunu yakar (Tahmasp, vd., 2005: 15).

Ferideddin Attar'ın eserlerinde yer almış olan "Simurg hikâyesin"de "Tanrıyı görmüş olan simurg kuşunun alışıp yanmasının" tasviri eski inancın islamaştırılmış biçimidir. Azerbaycan folklorunda simurg veya semender kuşu kutsal kuşlar gibi tasvir olunmuştur.

Azerbaycan masallarından “Melik Memmed” ve Horasan masallarında “Anka kuşu”nda tasvir edilmiş olan “zümürdü-anka” kuşu simurg kuşu olarak insanları yeraltındaki kara dünyadan yer üzerindenki ışıklı dünyaya çıkarır.

Borçalı bölgesinde simurg kuşuyla ilgili rivayet de vardır. Rivayete göre, uzun uzun zaman önce, günlerden bir gün kuşlar şanapipik (ibibik) kuşunun önderliğinde Kaf dağına sefer ederler. Yolda zorluklar ve engeller kuşları takatdan düşürür ve onların çoğu yola devam edemezler. Şanapipik (ibibik) geriye dönüp baktığında yüzlerce kuşdan sadece otuzunun kaldığını görür ve onlara moral vermek için Simurgun onları hasretle beklediğini bildirir. Böylelikle dağın başına otuz kuş çıkar. Fakat orada simurgu göremeyince şaşırarak onun nerde olduğunu sorarlar. Şanapipik (ibebik) onlara şöyle der: “Bir sayınıza bakın, simurg siz kendinizsiniz”.

Kuşlar sayılarına bakarak hakikaten otuz kuş olduklarını görerler.(Si, farsça otuz, murgsa kuş demektir.) Yolda diğer kuşları bırakarak gidenler ise çeşitli sığata sahip olan insanlardır. Burada önemli olan insan bir şeyi pes etmeden yapmaya kalkışırsa onun üstesinden gelir(KK6).

3.1.2. Ay ve Yıldızlar

Güneş gibi Ay ve Yıldızlar da Türkler açısından birer koruyucu iye niteliğine sahiptir. Nitekim Kün çekildiği anda yeryüzüne Tanrının insanoğluna gönderdiği ışığı indirmekteydi. O sebepten de Türk çadırının en üst noktasındaki delik açık bırakılırdı. Karanlıklar içinde iyiliği temsil eden ışık bu delik vasıtasıyla çadıra dolardı. Bu deliğe Türkler “tendük” veya “tündük” derler(Necef, 2014: 66). Günümüzde de Güney Anadolu illerinde “Tambak ev” denilen evler yapılır. Bu evlerin en üst kısmı yuvarlak biçiminde olup açık olur(Kıyak, 2010: 191).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Türk inancında Ay erkeği, Güneş ise dişiyi simgelerdi. Ayın yeryüzündeki simgesi Türkler ve Sümerlilerde boğa, Hint ve Mısır inançlarında inek gibi kabul edilirdi. Belli olduğu gibi, boğa “erkek”, “inek” ise dişidir. Bu anlamda erkeğin simgesi hem de gücün simgesidir.

Türk inanında Ay motifleri Güneş motiflerinden daha zengindir. Uzun ve soğuk bozkır topraklarında bulunan Türklerle Ay arasında farklı ve özel ilişkilerin oluşuna neden olmuştur. Türk inancında Ay, Türk soyunun yaratılmasından, savaş taktiklerine kadar hayatın birçok sahalarında yer alır.

“Oğuz Kağan” destanının Uygur versiyonunda Oğuz’un babasının adı Ay Han’dır. İlginçtir ki, Oğuz Han’ın oğlunun ismi de Ay Han’dır. Mısır’a hâkim olmuş Memlûklerin

orada kurduklar Türkiye devleti zamanında da kendi vatanlarında olmamalarına rağmen kendi soylarına bağlı kalmış ve eski Türk inancını yaşatmağa devam ettirmişlerdir. Ulug Han Ata Bitikçi tarafından yazıya alınan bir efsaneye göre, “Çok çok eski çağlarda, çokça yağmurlar yağardı. Gök delinmiş gibiydi. Dünya sele boğuldu, her yanı çamurlar kapladı. Çamurlar akan selle yuvarlanarak Kara Dağdaki bir mağaraya doldular. Mağaranın içindeki kayalar yarıldı. Yarıkların kimileri insanı andırıyordu. Sürüklenen çamurlar bu insan biçimli yarıkları doldurdular.

Aradan çok zaman geçti....

Yarıklardaki balçıklar sularla karışarak yarıkların şeklini aldı. Güneş Saratan burcuna geldi ve havalar çok ısındı. Yarıklardaki balçık sular ile pişti. Yarıkların bulunduğu bu mağara tıpkı bir kadın gibiydi. İçi de insanlara can veren bir kadın karnı gibiydi.

Dokuz ay durmadan yel esti....

Su, ateş, toprak ve rüzgâr, insana can vermek için birleştiler. Dokuz ay sonra bir insan çıktı ortaya. Adına Ay-Atam dediler.

Ay-Atam, gökten indi yere kondu. Bu yerin suyu tatlı, havası da serindi.

Sonra yine yağmurlar, seller başladı. Mağara yeniden çamurla doldu. Güneş bu kez Sünbüle burcunda durdu. Sünbüle burcundaki güneşin sıcaklığı ile balçıklar sular ile pişti. Bu kez bir hatun kişi çıktı ortaya. Adına Ay-Va dediler.

Ay-Atam ile Ay-Va evlendiler. Kırk çocukları oldu. Bunların yarısı erkek, yarısı da kızdı. Onlar da evlendiler; soyları çoğaldı.

Bir zaman geldi Ay-Atam ile Ay-Va Hatun'un ömürleri doldu, öldüler. Çocukları, ana-babalarını türedikleri mağaraya gömdüler. Mağaranın kapısını altın kapılar ile kapattılar, dört bir yanını çiçekle süslediler.” (Ögel, 1995: 200).

Mağara eski Türk inanında önemli yeri vardır ve Rouxa göre, “ana rahmi” fonksiyonunu taşır. Uygur hikâyesinde Ay-Atam, Ay-va bir mağarada yaratılmışlar. Fakat erkek ruhunu Aydan, kadınsa Güneşten almıştır. Bu sebepten de Türklerin neden Ay ve Güneşi “Ulu Ata-Ana” kabul ettiklerini ve neden Ayın erkek, Güneşin ise kadın olarak düşünüldüğünü ispatlar.

Ayın ilk insan (erkek) fonksiyonunu yerine yetirmesi Çengiz Han'ın soyunun yaranması hakkındaki inançlarda da kendisini gösteriyor. “Çengiz Han'ın ulu ninesi Alan-Ho çadırda yatarken bacadan (damdaki açıklıktan) “Sarı Ay ışığı” görünümünde olan biri gelmiş ve çıkarken de güneş (veya ayın) nurları üzerinden sarı bir köpek gibi sürünerek çıkıyordu.” (Moğolların Gizli Tarihi, 1986: 8).

Kutadgu Bilig’de yıldızlar (Saturn, Yupiter, Mars, Güneş, Merih, Zöhre ve Merkuri) arasında Ay yedinci sırada gösterilir ve yere en yakın gezegen (planet) gibi nitelendirilir:

Bunların altında Ay yalnız dolaşıpdurur,

Güneş ile karşılaşanda dolunay olur (Necef, 2014: 72).

Türk inancında Ayla ilgili bir başka inanç ise Ayın, kurtlar tarafından yenilmesidir. “Ay, bazen dolunay, tepsi gibi büyük ve parlak olur. Bazen da küçülür ve donuklaşır. Elbette ki, insanlar, bunun sebebi nedir diye, akıllarını yormuş ve düşünmüşlerdir. Ay niçin kaybolur, küçülür ve büyüdü? Herhalde ay, her küçüldükçe, onun bir şey yemekte ve bitirmekte idi. Ayı yiyebilecek güçler de, kutlu kurtlardan başka bir şey olamaz:

“Ay, göklerde dolunlaşıp, bir tepsi gibi olduğu zaman, kurtlar ile aylar, hemen koşarlar, ondan birer parça koparır, yerler ve böylece ayı küçültürlermiş. Ay, üzgün ve yaralı olarak, kaybolurmuş. Sonradan yaralarını sarıp, iyileşirmiş. Yeniden dolunlaşıp, göklerde görünürmüş.” (Ögel, 1995: 199).

Borçalı’da Ay ve Güneş ile ilgili dolaşan mit ve rivayetleri Güneş ile ilgili kısımda anlatmıştık. Buradaysa, yalnızca ayla ilgili bir takım inanışlar ve deyimleriaçıklamakta fayda vardır. Borçalı’da Ay, daha çok temizlik ve paklık remzi olarak anılır. Bundan dolayıdır ki, Borçalı’da, “Aydan arı, sudan duru” deyimivardır(KK11).

Bir başka inanışa göreyse aya taraf çok bakıldığı zaman orada yaşayan koca karı adamı öldürürmüş. Denilene göre, uzun zaman önce köylerden birinde bir kız, aya uzun-uzun bakarak sevgilisini düşünürmüş. O anda ayda bulunan koca karı onu öldürür. O yüzden gece vakti aya çok bakmak olmaz(KK6).

Ayla ilgili bir başka rivayette ise eski zamanlarda bir kişi gece uyurken ay ışığı onun yüzüne düşermiş. O kişi, kurt adama dönüşmüş ve ormana kaçmıştır. Şimdiyse gece vakti ormanda kalanları öldürüp yermiş (KK11).

Tüm bunlarla beraber Ay ve Güneş güzellik simgesi gibi birçok Türk halklarının inançlarında olduğu gibi Borçalı Türklerinin inancındada yer almıştır. “Falancanın kızı o kadar güzelmiş ki, aya diyormuş ki, sen çıkma, ben çıkayım, güne diyormuş ki, sen çıkma ben çıkayım, hilal kaşlı.” (KK6).

Bununla alakalı bir başka misalse şöyledir, “Ay gibi, gün gibi, güneş gibi güzel ve parlak.” (KK4).

Ay ve güneş ile ilgili olarak fallarda vardır. Onlardan biri şöyledir: “Ay üç günlük olduğu zaman kalbinde bir dilek tut ve herkes uyuduktan sonra balkona çıkarak aya bak.

Daha sonraysa yat. İki gün bunu tekrar et. Üçüncü gün uykunda dileğine nasıl ulaşacağını imkânını veya bu işin yapılıp yapılmayacağını göreceksin.” (KK6).

Güneş ve aya olan sevgiden ileri gelerek bölge ahalisi evlatlarının isimlerini de onlarla ilişkilendirmiştir. Ayhan, Aygün, Aydan, Günay, Güntekin, Gültekin, Günel, Elgün vb.

Ay ve Güneş ile tasviri olan eşyaların koruyucu güce sahip olmasına dair inançlar da vardır. Bu sebepten dolayı da ay ve güneş tasvirleri olan eşyaları çocukların papaklarına (börk), elbiselerine dikilir, beşik veya kundağından asarlar. Bu ışık ve sıcaklığın kaynağı olan güneş ve ayın koruma kabiliyetine dair inançla alakalıdır(KK8).

Düşünceye göre gök kubbesi demirden dövülmüş bir tabak, güneş kürede (yumuru) kızartılmış demir parçası, yıldızlarsa bu demir parçasını döerken kenara sıçrayan kıvılcımlardır. Bununla ilgili bir başka inanışa göreyse yıldızlar bulutla suyun nikâhından yaratılmıştır. Güya o zaman nikâhtan haber alan güneş ışınıyla bulutun karnını deşmiş ve sonuçta bulutun evlatları olan Ay ve Yıldızlar gökyüzüne yayılmıştır(KK11).

Ay çıktığı zaman salâvat getirilmesi de çok ilginç bir inançtır. Bunun hangi sebepten dolayı yapıldığını sorduğum zaman hiç kimse nedenini bilmez, sadece biz eskilerimizden böyle gördük deyip geçerler. Kanaatimizce bu, İslam’ın kabul edişimizden sonra ayla ilgili bir kaç eski Türk inancının kalması yahut da İslami olup da, “bugün de ölmedik, ayı gördük” inancına bağlı olabilir.

Yıldızlar insan hayatında ve ziraatında her zaman önemli rolü olmuştur. Eski zamanlarda yıldızların duruşuna göre cehetleri (yönleri) belirler, havanın nasıl olacağını yıldızlara göre bilirlenmiş.

Yıldızlara dair Yusuf Has Hacib’in “Kutadgu Bilig” adlı eserinde, “ (Tanrı) mavi (yaşıl) göğü yarattı, üzerine de yıldızı! Kara geceyi (kara tün) türetti, ay aydınlık (yaruk) gündüzü !” (Ögel, 1995: 216).

Ay ve Güneşte olduğu gibi halk inançlarında bazı yıldızların insan kaynaklı olduğuna dair düşünce vardır. Bunlardan en meşhuru, Dan yıldızına (Ülker yıldızı) ait olanıdır. Söylenene göre, Ülker yıldızı vaktiyle çok güzel bir kızmış. Bir gün kışın oğlan çağında (en sert zamanında) onun babasının otu bitmiş. Kışın vakti bu otu nerden bulmak gerekir? Böyle devam ederse mal, koyun tamamen acından ölücek.

Ülker’in babası ahu zar içinde bu durumu ağaya bildirir. Bu yaşlı zalim ağa, Ülker’in babasına söyler ki, sana istediğin kadar ot veririm, fakat sen de kızın Ülker’i bana vermelisin. Babası çok yalvarmış, ağası az işitmiş, dediğinden dönmemiş. Sonunda

umutsuz kalan baba ağayla anlaşmış. Baba eve dönerek bu durumui kızına söyler. Kız bütün güngözyaşı dökmüş, ahvalini düşüdüğüne, zar zar ağlarmış.

Nihayetinde gece olmuş. Ülker, geceleyin gökdeki Aya bakmış, durumu ona söylemiş ve ondan yardım istemiş. Ülker, gökdeki ayın çok ince olduğunu görerek, kalkıp babasını uyandırarak, şöyle söylemiş:

Ay göyde sallandı, ay lele,
Daha yaza negaldı, ay lele,
Verme meni ganim eline, ay lele.

Baba yerinden kalkarak tez dışarı çıkmış. Gözlerine inanmamış. Her yan dize kadar boy vermiş gök otla birmiş. Buna çok sevinen babası yeniden eve dönünce kızını göremez. Zira onun güzel kızı yıldız olup, göğe çıkmıştır. O zamandan beri derler ki, gökteki en parlak yıldız Ülker yıldızdır. Babası uykudan uyanıncaya kadar göklerden çekilmeyip yaza ne kadar kaldığını ona bildirirmiş(KK6).

Tezatlar, zıtlıklar, hayırla şerin savaşı vb. antagonist ilişkiler sema cisimleriyle ilgili düalist (ikili) mitlere de yol açmıştır. O mitlerde sema cisimlerinin bazıları hayrı, dostluğu, bazılarıysa şer, kötülük, açlık ve savaş simgesi gibi nitelendirilmiştir. Örneğin, güneş, ay, tan yıldızı ve başka gök cisimleri insanların dostu, yardımcısı olduğu takdirde, Kutup yıldızı veya Kervankıran yıldız, Kuyruklu yıldız isimli yıldızlar korku, tehlike kaynağı ve felaketlerin habercisi olarak kabul edilir. Bu bakımdan Kutup yıldızına ait bir rivayet vardır. Büyük bir kervan yolda gidiyormuş. Hava kararıp, akşam olduğu vakit kervan bir yerde geceyi geçirmek zorunda kalır. Gecenin bir zamanı gökte parlayan yıldız gören bekçi herkesi uyandırarak, artık gitmek lazımdır der. Kervan yoluna devam etmeye başlar. Az giderler, uz giderler lakin sabah olmaz. Birden ansızın ortalığı duman kaplamış ve rüzgâr esmeye başlamış. Sarp (sıldırım) kayalar arasından geçen kervan yolunu kaybederek yok olmuş. Sabah bu hadiseden haberdar olan insanlar o yıldızla Yalancı Ülker veya Kervankıran yıldız adını vermişler (KK10).

Yıldızların fevkaladegüce sahip olmasına dair inanışlar halk destanlarına da yansımıştır. Bu bakımdan “Koroğlu” destanındaki olay kayda değerdir: “Hasan Han tarafından gözleri çıkartılmış Alı kişi, oğlu Rövsen’e Çenlibele yerleştikten sonra, Oğlum, o kayalar arasında Koşabulak (Çiftçeşme) isimli bir bulak (çeşme) vardır. Her yedi seneden bir Meşrik (Batı) taraftan bir yıldız, Meşrik (Doğu) taraftan bir yıldız gelerek göğün ortasında çarpışır. Onların çarpışmasından Koşabulağa (Çift oluklu) nur dökülür ve çeşme köpüklenerek taşar. Her kim o köpükte yıkanır, öyle kuvvetli bir alp olur ki, emsali bulunmaz. Her kim Koşabulağın (Çift oluklu) suyundan içerse âşık (ozan) olur.

Kendisi de öyle bir güçlü olur ki, narasından aslanlar ürker, kuşlar kanat, katırlar tırnak döker.” (Köroğlu, 1982: 13).

Destadaki bu parçadan anlaşıldığı gibi, destan yaratıcıları Köroğlu'nun güçlü-kuvvetli bir alp ve âşık olmasında bu suyun yalnızca yıldızlar çarpıştığı zaman bu niteliklere sahip olmasını öne çekmişlerdir.

Yıldızlarla ilişkili bir başka inanışa göreyse göç zamanı Bedyümn (uğur getirmeyen) yıldızın gözükmesi kötülüğün alameti idi. Bu yıldız ayın birinci günü doğudan çıkar, ayın ortasına kadar (ayın 15 kadar) dolaşmaktadır ve 15 günden sonra aynı süreç yeniden yaşanır. Göç zamanı yıldızın olup-olmadığını, göçün nasıl geçeceğini bu işin ehli olan adama sorarlar. Bedyümn olmazsa göçer, olduğu takdirdeyse göçü ters tarafa hareket ettirirler. Bununla da göçün uğursuzluğunun karşısına geçerler(KK1).

Yıldızlarla ilgili deyimler, alkışlar ve kargışlar halk arasında günümüzde de yaşamaktadır. “Falancanın baht yıldızı”, “Falancanın tale yıldızı”, “yıldızın sönsün”, “yıldızın barışsın”, “yıldızın yüksekte parlansın”, vb.

Yıldızlarla ilgili bir başka inanca göreyse akşama doğru hava kararmadan önce yıldız gözükürse bu o gün bir kişinin öldüğüne inanılır. Ne kadar yıldız gözükürse, o kadar adam ölmüş demektir(KK9).

Yıldızlarla ilgili halk inançlarından birine göreyse yıldızları saymaya kalkan kişinin elinden zıyıl (sigil) çıkar. İnanışa göre yeni ay çıktığı zaman, eline zıyıl düşmüş kişi zıyılı süpürgele süpürür ve bu zaman şöyle der:

Teze ay, seni hoş gördük!

Zıyıl, yerini boş gördük!

Yıldız kayması zamanı dilek tutulursa, yıldızın kaydığını (yanında başka adamlar varsa) ve yıldız kaydığı zaman tuttuğun dileğin gerçekleşeceğine dair inam da günümüzde yaşamaktadır(KK12).

Borçalı ilinde yıldızlarla ilgili birçok bayatı vardır. Onlardan bir kaçı:

Göyde ulduz bellidi,

Gâh yüzdü, gâh ellidi,

Men yarımı görmüşem,

Şeve gara tellidi(KK9).

Ay gız kimin gızısan?

Almadan gırmızısan,

Atan-anan beslemiş,

Bahtımın ulduzusan(KK6).

3. 2. Yer İyeleri

3.2.1. Dağ

Yüceliğin güçlü simgesi olan dağ, ormanları ile karla kaplı oluşumu, ulaşılamazlığı ve gizemliliği, göklere varan ve dolayısıyla onu tutan duruşu ile evrenin merkezinde bulunmasıyla Türkler açısından büyük öneme sahip olmuştur(Kalafat, 1994: 83). Türkler için büyük ve küçüklüğüne bakılmadan tüm dağlar kutsal olarak kabul edilmiştir.

Türkler dünyanın en büyük dağına Tanrı dağları ismini vermişlerdir. Türklerin etkisiyleÇinliler de o dağı Tyan-Şan olarak isimlendirmişler.

Türk inancı açısından dağlar, Tanrıyla kişioğlunun irtibata girdiyi, ona kurbanlar edildiği bir yer olarak da yer almıştır. Hunlar eski vatanları olan Yeni si-şan veya Şan-din-şan sıradağlarındaki Han-yoan dağında her yıl Gök Tanrıya kurban sunmaktaydı. Hunlar, Çinlilerle arasında yapılan anlaşmalar Hundağı denilen bir dağın tepesinde kurban kesilmek ve and içilmek suretiyle teyit edilmekteydi. (Günay, Güngör,1997: 47) Türkler dağları göğe yakınlığı sebebiyle kutsal ve Tanrı makamı bilmiş ve kurbanları orada sunmayı tercih etmişlerdir. Türklerle komşu diğer halklarda da dağlar kutsal kabul edilmiştir. Orta Doğu halkları dağları “taht” olarak düşünmüş ve o tahtın “Tanrı tahtı” olduğuna inanmışlar.

İbtidai dinlerle beraber semavi dinler açısından da dağlar kutsal kabul edilmiştir. Nitekim semavi dinlerde Tanrı Hz. Musa'ya Tur dağında, Hz.Muhammed'e Hira Dağı'nda vahiy göndermiştir. Bununla beraber, Hz. İbrahim kendi oğlu Hz. İsmail'i (Yahudi inancına göreyse Hz. İshak'ı) de bir dağda kurban etmek istemiştir.

Kao-çı Türklerinin bir efsanesine göre Kağan, kızını Tanrı ile evlendirmek isteyince onu yüksek bir dağa teslim ederek, kızın, bu dağda erkek kurt donuna girmiş olan Tanrı'yla evlenip ondan çocuklar türediğine inanılır(Kalafat,2010: 41). Ergenekon destanındaysa dişi kurt, yerini erkek kurda bırakır ve Türklerin dağlardan çıkmasına yardım eder.

Dağlardaki mağaraya giderek orada zahit olma anlayışı da vardır. Bu anlamda Türk tasavvuf anlayışının yaratıcısı olan Hoca Ahmet Yesevi hazretleri çocukluğunda sıkça Karaçuk dağına giderek orada uzun zaman geçirerek ibadet etmesi ve yapmış olduğu mucizeleri de bu dağla alakadardır. Dağa çıkarak zahit olan birinin daha sonra dağdan inerek insanları iyiliğe çağırması da vardır. Bununla ilgili Kutadgu Bilig'de, dağda zahit az

olmalıdır düşüncesi vardır. Şöyle ki, ilk önce dağa gidenlerin sayısının az olması, daha sonraysa gidenlerin sayısının pek çok olması da istenmiyordu (Ögel, 1995: 426).

Türk tasavvuf şairlerinden Yunus Emre'ye kendisini dağla mukayese ederek şöyle yazmıştır:

Kafdağı zerrem değil, Ay ve Güneş bana kul,

Ben kuşdilin bilirim, söyler Süleyman bana (Necef,2014: 95).

Türklerde dağ kültürünün tanınmış araştırmacıları olan L.Potapov, İ.Kızlasov hatta Türklerin “dağlardan doğduklarını” yazmışlar. Araştırmacılar bu kanaate eski Türk destanlarındaki efsanelerden yola çıkarak gelmişler. Ergenekon destanında Türkler dağda yaranarak çoğaldıkları ve dünyayı fethettikleri yazılmış. Eski Uygur destanlarında Buku Kağanın Akdağ'a çıktığı ve burada tanıştığı kızdan dünyayı nasıl fethetmeyi öğrendiği kaydediliyor. Dede Korkut destanında Kazılık dağı hem hayatın kaynağı, hem de yeniden yaranmanın kaynağı olarak nitelendiriliyor. Destanda Kazılık dağının yok olması dünyanın sonu olarak kabul ediliyor. Destan kahramanları dağla konuşuyor ve ondan yardım diliyorlar (Potapov, 1947: 41-47, Kızlasov, 1946: 35-41).

Kadim Uygur destanlarından olan “Göç” destanında kutsal dağın parçalanmasıyla dünyada kıtlık ve yoksulluğun başladığı belirtilir. Aynı düşünceler Moğolistan'daki Erdene-ula (Mutluluk dağı) dağı için de geçerlidir.

Türkistan Türkleri açısından Ötüken “dünya dağı” kabul edilirken, Azerbaycan Türkleri açısından da “Kafkas dağları” kutsal dağ kabul edilir ve Kaf dağıyla aynılaştırılır. Bu konuda Bakıhanov şöyle yazmıştır: “Kafkas sözü kaspî isimli tayfanın adından ve Kur'an'da adı geçen Kaf dağından alınmış. Bu dağ efsane kitaplarına da divlerin ve perilerin yurdu hesap olunuyor. İslam tarihçilerinin birçoğu Kafkas dağlarını Elbürz dağı diye tanımlar. Bunlardan Katib Çelebi, “Cahannüma” isimli eserinde şöyle yazmış: Elbürz dağı Babülebvab'ın, yani Derbend'in garb tarafındadır. Derbend yakınlığında dağ iki kola ayrılır; birine Büyük Kaf, diğerine ise Küçük Kaf diyorlar.Bu sıra dağlarda baş vermiş birçok savaş ve fetihlere göre, Arapların kadim coğrafya kitaplarında bu dağ Cibalulfeth (Fetih Dağları) adlandırılmıştır. Bu da Kaf dağının Kafkas dağları olmasına delalet eder(Bakıhanov, 2001: 10).

Pir dağı (Gedebey), Hacıkaya piri (Gedebeyin Ağdamlı Köyü), Beşparmak dağı, Amuduh piri vb. pirlere dağların inanç sistemimizde pirlendiğinin, kutsallaştığının örneklerindedir. Eski Türklerde Göklen dağı, Tanrı dağı ve diğer dağların kutsallığın simgelerindedir. Dağ anlayışı Sovyet zamanındaki edebiyatımızda bile, kendine yer bulmuştur. Âşık şiirleriyle beraber, lirik şiirlerde de dağ yüceliğinin, göğe (Tanrı'ya)

ermenin bir vasıtası olarak nitelendirilmiştir. Örneğin Semed Vurğunun “Göklere baş çekir, Göyezen Dağı” mısralı şiirindeki gibi. Azerbaycan'ın birçok yerlerinde olduğu gibi Borçalı'da da Hz. Ali'nin atının nalının izinin olmasıyla kutsallaştırılmış dağlar vardır.

Her bir şeyin iyесinin olduğuna inanan Türkler açısından dağ iyesi de tüm iyelerin-ruhların en başında gelir. Türklere göre, dağ ruhları insanlara hayır, refah ve saadet getirir. Fakat dağlara karşı saygısızlık ve ahlaksızlık yapıldığı zamansa dağ ruhları insanlara hastalık getirir. Hayvanatın çoğalması, nimetlerin artması, bolluk ve bereket dağ ruhlarının insanlara hayır duasından ileri gelir (İnan, 1998: 416). Bu bakımdan Dede Korkut destanında Buğaç Han Kazılık Dağın'ı lanetleyen anasına karşı çıkarak, şöyle der:

Kazılık Tağınun günahı yokdur.

Biterlide otlarına kargamagıl

Kazılık Tağınun suçu yokdur

Kaçargeyiklerine karmagıl

Kazılık Tağınun günahı yokdur

Arslan-ile kaplanına karmagıl

Kazılık Tağınun suçu yokdur

Kargar-isen babama karga

Bu suç bu günah babamdandır (Ergin, 1997: 89-90).

Türk halklarında dağ isimlerinin hepsi kutsal anlama gelmektedir: “Kuz dağı”, “Arduçluk Dağlar'ı”, “Altın Dağ” vb. Bazense dağlara renk isimleri de verilmiştir. Gök dağ, Ala dağ, Kara dağ gibi dağ isimlerini örnek gösterebiliriz.

Türk deyim ve destanlarında insanı dağa benzetmeler de görülmektedir. Dede Korkut destanının “Kazan Bey Oğlu Uruzun Tutsak Olduğu Boy”da Kazan Han kendi oğlunu “Kara dağın zirvesine” benzetmiştir:

Kara tağum yüksegi oğul

Kanlı suyum taşkunı oğul

Kocalığım vakti aldurduğum yalunuz oğul (Ergin, 1997: 167).

Göge yakınlığı bilinen dağ insanların burada alkışlar etmesine neden olmuştur. Tüm Türk dünyasında olduğu gibi Borçalı'da da insanlar alkış-dualarının kabul olunmasıyla ilgili olarak dağlara çıkar ve burada dualar ederler. Bu bakımdan yağmur yağdırmak için insanların dağlara çıktıkları ve burada çeşitli ayinler yaparak yağmur yağdırmak istedikleriyle ilgili törenler vardır. Bu konuyla ilgili daha detaylı bilgi Yağmur bölümünde vardır.

Dağlarla ilgili Borçalı'da da bir takım deyimler ve inanışlar vardır.

Bir insana güvenince ona arkam, dayağım, dağım denilir. Bu bakımdan arkanda “Dağ gibi dayanmışım” deyimini yaratılmıştır. Bundan başka bir insana boş yere güvendiği zaman ise “Güvendiğim dağlar, sana da kar yağarmış” ifadesi kullanılır.

Ululuğun zirvesi sayılan dağlar hem de direnişin meskeni olarak bilinir. Eskiden Rus çarlığı zamanında kaçaklar dağlara çekilir ve orada direniş gösterirdi.

3.2.2. Su

Eski zamanlardan günümüze kadar insanların inanç ve düşüncelerinde suyun önemli bir yer olduğu şüphesizdir. Nitekim su hayatta büyük rol oynamakta idi. Bugünkü ilim bize canlıların suda oluştuğuna dair bilgiler vermektedir.

Sümer yazıtlarında en büyük tanrı Namnu kabul edilirdi. Bu tanrının ismi “deniz” manasına geliyordu. Babil inancında şirin su ile tuzlu suyun arasında bir kutuplaşma vardır ve dünyanın yaranması da bu zıddiyetle bağlıdır. Mısır inancındaysa hayatın başlangıcı “yüce sularla” bağlıdır. Eski bir Hint metninde suya şöyle hitap edilmektedir: “Su, sen her şeysin ve her varlığın kaynağısın, başısın”

Eski Türkçede suya “sub” denilirdi. Bu anlamda su ruhları “sub kultrları” veya “sub tinleri” olarak isimlendirilmiştir.

Türk inanç sisteminde de su yaratılış sebebidir ve dünya da “hiç bir şey yok iken su” vardı. Altay yaratılış destanında bu hadise şöyle tasvir edilmiştir:

Dünya bir deniz idi, ne gök vardı, ne bir yer,
Uçsuz bucaksız, sonsuz, sular içreydi her yer.
Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu konacak bir yer,
Uçuyor, arıyordu, bir köşe, bir katı yer.

Türk inancında su her şeye hayat veren hatta bazen ölümsüzlüğü, ebedi hayatı sağladığına inanılan bir varlıktır. Ebedilik simgesi sayılan “Dirilik suyu” kudretini sudan almaktaydı. Eski Türklerin mitolojisinde dünyanın merkezi olan dünya dağının başında bir kayın ağacının olduğu ve kayın ağacının altından da suyun aktığına dair tasavvur da vardır.

Dede Kokut destanında “Salur Kazanının evinin yağmalandığı boyda” yurdunu aramak amacıyla yola çıkan Kazan Han, suyla karşılaşırken “Su, Tanrı'nın yüzünü görmüştür” diyerek aşağıdaki şiirle en sade şekilde suyu merkeze alarak bir dünya anlayışını tasvir etmiştir:

Çağnam çağnam kayalardan çıkan su
Ağaç gimileri oynadan su

Hasan-ile Hüseyinün hasreti su
Bağ ve bostanun ziyneti su
Ayışe ile Fatımanun nıgahı su
Şahbaz atlar gelüp içdüğü su
Kızıl develer gelüp kiçdüğü su
Ağ koyunlar gelüp çevresinde yatduğı su
Ordumun haberin bilür-misin digil mana
Kara başum kurban olsun suyum sana (Ergin, 1997: 101).

Su hakkında bir diğer Azerbaycan halk destanında şöyle okumaktayız: “Hasan Han tarafından gözleri çıkartılmış Alı kişi, oğlu Rövsəle Çenlibele yerleştiksen sonra, Oğlum, o kayalar arasında Koşabulak (Çift oluk) isimli bir bulak (çeşme) vardır. Her yedi seneden bir Meşrik (Batı) taraftan bir yıldız, Meşrik (Doğu) taraftan bir yıldız gelerek göğün ortasında çarpışırlar. Onların çarpışmasından Koşabulağa (Çiftçeşmeye) nur dökülür ve çeşme köpüklenerek taşar. Her kim o köpükte yıkanır, öyle kuvvetli bir alp olur ki, emsali bulunmaz. Her kim Koşabulağın (Çift oluğun) suyundan içerse âşık (ozan) olur. Kendisi de öyle bir güçlü olur ki, narasından aslanlar ürker, kuşlar kanat, katırlar tırnak döker.” (Koroğlu, 1982: 13).

Destandaki bu parçadan anlaşıldığı gibi, destan yaratıcıları Koroğlu'nun güçlü-kuvvetli bir alp ve âşık olmasında bu suyun yalnızca yıldızlar çarpıştığı zaman bu niteliklere sahip olmasını da öne çekmişlerdir.

Hastalıkla mücadelede su en büyük rol oynar. Hasta olan insan toplumdan uzaklaştırılır ve onun yanına sadece şamanlardan veya otacılarından ibaret kam tabiplerden başka hiç kimse bırakılmazdı. O otacılar ellerindeki su kabıyla hastanın kaldığı çadırın veya evin etrafını sularlar. Türklerde akarsulara girmek yasak olduğuna rağmen şifalı suları kullanmak yasak değildi. Bu tür sular etrafı kapalı olan sulardı yani küçük göllerdir. O sular kutsal sular olarak kabul edilirdi. Orta çağ Müslüman seyyahları ve tarihçileri Azerbaycan'daki şifalı suların bahsederler. Kazvinli Zekeriya eserinde Azerbaycan'daki şifalı sulara dünyanın başka yerlerinden çok sayıda hastanın gelip şifa bulduğunu söyler (Necef, 2014: 58).

Günümüz Borçalı'sında da su ile ilgili bazı âdet ve tatbikatlar yaşamaktadır. Genel anlamda Borçalı ilinin her köyünde bazı belli başlı halk tarafından kutsal sayılan, şifa vereceğine dair inanılan sular vardır.

Borçalı'nın tabiatı burada bin bir derdin ilacı olan çeşitli şifalı su çeşmelerinin mevcudluluğuna zemin olmuştur. Borçalı'nın birçok bölgesinde mevcut olan İstisu, Turşsu,

Gotursu ve diğerk sıcak ve diğerk suları bölge insanından başka uzak ellerin insanlarının da buraya gelerek bu suları kullanarak şifa bulmasıyla sonuçlandırmıştır. Bolnis ilçesindeki Turşsu mide, bağırsak hastalarının sıkça kullandığı sularandır. Aynı zamanda Borçalı'nın birçok ilçelerinde olan Gotursu da gotura yakalanmış adamların şifa bulmasına yardımcı olmuştur. Sıcak sularının çokluğuyla adını buradan alan Tiflis şehrinde yer altından sıcak şifalı sular çıkar. Gürcü efsanesine göre Kentin Gürcüce adı Tbilisi'nin bir efsaneden geldiği kabul edilir. Bu efsaneye göre Tiflis, MÖ 5. yüzyılda ormanlarla kaplı bir yerdir. Bir gün Kral Vahtang Gorgasalava çıkar. Aralıksız uçan sülünün peşine eğitilmiş atmacasını salar. Aradan zaman geçer, ne atmaca ne de sülün görünürde yoktur. Onlara aramaya başlarlar ve kısa zaman sonra ikisini de sıcak suya düşmüş olarak bulurlar. Kral orayı çok beğenir ve bir kent kurmalarını buyurur. Kente, orada bulunan “tbili” (ılık) sudan dolayı Tbilisi adı verilir(<http://tr.wikipedia.org/wiki/Tiflis>). Kanaatimizce kentin adı Türk kökenli olmalıdır. Şöyle ki, yine yerden doğal şekilde çıkan sıcak sularından dolayı şehrin adını Tiflisu yani tifli (huysuz) ve su sözlerinin birleşiminden oluşmuştur.

Bununla beraber sudan şifa bulma kültü günümüzde zenzem suyu ile özleştirilmiştir.

Borçalı'da yaşayan eski inanışlardan biriye sıcak suyun yere dökülmemesidir. Şöyle ki, inanca göre sıcak suyu çaresiz kalarak yere döktüğün zaman “bismillah” diyerek dökmelisin. Aksi takdirde yer iyelerinin yanma korkusu vardır(KK11).

Su üzerinden atlayarak arınma da Borçalı ilinde olan su kültüyle ilgili inançlardan biridir. Şöyle ki, inanca göre su üzerinden atlayarak insanlar günahlarda arınılır.

Su ile ilgili inanışlardan birine göre ye birbirini seven kız ve erkek aynı anda suya taş atarlarsa bu zaman onlar evleneceklerdir veya yüreklerinde tuttıkları dilek yerine geçecektir(KK8).

Eski Oğuzların ve Moğolların suya girmedikleri ve hiç yıkanmadıkları hakkında Arap kaynaklarının verdikleri mübalağalı haberler bu su kültü ile ilgilidir. X. asırda Oğuzlar arasında bulunan İbn Fadlan bu ulusun “hiç yıkanmadıklarını, hele kış günlerinde su ile hiçbir işlerinin olmadığını” yazmıştır. XIII. asırda Cengiz Han bu âdeti yasa ile kanunlaştırmıştır. Eski Türklerdeki bu adet, suyu kullanma bir ayine bağlı olmasından ileri gelmiştir (İnan, 1976, 41).

Bununla beraber, eski zamanlarda Oğuzlarda ve Moğollarda suyun kirletilmesi en büyük suçlardan biri sayılıyordu. İbn Fadlan seyahatnamesinde Oğuzlardan bahsederken “her hangi bir biçimde suyla temas etmezler” diye yazar. Suyla ilgili bir başka yaklaşımaysa Büyük Moğol devletinde rastlamaktayız. Suya nezaret için hususi bir nezaret

sistemi oluşturulmuştu. Bu nezaret sisteminin başında Çengiz hanın oğlu Çağatay duruyordu. Çağatay “akarsuya girmeye izin vermiyordu. Hatta suya sidik akıtanın veya burnunu temizleyenin öldürülmesini emretmişti” (Necef, 2014: 55). Bu inançların bazıları günümüzde de hala yaşamaktadır. Suya işemek, ona tükürmek çok büyük günahlardan biri sayılır(KK1).

Aynı zamanda su yaratıcı gücü de temsil ediyordu. Türklerin eski inancına göre “evren” olarak isimlendirilen kâinat, dairevi (yumru) şekilde olup, yılan benzer. Bu yılan suda yaşıyordu. Sümerlerin Bilgemiş destanında ebedilik bitkisi denizin dibinde olduğu ve onun bir yılan tarafından yenildiği tasvir edilmiştir (Necef, 2014: 130).

Suyla konuşmak, derdini suya danışmak gibi enteresan inançlar da vardır. İnanılır ki, suya söylenen dert Tanrı’ya ulaşır ve Tanrı bu derde derman bulur(KK8).

Yukarıda belirttiğimiz gibi ebedi olarak kabul edilen suyla ilgili şöyle bir deyimde vardır, su kadar ömrün olsun. Bu deyimle beraber birisi evden uzak mesafeye seyahat ederse onun arkasından su dökülerek, “su gibi git, su gibi gel” deyimini de vardır. Bununla beraber Borçalı’da susuz olan birisine su verdiği birisi “su gibi aziz ol” der. Bir başka deyim ise “su içene yılan bile dokunmuyor” deyimidir.

Temizlik ve paklık anlamında “aydan arı, sudan duru” gibi deyimler vardır(KK6).

3.2.3. Ağaç

Ağaç, kol ve çeşitli bitkilere bağlı inançlar halk tasavvurunda etkili yeri vardır. Şöyle ki, kainatı idrak etmeye çalışan insan ayrı-ayrı ağaç ve bitkileri olağanüstü güce sahip olduklarına inanmışlar.

Eski Alban tarihçisi M. Kalankatlu Hunların ağaçlara, en çok da pelit ağacına tapındıklarını yazmıştır: “Hunlar ağaca at kurban keser, onun kanını yapraklarına sürer, kellesini ve derisini ise ağaçtan asarlar”. Pelitağacı tüm diğer ağaçların anası sayılırdı ve bu ağaca Hun ülkesinde hanın kendisi de dâhil olmakla birlikte beyleri de ona inanırlardı(Şahbazov,2008: 98).

Azerbaycan’da yapılmış olan arkeolojik kazılarda elde edilen kapların üzerinden dikkat çeken dirilik ağacıdır. Bu tasvir Hasanlının, Merliyin, Kafkas Albaniyasının eski sakinlerinin sanatında kendine has yeri vardır. Kazı sayesinde bulunmuş kaplar üzerinde hayat ağacının etrafında ayak üste veya diz üste çökmüş hayvanların resmi vardır (Gaşgay, 1993: 104). Hayat ağacına tapınma halı Ön Asya’dan Amerika’ya kadar yayılmış uluslar

arası bir özelliktir. Bu tür tasvirler Altay'daki Pazırık kurganlarında, kadim Mayalılarda da görmek mümkündür (Pamyatniki Kulturu. 1977: 18-26).

B.B. Piotrovski hayat ağacı kültürünün İskitlere ait olduğunu yazar (Piotrovski, 1949: 184). Etnografik bulgular hayat ağacına tapınma halinin daha çok Türk halkları arasında olduğunu ileri sürer. Nitekim Altay Türkleri “her şeyin ortasında, yeryüzünün merkezinde dünyadaki ağaçların en büyüğü, Bay Ülgen'in oturduğu yere değen bir ağacın” olduğuna inanırlar (Roux, 1994:123).

Mannalılarda hayat ağacı tabiatın ölmesi ve dirilmesi ülküsünü (ehyanı) yansıtıyordu (Gaşgay, 1993: 104).Sibiry Türklerinde de dünya ağacı aynı fonksiyonu taşıyordu. Onların fikrinde, gövdesi yardımıyla, toprak altındaki köklerle temas sonucunda budakları göklere ulaşan, Tanrı'nın dayağı olan hayat ağacı, ölünün ruhunun Tanrı'ya doğru kavuşmasında merdiven rolünü oynuyor (Roux, 1993: 123).

Ağaç hakkında Dede Korkut destanının Kazan Hanın Evinin Yağmalanması Boyunda Uruz, küffar tarafından asılmaya götürülürken, izin verin ben bu ağaçla konuşayım diye ağaca müracaat eder:

Ağaç ağaç dir isem sana erilenme ağaç
Mekke ile Medine'nün kapısı ağaç
Musa Kelimün اساسı ağaç
Böyükböyük suların köprüsi ağaç
Kara kara denizlerün gimisi ağaç
Şah-ı merdan Ali'nün Düldülinün eyeri ağaç
Zülfikarun kını-y-ile kabzası ağaç
Şah Hasan-ile Hüseyün bişigi ağaç
Eger erdür eger avratdur korhusı ağaç
Başu ala bakar olsam başsuz ağaç
Dibün ala bakar olsam dibsüz ağaç
Meni sana asarlar götürmegil ağaç
Götüreçek olur isen yigitligüm seni tutsun ağaç
Kara hindu kullaruma buyura-y-idüm
Seni para para toğraylar-idi ağaç (Ergin, 1997: 108-109).

Türk inancına göre ağaçların da ruhu vardır ve onlar da insan kaderini yaşar. Yahut da, düşünülür ki, bazı ağaçlar insanların ruhunu taşıyor. Yani, insan öldükten sonra ruhu bedeni terk ederek ağaçlar da yaşar. Bu inanç günümüzde bazı değişikliklerle araştırma yaptığımız bölgede hala vardır. Nitekim çocuk doğurduğu zaman onun adına bir ağaç

dikilir ve o ağaç yalnızca kimin adına dikilmişse o öldüğü zaman kesilmesine izin verilir(KK11).

Ağaçlara ihtiram tesadüfenoluşmamıştır. Eski inançlara göre, ölenlerin ruhu ağaçlara geçiyor ve böylece ağaçlar pirlere dönüşüyor. Bu bakımdan Azerbaycan'ın neredeyse tüm bölgelerinde ağaç pirlere geniş alana yayılmıştır. Çeviz, demirağacı, dağdağan, incir, çınar vb. ağaçlar kutsal sayılmıştır. O ağaçları kesmek, yakmak olmaz. Bununla ilgili şöyle bir deyim de vardır: “Pir odunlarını getirerek evinde yandıran adamın yuvası dağılar.”

Araştırma yaptığımız bir başka bölgede ise tam aksine bir kişi öldüğü zaman onun adına ağaç dikilir (KK2).

Bölgede en çok kutsal sayılan ağaç dağdağan ağacıdır. Daha çok kabristanlık, ziyaretgâhlarda bulunur.

Kazak ilinin Aslanbeyli köyüne ziyarete gelen insanlar buradaki dağdağan ağacından birazcık kırarak kendileriyle beraber götürürler. İnanca göre dağdağan ağacı insanı kötü ruhlardan ve kem gözlerden korur. Bu sebeple o ağaç parçası ya börke ya da elbiseye dikilmesi gerekmektedir. Bununla ilgili şöyle bir atasözü de vardır: Üzerinde dağdağan olan kişi yıkılmaz, yıkılsa da ölmez(KK5).

Bununla yanaşı ağaçlara kendi elbiselerin bir parça yırtarak veya kendileri ile beraber bir bez parçası getirerek ağaca bağlama geleneği yaygındır. İnanca göre dilek tutularak ağaca düğüm vurulduğu zaman dilek kabul olurmuş(KK3).

İğde ve badem ağacı da koruyucu niteliğe sahip olarak kabul edilen ağaçlardandır. İnanca göre nazardan korunmak için meyvesinin içini çıkarıp elbiseye asarlar (KK9). Fakat bu ağaçların kutsal olup olmaması hakkında bir fikir söylemek mümkün değildir. Belki de bu ağaçların meyvesinin çekirdeklerinin hemayil gibi kullanılmasının sebebi de onun üzerindeki çeşitli nakışların bulunmasıdır.

Kutsi olarak nitelendirilen ağaçlardan biri de çam ağacıdır. Bölgede çam ağacıyla ilgili birçok inanışlar vardır. Bunların en başında yağmur yağdırmak için o ağacın altında durup dualar etmek gelir. Çam ağacının kesilmesi çok büyük günahlardan sayılır. Söylenenlere göre bu ağacı keseni Tanrı kargış (beddua) eder. Bu inancın sebebi Tanrı bu ağacı yaratmakla insanoğluna göstermek ister ki, ben de bu ağaç gibi daimiyim (yeşil anlamında). Çam ağacının kozasını dağlık yerlerde ateş yapmak için de kullanırlar. Fakat bu eylem hakkında iki görüş vardır. Bazılarına göre bu ağacın kozasından ateşte istifade edilmesi iyi olduğu halde bazı yerlerde bu ağacın kozasından istifade ettiği zamanda

Tanrı'nın lanetine uğrayabilirsin. Bunun da sebebi Tanrı ağacını kestiğin için seni lanetler diye bir inanış vardır (KK6).

Kutsal sayılan ağaçlardan biri de karaağaçtır. Uzun ömürlü ağaçlardan olan karaağaca pir ağacı, gurbet ağacı da denilir. Bu ağaca da ziyaretgâhlarda, kabristanlıklarda rast gelinir.

Karaağacın uzun ömürlüğü hakkında bir de bir rivayet vardır. Söylenene göre dirilik suyunu arayan Makedonyalı İskender nihayetinde bu suyu buluyor. Sudan doldurup içmek isterken, bir karı peyda olmuş ve İskender'e yaklaşıp şöyle demiş: Ben de bir zamanlar ölümsüzlük suyu içmişim, fakat içtiğimden dolayı şimdi pişmanım. Zira şimdi beni gören herkes sövüyor, arkamdan konuşuyor. Hiç kimse beni görmek istemiyor. Ölmek istiyorum, fakat ölemiyorum. Bunu işiten İskender, hayat suyunu içmiyor ve yakındakikaraağacın dibine döküyor. Söylenenlere göre, bu sebepten karaağaç geç yaşıyor ve yol kenarlarında, sahralarda yolcular için durak, gölgelik talep olunan yerlerde bitiyor(KK2).

Karaağacı kesmek, onu yakmak her zaman günah sayılmıştır. Bu bakımdan şu rivayet dikkat çekicidir. Han nökerine heyettekikaraağaçtan ok atmak için bir budak kesmeyi emreder. Nöker bu emirdenn imtina etse bile, han ısrarla emreder. Bu zaman çaresiz kalan nöker elinde baltayla ağaca yaklaşıp şöyle der:

Salam aleyküm, ey pir,
Senden kesirem bir tir,
Menimle işin olmasın,
Hanla özün bil(KK1).

İncir ağacına bereket (ruzi) ağacı derler. İncir ağacını kesmek yahut da yandırmak günahtır. Kesmek zarureti olursa ise duasını okumak lazımdır derler. Tanrı'nın bir kaç ağaçla birlikte incir ağacına da Kuran'da and içmiştir. İncirle beraber, zeytin, zoğal, ceviz, elma ağaçları cennet ağaçlarından sayılır. Aynı zamanda yağmur yağdığı zaman incir ağacına taraf bakılmaz, zira o zaman zararlı ruhlar gözüktür. Bununla beraber incir ağacının altında yılanların ve zararlı ruhların toplandığı için incir ağacının altında uyumak tehlikelidir(KK7).

Kutsal sayılan ağaçlardan biri de ceviz ağacıdır. Ceviz ağacını ne ekmek, ne de kesmek doğru değildir. Ekenin ömrü azalır derler. İnanca göre ceviz ağacının gövdesi onu eken kişinin boynunun kalınlığı kadar olduğu zaman, adam ölür. Zararlı ruhların meskeni sayıldığından ceviz ağacını kesen adam hemen ruhların gazabına gelir(KK1).

Söğüt ağacı halk arasında sonsuzluk simgesi olarak kabul edilir. Söğüdün vaktiyle insan olduğu bildiriliyor. Bu konuda halk arasında bir rivayet de vardır. Rivayete göre, bir gelin arkda yıkanıyormuş. Bu zaman kayınatası (kayınpeder) arkın yanından geçiyormuş. Utancından kız kendini itirmiş gelin, Tanrıya yalvarıyor ki, onu bir ağaç yapsın. Söylenene göre, o zamandan söğüt ark ve diğer su menbeleri yakınlığında bitiyor. Onun eğilerek aşağı dökülen budaklarıysa gelinin yüzüne dökülmüş saçlarıdır(KK8).

Bir başka rivayete göreyse, bir genç erkekle bir kız söğüt ağacının altında sohbet ediyorlarmış. Birden kızın babası gelir. Kız söğüde yalvarır, kızı gizlesin. Söğüt de budaklarını yere eğer ve kızı görünmez yapar. O zamandan berisöğüdüdalları göğe doğru uzanmaz, yere doğru uzanır(KK3).

Bu ağaçla ilgili inanların bir kısmı da aile-nikâh merasimine aittir. Şöyle ki, geçmişte düğün gecesı beyi söğüt ağacının koğuşundan geçirirler ki, kendini kaybetmesin(KK1).

İbtidai halk düşüncesinde tek ağaç, yalnız ağaç fenomeni önemli merak doğuruyor. Böyle ağaçların inanç ve itikadi objesine çevrilmesi hakkında çeşitli rivayetler vardır. Mesela böyle halk inançlarından birinde vaktiyle ağacın insan olduğu bildiriliyor. Söylenenlere göre, bey oğlu bir kızdı hoşlanır. Fakat kızın kendi sevdiği varmış. Bir gün o, sevdiği oğlanla dağda gezerken sel gelmiş ve taşkın olmuş. Sevgililer geri dönerek köye döne bilmiyorlar. Beyoğlu da bunları takip ediyormuş. Kızı kaçırmak isteyen bey oğlu kızın sevdiği oğlanı okla vurarak öldürüyor. İşin bu tür olduğunu gören kız, Tanrı'ya yalvarıyor ki, onu ağaca döndersin. Tanrı da onu ağaca dönderiyor. Şimdi o ağaca yalnız ağaç denir(KK6).

Yalnız ağacı kesmek günah olduğuna inanılır. Söylenene göre, onun budağını kesen bir kişinin evladı ölüyor, çiftliği dağılıyor, kendisiyse yaşamıyor. Bir başka inanişaya göre bu ağacın budağı kesildiği zaman, kesilmiş yerden kan dökülür(KK10).

İnançlara göre yalnız ağaçlar yıldırımını üzerine çektiğinden, yağmur yağdığı zaman onların altında durmak tehlikelidir. Nitekim yalnız ağaç yıldırımını kendine doğru çeker(KK9).

Bazı kutsal ağaçlar halk arasında evliya olarak nitelendirilir. Evlatsız kadını kurbanlık koyunla birlikte yedi defa böyle ağaçların etrafında döner ve sonra da kurbanı keserek etini herkese paylarlar(KK5).

Halk inançlarında üzerlikle ilgili dini ayınler de mevcuttur. Üzerliğin efsun kuvvesine sahip olmasına dair inanç, Türk halklarında olduğu gibi İran dilli halklarda da geniş yayılmıştır. Bu bitkinin ismi orta çağ Azerbaycan şairlerinin şiirlerinde ve kadim

halk deyimlerinde de zikr olunmuştur. 1953 yılında Mil düzünde milattan önce 5. ve 1. asırlara ait kurganda bulunmuş saksı kaplarda üzerlik tohumları bulunmuştur. Bu buluntu sayesinde üzerlik ilgili inanç ve itikatların daha kadim devirlere ait olduğunu ispatlıyor.

Üzerliyin kutsallığını onun kutsal, eski kabristanlıkların arazisinde bitmesiyle izah edilir. Bu bitki hem tedavi, hem kötü gözden, yaman gözden korunmak için kullanılırdı. Birinci halde, kedi tüyü ve sarımsak kabuğuyla birlikte yandırıp, tüstüsüyü hastanın burnuna verirler. Korkuyu ve kötü nazardan korunmak için üzerlik yakılarak, çocuğun başına dolandırılır ve:

Üzerliksen havasan,
Yedi derde davasan,
Tanrıdan istemişem,
Sen bu derdi govasan.

Ve ya:

Üzerliksen havasan,
Yetmiş derde davasan,
Balama gözü deyenin,
Gözlerini ovasan(KK9).

Kötü nazardan korunmak vasıtası gibi üzerliği veya üzerlik tohumunu sapa geçirerek, çocuğun ya borkünden ya da yakasından asılır. Evi, heyeti, bağ-bağçeni yaman gözden korumak için de üzerlikden kullanılır. Hatta avcılar tüfeğine, çobanlarsa atlara ve hayvanlara da üzerlik asarlar(KK6).

Kötü nazardan korunmak için tuz da kullanılır. Nitekim tuzu bed nazara geldiğine inanılan kişinin başına dolandır ve ateşe atılır(KK11).

Üzerliğin külü ağrıyan kafaya sürülür. Kavrulmuş ve öğütülmüş üzerliğin darı buğdayını şeker tozuyla karıştırılarak, ağrıyı kesmek için hastaya içirirler(KK3).

Bölgenin dağlık bölgelerinde lale gülünü dererek eve getirmek yahut da bezek vasıtası gibi kullanmak günah sayılıyor. Bunun hakkında da şöyle rivayet vardır. Söylenene göre, eskiden Lale güzel bir kız imiş. Onu istemeğe gelen tüm elçileri redd ediyormuş. Çünkü kendisinin istediği biri var imiş. Sevdiği erkekse ona elçi göndermiyormuş. Nitekim biliyormuş ki, kızın babası kızını ona fakir olduğundan dolayı vermez. Böylelikle, sevgilisinin hasretine dözemeyen Lale, Allaha yalvarıyor ki, onu hasretten kurtarsın. Kızın yalvarışlarını işiden Allah kızını çiçeğe dönderiyor(KK3).

Başka bir düşünceyse İslam diniyle ilgilidir. Şöyle ki, lale gülünün kırmızı rengi şehid imamların dökülen kanlarıdır. O sepepden laleyi yüzmek, ayaklamak, ayaklar altına atmak olmaz(KK6).

Bölgede sarımsak türkeçarelerde ve efsunçulukda geniş tatbik olunur. Onun kokusuyla kötü ruhlarla mücadelede en etkili vasıtalarından biridir(KK9).

Çeltik kutsal kabul edilen bitkilerden biridir. İnsanlar her bir çeltik denini kutsal kabul etmişlerdir. Belki de bu sebebdendir ki, bayram ve merasimlerde bu bitkiden hazırlanmış yemekler sofraya koyulmuş ve de sofranın şahı sayılmıştır.

Kutsal kabul edilen bir başka bitkiyse buğdaydır. Buğdaydan hazırlanmış olan ekmek kutsal sayılıyor. Bereket remzi sayılan ekmeği bıçakla kesmek, yere atmak, çiğnemek en büyük sayılıyor. Yere düşmüş ekmeği yerden götürüp, üç kere öperek göz üstüne koyarlar. Daha sonraysa kuşların yeye bilmesi için yüksek bir yere koyarlar. Bazı bölgelerde ekmek Kurani Kerimden daha kutsaldır. Eskiden sofraya ekmek geldiği zaman her kesin ayağa kalktığımdiyen malumatçımız, yeni devirlerden itibaren bu örf ve adetlerin unutulduğunu söyler(KK10).

Dikenli çalı kötü ruhları, şeytanları evden ve etraftan kovduğuna dair inançlar mevcuttur. İnanişâ göre kötü ruhlar dikenli çalılara yaklaşmaz. Bu sepepden Ergenekon-Nevruz bayramı zamanı evden dikenli çalı asılır. Bununla beraber yol kenarında dikenli bitki görüldüğü zaman yolcu durur ve o ağaca bez bağlar. Dikenli çalıların koruyuculuk gücüne sahip olduğuna inanan ahali üzerlerinde ve daha çoksa arabalarında dikenli bitki koyarlar. Bu vasıtayla hem kötü gözlerden ve ruhlardan korunmaya dair inanış vardır.

Ağaç ve bitkilerden halk tebabatında- türkeçarelerde geniş kapsamda kullanılır. Türkeçareler efsunculuk, sınıkçılık, çöpçülük, dellenlik ve diğer geniş yerlerde kullanılır.

Tıbbın bu kadar ilerlemesine rağmen bölge halkı ve bölgeden başka ülkelere göçmüş adamlar hâlâ tedavi olmak için eski usullere başvurur ve de “El göçtü, adet göçmedi” diyerek türkeçarelerden istifade ederler.

4. EV-OCAK-OD/ATEŞ

4.1. Ev

Türkler arasında içinde yaşadıkları, yatıp kalktıkları yerin yani evin de bir iyisi olduğuna dair inanlar mevcuttur. Yakut Türkleri bunun için yılda bir kere kurban keser ve onu çadırının kenarına dökerler (Kalafat, 1994: 91).

Borçalı da ev iyisinin yılın biçiminde olduğu ve bahar geldiği zaman görüldüğü dair inanç vardır. İnanca göre bu yılın evi kötü ruhlardan korur(KK11).

Bir başka inanişaya göreyse evi kötü ruhlardan korumak için evde üzerlik koyulur. Evi kötü ruhlardan korumak veya eve girmiş olan kötü ruhu evden kovmak için üzerlik yakılır.

Evi korumağın bir başka yöntemi ise evde göz boncuğu asılır. İnanışaya göre bu vasıtayla eve gelmek isteyen kötü ruhları evden kovar(KK2).

İnanışalardan birine göreyse eşikte oturmak, eşığe basmak uğursuzluk getireceğine dair inanç vardır. İnanca göre eşikte oturduğun zaman eve girmek isteyen önünü kesiyorsun ki, bu da ev iyisinin eve girmesine izin vermeme, onu incitme gibi algılanabilir. Bununla beraber gelin yeni eve gelirken, gelinin eşığe basmamasına da çok dikkat edilir(KK4).

Evi kötü iyelerden korumak için kullanılan yöntemlerden biri de evde sarımsak asmaktır. İnanca göre bu vasıtayla ev ve ev ahalisi şerden korunmuş olur.

4.2. Od/Ocak/Ateş

Od-ateşle bağlı inanlar Türkler arasında olmasına rağmen birçok dünya tarihçisi tarafından bu inam çoğu zaman İranlılara bağlanmaya çalışılmıştır. Fakat Simokattanın zamanında yazmış olduğu, “Türklerin en çok tapındıkları ateştir, (onlar hem de) havayı ve suyu kutsal kabul ediyor, toprağa alkışlar okuyup, yeri ve göğü yaratan tek Tanrı'ya inanıyorlar” ibaresi “ateşe tapınma”nın yalnız İranlılara ait edilmesi düşüncesinin puçluğunu (hayal kırıklığı) gösteren en bariz örneklerdendir (Simokatta, 1957: 161). Bununla beraber eski Türk destanlarından bildiğimiz gibi Türkler Ergenekon dağlarında ateşler yakarak demir dağı eritip çıktıklarından dolayı da ateş Türklerce kutsal kabul edilmiştir.

Altaylılar'ın ateşe karşı söyledikleri dualarda ateşe "güneşve aydan ayrılmışsın" derler, ateşin gökten Ülgen-tanrı tarafından gönderilmesine inanırlar. Mübarek sayılan bazı şeylere ve ruhlara karşı "küfür" sözler sarf edilebilirse de ateş hakkında böyle şey söylenemez. Ateşi su ile söndürmek, ateşe türkürmek, ateşle oynamak kesin olarak yasaktır.

Ateşe bakıp kehanet etmek Türkler'de çok eski bir görenektir. Eski Arap müelliflerinden biri Türkler'in ateşle kehanetlerine dair şu malumatı vermektedir: “Türkler'in büyük hükümdarlarının muayyen bir günü vardır ki, o gün kendisi için büyük bir ateş yakılır. Bu ateşe kurban sunulur ve dualar okunur. Bu ateşin üzerinde büyük alevler

yükselir. Bu alev yeşilimsi renkte olursa bereketli yağmur ve iyi mahsul olacaktır; kırmızı renkte olursa savaş olacaktır; sarı olursa hastalık ve salgın olacaktır; siyah olursa hükümdarı ölümünü yahut uzak yolculuğu gösterir”(İnan, 1986: 67).

Eski zamanlarda ateşe duyulan inanın sonucunda ateşle ilgili olarak birçok örnekler vardır. Borçalı’da ateşle ilgili olarak birçok atalar sözü vardır: Odsuz ocak olmaz. Oda penah aparının ocağı sönmez. Odu, çırağı yandıran hayır aparar. Od külle gizlener. Odlu oynayan odsuz kalır vb.

Odlu ilgili inançlardan birine göre ateşle bir insan ateşle oynadığı zaman gece yerine işer. O yüzden odla oynamak insana hayır getirmeyen emellerden sayılıyor.

Türkler, od ve ocak iyesine bir saygı isareti olarak üstüne, pis ve kötüşeyler atmaz, bundan sakınırlardı.Söndürmez ve üstüne su dökmezlerdi. Bir bereket ve hayat kaynağı olarak inanılan ateşi Türkler ocaktan dışarıvermeyi uğursuzluk kabul ederlerdi ve başka boydan kişilereasla ateş vermezlerdi (Kalafat, 2010: 186).

Inançlarda odla ilgili olarak bir sıra düşüncelerden vardır. Yıllardır var ve kendi tazeleyini yitirmeyen deyimler vardır. Mesela, “Ocak dağıdanın ocağı dağılar”, “Ocakda kül titreyende od hayıra döner” gibi inanışlar vardır.

Bununla beraber ocaktan Türke çarelerde de kullanıldığına rastlamaktayız. Örneğin, yaraya ocak külü bağlarlar ki, kısa zamanda sağalsın. Bu eyleme Dede Korkut Destanının “Salur Kazanın evinin yağmalanması boyunda” kafirler Karaçuk Çobanla Şekli Melikin askerleri savaştıktan ve yaralandı. Şehit olan kardaşların Hakına kodu, kafirlerin leşinden bir büyük depe yığdı, çakmak çakup od yakdı, dahı kepeneğinden kurumsı idüp yarasına basdı(Ergin,1997: 99). Eski zamanlardaysa dünyaya yeni gelmiş çocuğu külün üzerine koyarlar ki, hastalık bulmasın. Bayram ocağının tüstüsü kimim yüzüne vurarsa sevgilisi güzel olur.

Oda karşı olan sevgiden dolayıdır ki, Borçalı’da yemin edildiği zaman oda yemin etmelerde vardır. Bir kişiyi inandırmak için “Od hakkı” denilir. Dua ve alkışlarda “Ocağın odlu, gazanın, gaynar olsun” şeklinde söylenir. Alkış ve dualarla beraber biri diğerine beddua etdiği zaman, “Ocağın sönsün”, “İçine od düşsün” vb. deyimler vardır.

Ateşle ilgili olarak bir diğer merasimse Nevruz’da yapılır. Od çarşambasında açılan sofrta mutlaka zengin olmalıdır. Od çarşambasında insanlar biri-birilerine misafir gider ve bayramlaşırlar. Nevruz’un vazgeçilmez simgesi olan ateş, arınma vasıtası gibi kullanılır.

Ateşden atlayan kişiler, “ağrım, acım odda yansın, yel derd gemim aparsın” söylerler. Bu alkış hem de ilerideki bir başka aziz gün sayılan Yel çarşambasına işaret eder.

İKİNCİ BÖLÜM

İNSAN HAYATINDA TÖRENLER VE İNANÇLAR

1. EVLENME / DÜĞÜN

Her milletin kendisinin yüzyıllardır yarattığı ve özellikle de komşu, dost halklardan iktibas yaptığı gelenekleri yaşatması, geliştirmesi gayet doğal değerlendirilir. Bu istekte milli gururu, duyguları yüce tutmak, korumak gerekir. Ortamdan, sosyal-siyasi kuruluştan, maddi-manevi durumun münasip olmasından, özellikle de bilim ve tekniğin, üretim süreçlerinin etkisinden bağımsız olarak bu gelenekler belli değişikliklere uğramıştır. Onların gelişimi, zenginleşmesigâh hızlı, gâh da yavaş olmuştur. Fakat tarih göstermiştir ki, bu âdet ve geleneklerin taşıyıcısı olan halk varsa, o atributlarda (özellik) yaşayacaktır. Bu özellikler Borçalı'ya, orada yaşayan Azerbaycan Türklerine de aittir. Borçalıların çok orijinal, yalnızca bu ile ait âdetleri ve gelenekleri vardır. Onların hepsinin mayasında bütün Azerbaycan halkının nefesi vardır. Yerel koşullara, başka milletlerin temsilcileri ile iletişimden birlikte yaşamından kaynaklanan hususlar da yok değildir. Borçalı'da en zengin, eşi benzeri olmayan âdetlerden biri nişan ve düğün törenleridir.

Diğer Türk illerinde olduğu gibi Borçalı'da da oğlanın kendisi, annesi, babası veya akrabalarından biri tarafından çeşme başında, misafirlikte, düğünde, yasta, vb. yerlerde ve törenlerde kız beğenilir. Daha sonra kız istemek için elçi gönderilir.

Çok eskilerden beri düğün yapılmadan önce, düğün maliyeti, gelinin babasına verilecek başlık parasının miktarı hakkında konuşma için kız evine gidilir, düğünde yer alacak kişilerin sayısı ve içeriği kesinleştirilir. Buraya aşiretin aksakalı sayılan bir kişi ihtiyar erkek, oğlanın babası, babası yoksa ağabeyi, amcalarından en saygını, dayısı ve delikanlının yaşlı akrabalarından biri dâhil olur (KK12).

Gürcistan'ın Borçalı ilinde ve diğer bölgelerde yaşayan Azerbaycan Türkleri içerisinde genel olarak düğün törenleri büyük coşkuyla yapılır. Nişanlı delikanlının kendi düğününü organize etmesi halk tarafından kabahat sayılmış ve bu işlerle ailesi veya ağabeyleri meşgul olurlardı.

Düğünün yapılması vaktiyle ilgili olarak özel sınırlama mevcuttur. Şöyle ki, Ramazan, Muharremlik ve Mayıs ayları hariç yılın tüm aylarında düğün yapılır. Ramazan ve Muharem aylarında dini açıdan yaklaşılrken mayıs ayı içinde çeşitli inançlar mevcuttur. İnançlardan birine göre halk arasında mayıs ayı boş ay olduğundan ve bu ayda hayır ve bereketin olmadığından dolayı bu ayda düğün yapılmaz. Bazılarına göreyse mayıs

ayında yasemen çiçeği açıyor. Yasemen çiçeği uğursuzluk getiren çiçeklerdendir. Bununla alakalı olarak da halk arasında yasemen çiçeğine bir anlamda yüklenmiştir. İnanişe göre yasemen çiçeğinin anlamı “ya sen, ya men” demektir. Yani o zaman düğün yaparsan, ya sen kalırsın, ya ben. Bazen de mayıs ayında yağmurların çok olduğu için bu ay tabiatın ağlayan devri olarak nitelendirilir. Bundan dolayı tabiat ağlarken şadlık yapılmaz diye inanışlar oluşmuştur. Bununla beraber düğün yapmak için büyük miktarda tarım ürünleri ve boş zaman talep edildiğinden bu düğünler çoğunlukla yılın sonbahar aylarında ve kışın başlarında yapılır. Erkeğin ailesi düğün için maddi imkânlarını hesapladıktan sonra kendi görüşlerini yakın akrabalarına bildirmeyi son derece önemli sayarlar. Bu amaçla erkek evinde birinci dereceden akrabalar ve aile bireyleri birbiriyle danışmak için toplantılar, geneşmeleryaparlar. Genellikle böyle toplantılar haftanın her gününde yapılmaz, sadece aile ve akrabaların belirlediği bir günde yapılır. Ancak son karar neslin ihtiyar kişinin teklifine göre kabul edilir(KK7).

Kız ve erkek aynı köyden ise önceden belirlenen günde insanlaryaya giderken çevre ve uzak köylerden olduğunda ise kız evine atla veya günümüzde ise araçlagiderler. Geleneğe göre evden çıkarken arkalarından bir kap içme su atarlar. Su dökmenin sebebiyse yollarının açık olması ve “su gibi gidip, su gibi gelme”leriyle ilgili olan inançtır. Eğer onların yolundan kedi geçerse ve karşılına “başarısız”, “uğursuz”, “ayağı ağır” adam çıksa, bu, karşıdaki iş için kötü işaret sayılırmış. Sarvan, Baydar, Kurtlar, Gorarhi, Tehle, Kolagir, Ormeşen, Tekeli, Hamamlı ve diğer köylerde böyle durumlarda eve geri dönülür. “Mutsuzluktan”, “uğursuzluktan” kurtulmak için çeşitli ayin ve ritüeller yapılır. En çok yapılsa evde üzerlik yakmak hadisesidir. Bu ritüel evin kötü ruhlardan ve nazardan korunmak amaçlı yapılır(KK5).

Konuşma yapmak için adamlar gönderileceği önceden bilgi verildiğinden kız evinde hazırlık yapılır. Erkek tarafın adamları (3-5 kişi) kız evine geldikten sonra burada görüşmeler iki gencin aile kaygılarından daha çok, anlaşma konusunda tartışmalar yapılır. En geniş tartışma kız için verilecek başlığın içeriği ve miktarı etrafında cereyan ediyordu. Başlığın miktarı kız evinin sosyal-ekonomik ve sosyal durumundan, kızın ahlak ve güzelliğinden, sağlığından, ev işlerini nasıl görmesinden, kilim, palazdokuma beceresinden, inek, bazı köylerde ise camış sağmak, ayrıca süttten çeşitli ürün hazırlamak kızın başlık parasını arttıran unsurlardır. Bu adetlerin günümüzde Borçalı'nın bazı bölgelerinde hala yaşamaktaydı. Fakat günümüzde böyle adetlere az rastlanır.

Doğal köylü ekonomisinin egemen olduğu dönemlerde başlık yerine, büyükbaşsığır, koyun, deve, at, geve, kilim, yün ve diğer şeyler veriliyormuş. Kapitalist

ilişkilerin köy koşullarına dâhil olmasından sonra ise başlık yukarıda saydıklarımız yerini parayabırakdı. Onu da belirtmek gerektir ki, başlığın para ile ödenmesi daha çok Aran köylerine aittir ve bu 1950'li yıllardan itibaren başlamıştır. Sovyet hâkimiyetinin ilk yıllarında bazı valideynlerin (ebeveynlerin) kızları için 6000 manat tutarında başlık talep etmeleri de olmuştur.

Nakit paradan ilaveten, kız sahipleri ayrıca pahalı süsler-yüzük, bilezik, kolye, altın ve gümüş, düğün elbisesi dikmek için ipek kumaşlar, bir çift ayakkabı, büyük boyutlu ayna ve başka şeyler talep ediyorlarmış.

Her iki tarafın çabası sonucu başlık hususunda anlaşmaya gelindikten sonra düğün masrafını konuşmaya başlarlar. Kızın babası düğüne çağıracağı kişilerin sayısı ve onları yedirmek, coşturmak için gereken gıda ürünlerinin kemmiyetiyle ilişkin önerisini ileri sürer. Borçalı kazasının Sarvan köyünün zenginlerinden olan Feremez Meşedi Ellez oğlu kızı için düğün masrafı olarak 12 baş koyun, 2 pud (1 pud 16,38 kilodur)şeker, 3 pud yağ, 10 pud pirinç ve başka gıda ürünleri talep etmişti. Diğer ebeveynler buraya 15-20 pud un, 2 kese kına, kurutulmuş meyve, kızın yakın akrabaları için hediyeler de dâhilediyorlardı. Çoğu durumda erkek tarafı güçlkle de olsa, bu talepleri ödemeli oluyordu(KK3).

En sonunda her iki taraf için uygun olan düğün günü seçilirdi. Tüm konularda ortak kararla çözüldükten sonra davetlilere yemek (yağ, peynir, bal, ekmek, çay) önerilir ve bundan sonra erkek tarafı evine geri dönüyor ve kız tarafının koşulları hakkında onlara ayrıntılı bilgiler veriliyordu. Taraflar anlaşamadıkları takdirde genel olarak din adamlarının ve Aksakalların önerilerine uygun hareket ediliyordu. Bazen onların arasında çatışma da yaşanıyor. Bu nedenle bazı köylerde bazı aileler gelecek gelinlerini veya verecekleri kızı bir kural olarak akrabalık ilişkileri olan nesillere veriyorlardı. Gelecekteki düğün için erkek evinin ilk adımı kız için düğün elbisesi ve süs eşyalarından bazılarını (yüzük, bilezik, kolye, kemer, vb.) özel siparişlerle kuyumcular tarafından hazırlatmasıydı. Elbise dikmek için gereken parçalar Tiflis'ten, Çoruk-Kemerli'den (Bolnis), Şulaver köyünden, yüksek dağ köylerinde ise özel zengin kişilere ait dükkânlardan pahalıya alınırđı(KK1).

Söz konusu tedbirlerden sonra aynı anlam bildiren, ancak çeşitli adlarla belirtilen “elbise yapmak”, “gayçikesdi (makaskesdi)”, “paltarbiçdi (elbisebiçdi)” töreni icra ediliyordu. Bu törenin temel içeriği şu ki, erkek tarafından alınmış düğün parçaları kız evine gönderilir. Buraya yalnızca kadınlar katılırlar. Erkeğin annesi, halası; (maması) , kız ve davet edilen başka kadınlar da buraya dâhil edilirdi. Genellikle elbise götürürken kendileri ile birlikte giyim eşyaları, biçip-dikmeyi yapabilen kadın da götürüyorlardı. Elbise biçerken o kadın makası parçaya dokunduruyor ve makasın kesmediğini ilan eder. Erkeğin

annesinden“makas kesti” parası aldıktan sonra giyisileri biçmeye başlar. Törenin sonunda burada katılanlara yemek verilir ve onlardan para olaraknemer (bahşiş) toplanır. Bu paralar yeni evlenenlere iletilir(KK6).

“Paltarkesdi” töreninden sonra kızın nişanlısının evine göçmesine hazırlık görülür. Her ikisi kendileri için “sağdış” ve “soldış” seçer, daha sonraysa onlara “yenge” atanır. Sağdış, soldış ve yengenin temel görevi düğün sırasında erkek ve kıza eşlik etmekten ibarettir.

Erkeğin muteber akrabalarından biri düğün yapmak için müzisyenler arar, zurnacıbaşı ile görüşür ve düğünün kaç gün süreceği hakkında ona bilgi verir, bunun için ne kadar para talep edildiğini öğrenir. Bu dediklerimiz Borçalı'nın tüm köylerine aittir. Sarvan, Kızılhacılı, Kacağan, Ağmemmedli, Kuşçu, Sadaklı, Karayazı, Büyük Muğanlı, Arıklı, Tehle ve birçok aran ve dağ köylerde ise müzisyenlerle para konuşması olmaz, onlar sadece düğüne gelen adamların müzisyenlere verdiği parayla (şabaşla) yetinirler. Konuşma yapıldıktan sonra düğüne âşıklar de davet edilir. Bu, Hallavar, Saraçlı, Kepenekçi, Azerbaycan Geyliyen, Fahralı, Korarklı,Kızılkilse, Yırğançah, Hamamlı, Baydar, Keşeli, Kosalı, Muğanlı, Köprülü,vb. köylerde daha çok geçerlidir(KK2).

Zengin ve saygın kişiler kendi düğünlerini genellikle yaşlı ve tecrübeli müzisyenleri, nispeten fakir olanlar ise yeni çalmaya başlayan delikanlıları davet ederler. Çünkü büyüklere nazaran gençler daha az para talep ederler. Aynı müzik havaları Azerbaycan, Ermeni, Gürcü düğünlerinde ifa edildiğinden, bazen Azerbaycan düğünlerinde çalmak için gürcü müzisyenleri de davet edilir (daha çok Dmanisi ilçesinde). Müzisyenler geniş halk kitlesi içerisinde büyük saygıya sahip olduklarından düğün boyunca meclisin özel bölümünde otururlar(KK9).

Düğünün başlamasına birkaç gün kala köyün tüm bekâr kızları evlenecek kızın yanına toplaşrlar. Bolnisi ilçesi Kepenekçi köyünde ise düğün gününün sabahındagelini, arkadaşları ile birlikte çeşme üstü, gezmeli, görmeli ve manzaralı bir yerine çıkarırlar. Gelinin yanına toplanan bu kızlardanbaşında örpek (örtü) olanlar ya düğünü olmuş ya da nişanlıdır, başında örpeyi (örtü) olmayanlar isebekârdır. Gelinin akrabaları ve arkadaşları düğünden sonra misafir olarakdavet edilirler (eve çağırma). Bazı zamanlar ise öyle oluyordu ki, kendi akrabaları ve arkadaşlarından hariçbirçok aileyi de misafir alırlarmış. Borçalı'nın bazı köylerinde gelin evine çağrılmadan önce beyin kendisi ile birlikte onun birkaç arkadaşı da davet edilir(KK10).

Düğün arifesinde oğlan evinden kız evine başlık ve düğün maliyeti gönderilir. Genellikle bu şeyler araba ile taşınır. Düğünde kesilecek hayvanlar (erkek koyunlar) ise bir

erkek çocuğun önüne katılarak kız evine gönderilir. Genellikle koçlardan birisinin boğazına kırmızı kelağayı (kurdela) bağlanır. Nemer (bahşiş)olarak ise bu kelağaylı (kurdela) koçları götüren oğlana ulaştırılır(KK12).

Düğünün başlamasına bir ay kala köyde ölen olmuşsa, düğün sahibi ailesine gidip düğün yapmak için izin vermesini ister. Marneuli bölgesinin ve bazı dağ köylerinde kız evine gönderilen (5-10 baş) koçların boynuzları kırmızı renkli kurdele bağlanır, bel kısımları kırmızı, gök boyanır veya kına çekilir.

Düğüne davet edilecek kişilere önceden haber verilir. Borçlu ilinin sınırları dışında yaşayanların düğüne katılım davetiyeleri bir kural olarak erkek evinde düğünün başlamasına 3-4 gün kala yazılır. Davetiyeler sağdıç tarafından düğüne kadar dağıtılıp bitirilir. Kız evinde yazılmış davetiyeleri ise kızın soldışı tarafından dağıtılır.

Düğüne erkek evi başlar, 20-25 metre ucu haçalı “lopa” kalkar, bu “lopa” köyün her yerinden görünmeye başlar. Lopanın havaya kalkması düğünün başlatılmasının belirtisidir. Düğüne köy ahalisinden başka, çocuğun başka köylerde yaşayan akrabaları ve dostları da davet edilir. Akrabaların düğüne gelmesi son derece önemli sayılır. Unutularak düğüne çağırılmayan yakın akrabalar incindiği için birbirlerine küserler. Düğünden bir süre sonra bu küsülülere barışdırmak için mecliskurulur(KK1).

Düğünün birinci günü zurnacılar erkek evinin bahçesinde açık havada halk havaları çallar. Akşama doğruerkek tarafı arabalara binerek atlıların eşliğinde kız evine yola düşerler. Bunların içerisinde çocuğun annesi, kardeşleri, yakın akrabaları ve sağdışı olur. Marneuli, Bolnisi ve Başkeçid (Dmanisi) bölgelerinin bazı köylerinde beyin kendisi de kız evine gidenlerin içerisinde olur. Onun görevi müzisyenleri kız evine devrederek, geriye dönmektir.

Düğün grubu erkek evinden biraz uzaklaştıktan sonra âdete göre gençler onların önünü kesip “toprakbasdı” istirlir. Böyle durumlarda onlara bir kuzu, bazen ise farklı hediyeler verir. Kız evine geldiği zaman eve varılmadan önce kız tarafı evin önünde “kapıbasması” denilen hediye talep ediyorlardı. Bunu kızın soldışı istiyordu. Misafirlere öncelikle yağlı fetır (yufka) öneriliyor ve “fetirüstü” denilen nemer alınıyordu. Genellikle biriken bu paralar fetir yapan kadınlara ulaşıyordu(KK10).

Hava karanana kadar zurnacılar kız evinde insanları şenlendirir, genç erkekler ve kızlar dans eder, ellerinde mendil ile“Ağbaba” havasına hevesle oynar, delikanlılar güreşte kendi kuvvetlerini denerler. Akaşama doğru zurnacılar sağdıç tarafından süslenmiş şahı kız evine getirmeye giderler. Genellikle şahın biçimi şam ağacını hatırlatır ve ceviz, armut ağacından hazırlanırdı. Şaha çeşitli pahalı, çeşitli tatlılar, meyveler, ceviz, fındık

çekirdekleri ve son dönemlerde bir adet konyak ve bir adet büyük kırmızı elma bağlanır. Genellikle, şah bezeme özel tecrübe ve hazırlık gerektirdiğinden bu işi becerisi olan kişiye verirler.

Bir erkek şahı evden çıkarır ve kızın bahçesinde müzik eşliğinde ucaltır. Sonra önde şah, onun arkasında sağdış ve soldışın eşliğinde gelip, kız evine giderler. Bazı köylerde kızın önünde elinde ayna tutmuş bir kadın veya genç bir kız çocuğu gider. Burada ayna mutluluk, saflık ve berraklık anlamı taşır.

Bolnisi ilçesinde Kepenekçi, Fakhralı, Saraclı köylerinde son on - on beş yıla kadar kızı erkek evine göçürmezden bir - iki saat önce beyin annesi ağzı yaşmaklı, bir elinde yanar lamba, öbür elinde ise ayna ve gül ile kız evine gider. Anneye kız evinde tatlı çay verilir. Ana çayı içip, kaşıkla birge bardağı alıp kendisi ile eve getirir. Çok gariptir ki, bu süre zarfında anne ne yolda, ne de gittiği evde tek kelime konuşmaz. Burada lamba ışıklı hayat, güzgüaçıklık, gül ise sevimli gelin sembolü taşır. Konuşmamak ise gelinin geldiği evde sakin, dilsiz - ağızsız olması demektir. Ere giden kız, onun sağdış ve soldışları tarafından ağızlarını havlu ile tutarlar. Bazen havlu yerine ellerinde yanar mum saklarlar. Şah gündüz alınan köylerde onlar ellerinde mum tutmazlar. Şah gece götürülür ise şenlik katılımcılarının yolunu aydınlatmak için lopa kullanılır. Lopa yapmak o kadar da zor değildir. Uzun bir kazığın ucuna eski elbise, pamuk veya " tezek " , "germe" berkidip, üzerine nefit veya mazot döküb, tutuştururlar. Lopa yaklaşık 150-200 metrekarelik alanı aydınlatır. Şah gündüz götürülse burada nişanvurma oyunu sergilenir. Marneuli rayonunun Kızılhacılı, Korarkhı ve Sarvan köylerinde yüce bir ağacın başına ipten asılmış kuru üzüm koyarlar. Herkes kurşunla kışmışı vurup salardısa, belirlenen hediye-"nemerı" o alır. Böyle mahir atıcılardan biri Kızılhacılı Cöyre oğlu Kara olmuştur. Bazı köylerde ipliğinden kuru üzüm yerine elmaasılır. Köylerin çoğunda şahın önüne bulundurup hediyeler talep etmek âdeti mevcut olmuştur. Son noktada şah kız evine ulaştırılır. Şah kaldırıana şahı alan kişi tarafından hediye verilir. Şahı getirdikten sonra zurnacılar yemek yiyip düğün yerine giderler. Düğünler geçirmek için özel binalar dikilmediğinden düğünler çadırlarda yapılırdı. Çadırın bir tarafında kadınlar, öbür tarafında ise erkekler otururlardı. Düğünü yönetmek için bir kişi "toybabası", "toybeyi" seçilirdi. Adam dans etmek, yallıgitmek ve güreşmek isteyenlerin arzu ve siparişlerine uygun hareket ederdi. Bir kural olarak düğünün öncesinde nişanlı kızlar, sonra ise genç kızlar, gelinler ve erkekler dans ederler. Bazı köylerde düğünde "kızkuyruklama"âdeti icra edilmiştir. Nişanlı kız dans ederken akrabalık ilişkilerine göre ona ve nişanlısına yakın olanlar kıyafetine para bağlarlardı. Bu paralar onun kelağayısına düğümlenirdi. Söz konusu işlemlerle ilgili her iki

tarafın akrabalarına önceden bilgi verilirdi. Geceden hayli geçtikten sonra kadınların çoğu düğünü terk eder ve bundan sonra genç erkeklerin yallı gitmesi ve güreşmesi başlardı. Düğünde delikanlıların zurna ve balabanın eşliğinde şarkı okumaları âdeti de olurdu. Şarkının sözleri sevgi, kahramanlık destanlarından ve bayatılardan seçilmiş parçalardan oluşmaktadır. Sonunda güreşme başlar. Borçalı düğünlerinde güreş Hallavar, Gorarlı, Kızılhacılı, Beyler, Candar, Kuşçu, Darvaz, Dağ Sarvan, Kolayır, Büyük Muğanlı, Baydar, Saral, Sadakhlı vb. köylerde daha keskin geçirilirdi. Bazı köylerdeki âdete göre bey kendi düğününde mutlaka güreşmeli idi. Ancak onun yenilgisi önemli düşünülüyordu. Halk arasındaki inanca göre bey yıkılsa bolluk olacağına inanılır. Bu söylenenler sırf dağ köyelerine aittir. Geceden hayli geçtikten sonra içerisinde çeşitli isimde şekerlemeler bulunan ve üstüne kırmızı kelağayı düşürülmüş sini kap ortaya getirilir, meclis katılımcıları oraya para atmaya başlardı. Bazen onların verdikleri paranın miktarı meclisi yöneten kişi tarafından ilan edilirdi(KK7).

Düğün katılımcılarının manevi-estetik ihtiyaçlarını karşılamak ve onları şenlendirmek için meclise bir veya iki âşık davet ediliyordu. Onlar düğün katılımcılarının siparişi ile şarkılar okuyup destanlardan parçalar söylüyor, ekler diyor ve saz havaları ifa ediyorlardı.

Düğün şenlikleri ile aynı zamanda hem beyin, hem de gelinin yanında kına yakdı töreni yapılır. Büyük bir kapta kına hazırlanır: Bu kına ile öncelikle düğünü olan gençler, sonra ise bu törene toplananlar ellerini boyarlardı. Kavanozdaki kına boşaldıktan sonra törene katılanlar bu kaba para (nemer) atarlar. Biriken paralar beyle geline ulaştırılır. Düğün şenlikleri sabaha birkaç saat kalana kadar devam edir. Sabah erkenden yine de kız evinin avlusunda müzisyenler çalmaya başlarlar.

Kızın baba evini terk etmesi sırasında düğüne bir kişi molla davet edilir. Bu molla kız ve oğlanın atalarının ve vekillerinin katılımı ile kebin (dini nikâh) kesilir. Burada erkek ve kız bizzat bulunmazlar. Onları vekilleri evez eder. Bey ve gelin vekillerini kendileri seçerler. Genellikle kızın vekili çocuğun babasından “vekillik” denilen özel hediye alır. Molla öncelikle kızın vekilinden onun kocaya gitmek istemesi konusunda ikna olup olmadığını sorardı. Vekil ise kızın adama evlenmelerine razı olduğunu bildirir ve kebinbelgesine imzasını atardı. Okuma yazması olmayanlar başparmağını mürekkebe batırıp bu belgeye basardı. Sonra ise molla aynı soruyla oğlanın vekiline müracaat ederdi. O, çocuğun evlenmeye razı olduğunu bildirir ve dediklerini imzası ile onaylardı. Belirtilenlerden başka, kebin belgesinde kızın ebeveynlerinin kızlarına verdikleri çeyizin tam ve doğru listesi gösterilirdi. Kıza verilen cehizin büyük kısmını kendisi tarafından

dokunan halı, kilim, farmaş, hurcun, çuval, yorgan-döşek, yasdık, desteklemek ve başka şeyler oluştururdu. Kız bu eşyaları, çocuk yaşlarından kocaya gidene kadar çalışıp hazırlar. Birçok durumda bu eşyaların miktarı ebeveynlerin bağısladığı çeşitli bulaşık (cam, bakır, seramik mamulü) hesabına daha da artırır. Bazı köylerde çeyiziniçine ayna, gerdek, tuz,gül, iğne, bir çift çocuk ayakkabısı dadâhil edilirdi. Bunlar dini inanç ve ayinlerle ilgilidir(KK6).

Çeyizinbüyük kısmierkek tarafından alınan malzeme hesabına hazırlansa bile, kebin belgesinde erkeğe ayrıca "mehi-rin" yani erkeğin karısını boşadığı takdirde vereceği mülkiyet miktarı gösterilirdi. Mehir para birimi ile ifade edilirdi. Bu belge kızın annesine, annesi olmadığı takdirde ise onu yerine en yakın ve kıza ana kaygısı gösteren kadında tutulurdu. Kebin kesdiği için mollaya hak daverilir.

Düğünün sırasında önemli bir aşama kızın baba evini terk etmesi sayılırdı. Burada birçok adetler icra edilirdi. Kızın kocası evine göçmesi zamanı gelince kızın soldışı onu süslemeye başlar. Geline siyah, gri veya lacivert renk dışındaki herhangi renkte elbise giydirmek olurdu.

Soldış gelini bezedikten sonra kızın vekili onun belini kuşakla bağlar. Bolnis ve Dmanis ilçesinin birçok köylerin bir kural olarak kızın belini kardeşi bağlar, soldış ise elinde bir parça beyaz mendili kızın başının üstünde üç parça halinde kesip yere döker. Bu belirti düğünden sonra kızın yüzünün beyaz çıkmasına işarettir. Gelini bezediğine göre oğlanın sağdıışı kızinsoldışına“baş süslemesi” verir. Kızın avucuna metal para koyup kelağayı ile bağlarlardı ki, gelecekte serveti çok olsun. Çoğu köylerde gelinin başına kırmızı renkte ipek örtü olan “duvak” atarlar(KK9).

Tüm bunlardan sonra müzisyenlerin çaldığı mahzun “ağlayış” havasının eşliğinde kızın cehizlerini avluya çıkarırlar. Kızın vekili onun cehizlerinin üstünde oturup arabaya yüklemeye izin vermez. Ona “nemer” verdikten sonra cehizleri alıp arabaya yığarlar. Daha sonra müzik eşliğinde oğlanın babası gelini evden çıkarıp arabaya bindirir. Genellikle bir tarafında kendi yengesi, diğer tarafında ise oğlan yengesi oturur. Yola düşerken gelini götürmeye geldikleri yolla değil, başka yol ile giderler. Çalışıyorlardı ki, hiç kimse gelinin oturduğu arabanın tekerlekleri arasından taş geçirmesin. İnanışa göre bey ve gelini “takip” eden şer güçleri “kovmak” için bu hareketler edilirdi(KK8).

Düğünün ardından siyah taş atılması kötü âdet olarak algılandığı için her iki tarafın adamları kalabalık içindeki kişilerin hareketlerine özel dikkat etmeleri gerekir.

Düğünün karşısını keserek, “toprakbasdı” talep etmek âdeti yaygındır. Genel olarak“toprakbasma” kızın baba yurdunu terk ediperkek tarafının baba yurduna ayak

basınca olurdu. Düğün yolunda koyun sürüsü ile karşılaşırsa çoban düğünün önüne bir koç çıkarırdı. Eğer evlenen kız koçu kaldırıp arabaya koyarsa, koça sahip olurdu, kaldıramazsa düğün sahibi koçun fiyatını çobana vermek zorundadır. Düğüne atlılar eşlik ederler. Düğünde at yarışı düzenlemek yaygındır. Erkek evine az kalmış kalmış atlılar yarışa başlarlar. Erkek evine birinci ulaşmış düğün göçünün gelmesi haberini veren atlı bir adet kırmızı kelağayı alır. İkinci ve üçüncü gelen atlılara ise bahşiş olarak çorap ve cep mendili verilir.

Şindiler köyünde (Dmanisi bölgesi) düğün kız evini terk eden gibi evlenicek olan erkeğe binerek düğünün önünde gider, arabada oturan nişanlısına elma atar ve atını çapar. Diğer atlılar ise onu takip etmeye başlarlar. Beyin atını geçerse beyden nemer alırlar. Bu âdet günümüzde bir Borçalı'nın birçok ilçesinde yaygındır(KK6).

Gelinin oğlan evinde karşılanması zamanı da çeşitli adetler icra edilir. Düğün evinin avlusuna ulaşıldıktan sonra bey, sağdışve soldış ile evin çatısına çıkar ve oradan nişanlısının başı üzerinden birkaç kez tüfekten ateş açılır. Böyle olaylar Marneuli ilçesinin Gorarhı, Kızılhacılı, Sarvan, Gaçağan, Arıklı köylerinde yapılır. Bazı köylerde ise bey oradan nişanlısına elma atar, onun attığı elma nişanlısına deymediği takdirde bunu sağdışve soldış devam ettirir. (Dmanisi ve Bolnisi bölgelerinde). Atılan elmalar geline deyinceye kadar onlar birbirini takip ederler. Bu âdetler yerine getirildikten sonra gelinin başı üzerinden metal paralar (zengin Han ve Bey ailelerinde ise altın onluklar), tatlılar, bazı köylerde ise ekmek vb. atılır. Sonunda ise geline arabadan inmek teklif edilir, ancak ilk önce gelin inmezdi. Kayınpederi ona yaklaşmış belli bir hediye alacağına söz verdikten sonra, arabadan iner. Gelinin ayakları altında ters çevrilmiş büyük kazan koyarlar. O, sağ ayağının darbesi ile bu kazanın üzerindeki çay altlığını (nəlbəki) kırarak yere düşürür. Zengin ailelerde gelinin ayakları altında koç, bir kadar fakir ailelerdeyse kuzu kesilir. Okoçun etinden ertesi gün en yakın akrabalar için sofraya açılır. Eve giren gibi gelinin ayakları altına demir parçası atarlar. Bazı köylerde evin ortasında ocak yakar ve oraya yağatarlar. Gelin içeri girer girmez onun eline şiş verirler. Gelin bu şişi ocağın kenarına sancarak gerdeğin arkasına geçer. Bazı köylerde ise gelin eve girdikten sonra kayınvalidesi ona oklavavererek “oğlumu ve evimi sana bağışladım” der. Daha sonra gelinin kucağına 2-3 yaşındaki erkek çocuğu koyarlar. Zaman geçtikten sonra gelin çocuğun eline para verip annesine iade eder. Bu âdetin meydana çıkması gelinin gelecekte neslin takipçisi ve ailenin varisi sayılan oğlan çocuğu doğması ile ilgili olmuştur(KK12).

Gelin oğlan evine taşındıktan sonra her iki tarafta “ağızaçması” denilen merasim yapılır. Buraya yalnızca kız ve kadınlar davet edilirler. Onlara yemek verilir, sonunda ise

yeni evlenenlerin şerefine hediyeler toplanırdı. Akşam doğruerkek evinde “mağara” kurulur, onun için yapılmış olan şah kaldırılır ve zurnacılar, âşıklar şarkılar çalarlar. Kız oğlan evinde onun için ayrılmış odada yerleştirilirken kendi yengesi onunla birlikte oturuyordu. Düğün bittikten sonra erkek yengesinin işareti ile kız yengesi gelini terk eder ve yeni evlenenler nihayet kavuşurlar. Bir âdete göre gelin erkeğin ayağını basmaya çalışır, inanışa göre eğer basarsagelecekte kocası yanında sözü geçerli olur. Bu noktada erkek tarafının sağdışı dışarıda bekler. Kız bakire çıkınca erkeğin işareti ile onun sağdışı tüfek atar. Erkek, karısı ile yattığı yatağın altına para koyup onu terk eder. Bu para kızinyengesine ulaşır. Sabah erkenden müzisyenler erkeğin bahçesinde bir saate yakın müzik çalar, buna bazı yerlerde “sabah sazı” da denir(KK1).

Borçalı’da yaşayan Azerbaycan Türklerinin düğün âdeti zengin ve muhteşemdir. Şah dediğimiz eşya Türk tayfalarında yaranmış âdet ve geleneğin Borçalı’da yaşayan biçimidir. Burada şunu söylemekte fayda var ki, tüm köylerin düğün biçiminden bahs etmek, onu en küçük detallarıyla anlatmak mümkün değildir. Bu adetlerin birçoğu günümüzde Borçalı’da hâlâ yaşamaktadır. Fakat Borçalı’dan ayrılarak başka ülkelerde yaşayan Borçalılar için bunu söylemek mümkün değildir. Şehirde yaşayan Borçalılar bu âdetlerin bir kısmını yapamasa bile geleneklerin birçoğu saklamaya ve onu gelecek nesillere aktarmaya gayet gösteriyor.

2. BAYRAM/ KURBAN/ADAK/SAÇI VE BEREKET TÖRENLERİ

2.1. Bayramlar

Bayram kelimesi Kaşgarlı Mahmudun “Divanü Lugat-it-Türk” eserinde “sevinç ve eyvence günü” manasında izah ediliyor. Dini, milli ve devlet biçiminde olan bayramların tarihi insanlık tarihi kadar kadime dayanıyor. Bayramlar en kadim zamanlar tabiat ve toplum için önemli müspet hadiselerin halk tarafından kutlanması sonucunda biçimlenmiştir. Bahar yağmurlarının ve ekimin başlanması, hayvanların kışlaktan yaylağa götürülmesi, düğünlerin yapılması gibi hadiseler halk hayatında bayram gibi karşılanıyordu. İnsanların kötülüğe karşı birlik göstermesi ve hayırı birlikde kutlama duygusu bayram düşüncesinin şekillenmesinde önemli tesiri vardır.

Tüm halklarda olduğu gibi, Türk halklarının da dini ve milli bayramları vardır. Fakat Türk halklarının bayramı, isevi, musevi ve eski zerdüş inancına sahip halkların bayram anlayışından farklıdır. Nitekim isevi ve musevi halklarının kutladıkları bayram tarihte olmuş her hangi bir hadisenin hatırlanması ve kutlanmasıdır. Bu halklar tarihin belli

günlerinde kutlanan hayır ve kötülüğe karşı olan duyguların tecellisi ve onun izlerinin yaşanmağa çalışılmasıdır(Necf, 2014: 274). Türklerdeyse bayram düğün, şölen biçiminde nitelendirilmiş ve kutlanmıştır.

Arapların “eyd” , İrani kavimlerin “bezram” gibi kullandıkları kelime Türkçe “bayram” biçiminde isimlendiriliyor. Bayram kelimesi tüm Türk halklarında ve lehçelerinde aynı anlamda kullanılmaktadır. Azerbaycan, Türkiye, Başkurt, Özbek, Tatar, Türkmen ve Uygur türkçesinde bayram gibi kullanılan söz, kazak ve kırgız Türkçesinde “meyram” biçiminde kullanılmaktadır.

Araplar ve yahudiler için “bayram” hac ziyaretinin yapılması niteliğinde ifade ediliyor. Kuranda bayram sözü eyd biçiminde yalnızca bir kere kullanılmıştır.

Uygur ve Kazak Türklerinde bayram sözünün yanısıra toy kelimesi de kullanılmaktadır. Sagay ve Kaybal Türklerinde bayram “paymak”, “paylakmak” ve “paykomak” gibi de kullanılıyor.

Türklerin yılın belli zamanlarında bayram ediyorlardı. Tüm Türk halklarının kutladığı ortak bayram Nevruz’dur. Kullanım dönemlerinde küçük farklar olsa dahi her yıl 9 Martla 6 Mayıs arasında bu bayram kutlanmaktadır. Çin kaynakları Oğuz (Töles - Töliş) halklarından söz ederken bu halkların 5 grup halinde birleşerek bir yere toplandıklarını, kurbanlar kesdiklerini, şarkılar söylediklerini ve göke ok atdıklarını yazıyorlar(Ögel, 2001: 734-774; Kafesoğlu, 1993: 254).

Hun, Göktürk ve Uygur kağanlığı zamanında Türkler mayıs ayında ejderha bayramı kutlanıyordu.

İskit, Hun, Göktürk ve sonraki zamanlarda Türkler yılın güz mevsiminde bir bayram kutluyorlardı. Bununla beraber Türklerde “mağara bayramı” kutlanıyordu. Ejderha ve mağara bayramları daha sonra Nevruz bayramı ile birleştirilerek Nevruzun içinde bir ritüel olarak kalmıştır(Eberhard, 1982: 76). Nevruz bayramının Borçalı’da nasıl kutlanıldığı hakkında daha sonra detaylı bir şekilde bilgi verilecektir. Şimdiyse Nevruzdan önce kutlanan ve bir nevi Nevruza hazırlık gibi de nitelendirebileceğimiz Hıdır Nebi bayramı hakkında malumat vericeğiz.

Nevruzdan sonra tüm Türk halkları arasında en çok kutlanılan bayramlardan birisi de Hıdır Nebi bayramıdır. Hıdır Nebi bayramı günümüzde Cumhuriyet Azerbaycanının ve cumhuriyet sınırları dışında kalan birçok Azerbaycan illerinde halen kutlanmaktadır.

2.1.1. Hızır Nebi Bayramı

Türk halkları arasında yaygın bayramlardan biri de Hızır İlyas veya Hızır Nebi gibi isimlendirilen bayramdır. Bu bayram birbirinden küçük farklarla neredeyse, Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde kutlanmaktadır. Hızır İlyas genellikle doğanın uyanması, otların yeşermesi, akarsuyun temizlenmesi vb. doğal süreçlerle eşlik edilir. Araştırmalarda Hızır Nebi bir kimlik olarak “suyun, rüzgâr ve havanın velisi” olarak sunulmuştur ve Hızır peygamberi aynılaştırılmıştır.

“Kitab-ı Dede Korkut” destanının “Dirse Han oğlu Boğaç Han Boyu” nda Dirse Hanın Oğlu Boğaç'ı yaralayıp Kazılık Dağında bırakıp gittiği sahnede okuyoruz: “Oğlan orada yıkıldığı zaman Boz atlı Hızır oğlanın yanında hazır bulundu. Üç kez yarasını eliyle okşayıp “Oğlan, korkma, sana bu yaradan ölüm yoktur. Dağ çiçeği ile ananın sütü senin yarana melhemdir” - diyerek yok oldu.”

Hızır Nebiye ait Profesör Penah Halilov şunları söyler: “Folklorumuzda Hızır eski, iyilik yapan mistik sihirli güçtür. Sonraları İslam dini efsanesine karışıp Hızır İlyas gibi popüler olmuştur. Hızır Nebi mucizesi bir daha kanıtıyor ki, bu boy en eski destanlardan biridir ve İslamın yayıldığı dönemlerin efsanelerinin etkisinden de kenara kalmıyor.” (Halilov, 1993: 107).

Hızır İlyas bayramının tesadüf ettiği günler hakkında araştırmacılar arasında farklı görüşler vardır. Onlardan bazıları bu bayramın büyük çileden dört ve küçük çileden üç gün olmak üzere yedi gün sürdüğünü bildirir(Şahsoylu, 1990: 11). Tanınmış folklorcu Ehliman Ahundov ise bu törenin küçük çillenin onuncu gününde kutlandığını yazmaktadır(Ahundov, 1968: 11). Folklorcu Behlul Abdullaya göreyse, küçük çillenin “Hızır Nebi” denen birinci on günlüğü bölümün en sert, tipi, dondurucu zamanı sayılıyor. Hızır Nebinin şerefine icra olunan ayinler Hızırın yeşilliğin, suyun hamisi sayılan Hızırla ilişkisini gösteriyor(Abdullayev,1989: 111). Diğer bir araştırmacı, Profesör Muharrem Kasımlı “Hızır Nebi” bayramının her yıl kış yarısı olduğu zaman Büyük çille ile Küçük çille arasında geçirildiğini bildiriyor (Kasımlı, 1993: 40).Azerbaycanın halk yazarı, Profesör Azize Caferzade “Hızır İlyas” töreninin küçük çillenin kurtardığı son üç günde-yaklaşık Şubat 25-28'i arasında olduğunu gösterir(Caferzade, 2001: 162).Azerbaycan'ın ünlü etnograflarından biri olan E.Elekberov da “Hızır Nebi” töreninin küçük çillenin birinci haftasında kayıt edildiğini göstermiştir. Borçalı'daysa Hızır Nebi bayramı yer yıl şubat ayının 2.haftasının Perşembe günü kutlanmaktadır.

“Hızır Nebi” merasimine özel hazırlanılmaktadır. Halk arasında böyle inanç vardır ki, eğer Hızır Nebi Boz atında gelirken evlerde bayram neşesi görmediği zaman küsüp gider. Hızırın küsüp gitmesi ise bereketin yok olmasına neden olur, baharın gelmesi gecikir. Bu nedenle henüz küçük çillenin birinci gününden başlayarak bayram hazırlıkları görülüyor. “Hızır Nebi” merasimi sofrasının temel nitelikleri semeni, govut, boyatılmış yumurta, haşıl, pirinçden hazırlanmış yemekler vardır. “Hızır Nebi” töreninde köke ve kömbe de pişirilir. Bayram sofrası için buğday kavurtulur ve kavurtulmuş buğdaydan goyut yapılıyor. Goyut ayrıldıktan sonra govurganın “yarmalık” denilen diğer büyük bölümü ayrı kaba depolanır. Bayramdan bir gün önce evin küçük çocuğu (erkek çocuk) bahçeden elma çubukları getirir. Getirilen çubuklar üç taraftan özenle pamuğa sarılıp yağda kızartılır. Akşam evin büyüğü çubukları birer birer alıp niyetlerini sıralarlar. Her çubuk bir niyet içindir. Yurdun mutluluğu, ailenin selameti, hayvanların verimliliği, bağ-bahçede barın çokluğu ve diğer niyetler yapılıyor. Ezilmiş govutu kabın içine yayarlar. Bazen govutla beraber başka tepsiye un da yayarlar. Geceleyinse bu çubukları mum gibi yakıyorlar. Kendisi yanarak bitene kadar ona dokunulmaz. Sabaha kadar govut veya una el vurulmaz. Çünkü öncelikle Hızır Nebi gelip kendi payını almalıdır. Böyle düşünüyorlar ki, bu zaman evin rızık-bereketi artar, bolluk olur. Ondan sonra govutu yemek gerekir. Akşam gün battıktan sonra ise gençler ve çocuklar grup şeklinde evleri kapı kapı dolaşarak "Hızır" şarkısını okur ve bayram payı toplarlar. Hangi kapıdan içeri girseler öncelikle gruptan bir kişi öne çıkarak, yüksek sesle şu şarkıyı okurdu:

Men Hızırın kuluyam,

Gök atının kuluyam.

Ağzının arpasıyam

Ayağının nalıyam(Kasımlı, 1993: 40).

Grupsa hep bareber okurdu:

Hızır-Hızır Nebi,

Özünü yetir Nebi(Kasımlı, 1993: 40).

Yine bir kişi okurdu:

Hızır geldi hayıman

Bir balaca dayıman

Dayça batdı balçığa

Çıkardığı hay-hayıman.

Grup ise hep beraber:

Hızır-Hızır Nebi,

Özünü yetir Nebi.

Gruptan bir kişi:

Kara toyuk kanadı

Kim vurdu, kim sanadı.

Kap-kapı gezmekten

Baldırım it daladı.

Grup hepberaber:

Hızır-Hızır Nebi,

Özünü yetir Nebi (Kasımlı, 1993: 40).

Borçalı'nın bazı illerindeyse, küçük çillenin çıkmasına 15 gün kala, "Hızır Nebi" bayramı kutlanırdı. 10-15 kişilik grup biçiminde kapı-kapı dolaşarak bayram hediyesi alırlar. Her eve vardıklarında birlikte "Hızır" şarkısını okur ve oynarlar. İlk önce bir kaç kişi okurdu:

Hızır gelir haynan-huynan

Altında bir gara daynan.

Kara day palçığa batdı,

Hızır yanında yatdı.

Desmal verin bağlayag.

Yine gruptan bir kişi:

Hızır Nebi, han İlyas,

Açdı çiçek, geldi yaz.

Men Hızırım kuluyam,

Boz atının çuluyam.

Grup tekrar eder:

Hızır İlyas, Hızır İlyas,

Açtı çiçek, oldu yaz.

Gruptan başka bir kişi:

Hızır getdi, hayıman,

Bir balaca dayıman.

Dayı palçığa batdı.

Hızır yanında yatdı.

Grup birlikte:

Hızır İlyas, Hızır İlyas,

Açdı çiçek, geldi yaz (KK8)

Hıdır Nebiyle ilgili Borçalı'daki inançları bölge insanından topladığımız bilgiler ışığında aşağıdaki gibi nitelendirebiliriz.

Hıdır Nebi gecesi bir odada evin sakinlerinin sayı kadar şam yandırılır. Bir köşesinde ise bir kaba buğday koyulur. Sabah görürler ki, buğdayın üzerinde at nalı işareti var. Bu şu anlama geliyor ki, Hızır gecesi peygamber gelerek kendi buğday payını götürmüştür. Nal işaretiyse onun kanatlı atının izidir (KK1).

2.1.2. Nevruz/Ergenekon/Ulus Günü

Nevruz bayramının kökeni, onunla ilgili esatirler, mitler eskidir. Araştırmacılar Nevruz bayramının sadece Ortadoğunun eski tarımla uğraşan halkları arasında meydana geldiğini söylüyorlar. Nevruz bayramının ayrı tarihi ve efsanevi kişilikleri (efsanevi İran şahları Keyumers (Avestada Gaye Merdan), Cemşid ve diğerleri) adıyla bu bayramı bizati İranlılara bağlamaya çalışmışlar. İslam dini Ortadoğu ve Orta Asya ülkelerinde yayıldıktan sonra Arap hilafeti bu ülkelerin halklarının geleneklerini, bayramlarını takip etmeye başladı. Yüzyıllar boyunca dini figürler, çeşitli tarikat temsilcileri bu bayramı doğal ve tarihi köklerinden ayırmaya çalışmış, ona dini bayram gibi nitelendirmek için girişimler göstermişler. Hatta bazı din adamları böyle bir varsayıma uydurmuşlar ki, Nevruz Bayramı güya 4.halife Ali'nin iktidara (656-661) geldiği günle ilgilidir. Hâlbuki İmam Ali Temmuz ayında iktidara gelmiştir, Nevruz ise ilkbaharda kutlanır. Aslında, halkın bayramla ilgili yaptığı törenler hiçbir İslam dinine ait ayinler ile bağlı değildir. Çoğu uluslar bahar bayramının asıl mahiyetinden doğan bir takım gelenekleri, oyunları şimdiye kadar saklamışlar.

Nevruz'un kökeni ile ilgili çeşitli mulahazalar mevcuttur. Bunlardan biri "Nevruz"un "Yaratılış bayramı" olmasıdır. Bu düşünceye göre Tanrının dünyayı ve insanı yaratması doğanın ilkbaharda dirilmesi ile sembolize olunarak aynı zamanda bayram olarak kutlanıyor. Dünyanın oluşumunda yer alan dört unsur dört çarşambada kaydedilir ve bu yaratılış sürecinin sonu tatil edilir.

Diğer bir düşünceye göre, "Nevruz" Turanlıların "Tura" bayramıdır. Bu önermeyi K. Hüseyinoğlu ileri sürmüştür. M. Ceferli "Nevruz"un sosyal-kültürel ve manevi yönü ile dikkati yöneltmiş, onun dini esaslardan yoksun olmadığından ve sosyal harmoninin sağlanmasında oynadığı müstesna rolünden bahsetmiştir.

Nevruz bayramının kökeni, onun bağlı esatirler, mitler eskidir. Ortaçağ İran efsanelerine göre, Nevruz bayramı ilk kez efsanevi İran şahları Keyumers veya Cemşid

tarafından uygulanmıştır. Ancak birinci karakter daha eskidir ve “Avesta” da Siyah Martan denilen bu karakter ilk insan veya insanlığın atası olarak kabul edilir. Bu karakter “Avesta” ya, hiç kuşkusuz, Turan âleminde girmiştir.

El Biruninin yazdığı rivayet ise Nevruz'un oluşumunu Azerbaycan'la bağlıyor. Bu rivayete göre Cemşid Azerbaycan'a geldiğinde altın tahta oturur ve insanlar onu omuzlarında götürüyorlar. Güneşin ışığı Cemşidin üzerine düştükçe insanlar onu görürler ve sevinçten o günü bayram ederler.

Nevruz yazın, baharın gelişinin bayram edilmesidir. Bu çok yaygın ve genel bir fikirdir. Bu açıdan bakarak biraz daha ileri giden araştırmacılara göre, Nevruz eski "inisiyasyon" töreni ile ilişkilidir. İnsanlar doğanın kışla ölüp, yazla dirilmesini bayram ediyorlar. Nevruzda biz bunun sembolizesini "Kosa-kosa" oyununda görüyoruz. Bu oyunda Kösenin ölümü simgeleştirilmiştir. Onun "kefensiz ölmesi" bile kimseyi hayal kırıklığına değil, bilakis, güldürüyor. Kösenin ölümü kışın bittiğini simgelemektedir.

Nevruz oyunları içine dâhil olan "Hokkabaz" oyunu da eski ritüelin veya dolayısıyla, Nevruzun kökeninin araştırılmasında ışık tutabilecek niteliktedir. Nitekim bu oyunda çok eski “geçiş” ritüeli oynanmaktadır. Eğer "Ergenekon"u Bozkurt şeklinde olan şamanın peşinden giderek dar bir geçitten, dağ veya kaya arasından geçerek icra ediyorlarsa, "cambaz" oyununda bu hareketler havada, daha zor ve karmaşık koşullarda yerine getiriliyor. Buradaki geçiş o dünyaya giden "sırat köprüsünü" de, "uçmağa" giden yolu da sembolize edebilir. Keçi ise tören icracısı "yumuşçu", ölüm meleği gibi ritüel, yalancı veya soytarı gibi oyunda en çeşitli işlevlerde açıklanabilir. O da mümkündür ki, Hint-Avrupa kültüründe rastladığımız ritüel sırasında tüm günahların yüklenip bırakıldığı "günah keçisi"nin lokal seçeneği aynı keçi.

"Nevruz"un Türklerin Ergenekon bayramının devamı olması hakkında da fikirler çok yaygındır. Şimdi "Nevruz" adı ile gerçekleştirilen bu bayramın Türklerin eski "Ergenekon Bayramı" olması hakkında fikirler vardır. Bu düşünceye göre, Türklerin eskiden beri geçirdikleri "Ergenekon Bayramı" belli bir dönemden sonra "Nevruz" adıyla kutlanmaya başlamıştır.

Türk tarihinde "Ergenekon'dan çıkış" günü "Nevruz" gibi hatırlanmış ve bu isimle kutlanmaya başlamıştır. Elbette ki, bu da sebepsiz değildir. Ergenekon bayramı sadece Türeyiş değil, aynı zamanda, eski Türklerin 400 yıl eziyet çekerek kaldıkları yerden bir Bozkurt'un yol göstermesi ile kurtulup çok güzel bir yere gelip çıkmaları ve yerleşmelerinin bayramıdır. Türkler kurtuldukları güne ve yerleştikleri yere "Ergenekon" demişler. Bu anlamda Ergenekon aynı zamanda, hem ermek, kurtulmak, kurtuluş günüdür,

hem de mekândır, yeni ve çok zengin bir yerdir. Türkler farklı bir yere gelmişler ve eski günlerini unutmamak için Nevruz'u kutlamaya devam etmişlerdir. Yeni zamanın ve mekânın belirtildiği olay, Tanrı'ya alkış etme ritüelidir.

Prof. Dr. Kerem Memmedovun sözlerine göre ise, Nevruz tarihi kaynaklarda ilk defa Sümerler ile bağlıdır. Nitekim bu bayramı kutlamak amacıyla Sümerler o zamanlar Zikkuratlar isimlendirilen mabedler inşa etmişler. İnsanların Zikkuratların üzerine çıkarak hem münecimlik yapmışlar, hem de orada Nevruz günlerinde ateş yakmışlar. Nevruzun özüne dair ise, "Bu Türk kaynaklı bayramdır. Nevruz'un Farsça bir kelime olmasına rağmen aslında bu bayram Türk halklarında Ulus günü diye kutlanmış ve Ergenekon'dan çıkışla ilgilidir. Ergenekon'dan çıkış günü Nevruz simgeleriyle günümüze kadar gelmiştir. Ergenekon'dan çıkış destanında Bozkurt'un tavsiyesiyle Oğuz Kağan büyük ateşler yaktırır ve bununla da Türklerin çevresinde olan dağlar erir ve Türkler bağımsızlığa çıkar." (<http://www.sherg.az/pre.php?id=35612>).

Baharın gelişi, havaların ısınması, karın erimesi, doğanın canlanması tüm insanlara olduğu gibi Türklere de derin etkilemiş, heyecanlandırmış ve bu değişimi çeşitli törenlerle kutlamalarına neden olmuştur. Türk kelimesi olan bayram M. Kaşgarlı'nın "Divan" ında "Bedhrem" (tatil) - bir yerin ışıklarla ve çiçeklerle süslenmesi ve orada sevinç içinde eğlenilmesidir - şeklinde anlatılmıştır.

Eski Türklerin dini tören ve ayinlerinin nasıl icra edildiğini bu veya başka şekilde Çin ve Arap kaynakları ile birlikte Türk boylarının destanlarından, halk efsaneleri ve rivayetlerindeki bilgilerden öğreniyoruz. Hazırda eski geleneksel inançları ve törenleri koruyan Altay ve Yakut şamanlarının geçirdikleri büyük dini törenler bizim eski Türklerin ayinleri hakkında tasavvurlarımızı genişletir (Necef, 2014: 276).

Şamancı Türklerin belirli dönemlerde geçirdikleri ayinlerin yaz, yaz ve sonbahar mevsimlerinde oluşur, bunların da çok eski dönemden kaldığı şüphesizdir. Eski Türk imparatorluğu döneminde bu ayinlerin devletin resmi dini bayramları olduğu Çin kaynaklarının verdiği bilgilerden anlaşılıyor. Yaz ve sonbahar bayramlarında ayinlerin icra olunması Hunlar'ın zamanından bilinmektedir. Eski Türk dininin saklandığı Moğol imparatorluğu döneminde yaz bayramı ve bununla bağlantılı törenler devletin dini bayramları olmuş ve bu bayramlarda muhteşem ayinler icra edilmiştir.

Baharın gelişi ile alakadar olarak Balasagunlu Yusuf'un "Kutadgu Bilig" adlı eserinde şu mısralara rastlamaktayız:

Gündoğandan esib geldi bahar yeli

Dünyayı bezeyerek cennet yolunu açdı.

Yaz yeli eziyyetle kışı süpürüb apardı

Parlak yaz yine saadet yayını kurdu(Abdullayev, 1989: 42).

Ortaçağ yazarları Doğu ülkelerinde İslam dini yayıldıktan sonra da Nevruz bayramında yaz geleneklerinin, tarım takvimi inançlarının sağlam yer tuttuğunu gösterirler. Ebu Reyhan el-Biruni (XI Yüzyıl) Nevruz Bayramı hakkında çeşitli rivayetlerden onun oluşması sebeplerinden, bu bayram vesilesiyle halk arasında yayılmış adet geleneklerden bahsetmiş, Nevruz bayramının doğanın uyanması, tarımsal üretimin başlaması ile ilgili asıl dünyevi bayram olduğunu kaydetmiştir. Nizamülmülk“Siyasetname”adlı eserinde Nevruz bayramından yazın gelişi ile ilgili yapılan kitlesel halk bayramı olarak bahsetmiştir. Nevruz'un gelişi klasik Doğu dâhil Azerbaycan şiirinde yaygın olan“Bahariyye” isimli şiirlerde de tarif ve terennüm edilir. “Bahariyye”ye örnek şiir olarak ise Hatayi lakabıyla şiirler yazan Şah İsmayil'in aynı isimli şiirini örnek olarak göstermek mümkündür:

Gış gitdi, yine bahar geldi,

Gül bitdivü lalezar geldi.

Kuşlar gamusu figane düştü,

Aşk odu yine bu cane düştü.

Nevruz (Ergenekon) bayramında Çarşambalar ve onların anlamları önemlidir. Malumdur ki, Nevruz bayramına kadar dört çarşamba geniş bir şekilde kutlanır.

1. Su çarşambası

2. Od çarşambası

3. Yel çarşambası

4. Toprak çarşambası

Bu çarşambalar insanın dört unsurdan yaratılması ile bağlı dini-mifik görüşleri sembolize ediyor ve bu günlerin kutlanması bir nevi insanın yaratılışını anımsatıyor.

Malumdur ki, gerek eski Türk, gerekse de İslami yaratılış hakkında görüşlerde su en baskın unsurdur. Hatta yaratılıştan önce tüm varlığın sadece sudan ibaret olması hakkında eski Türk miti de mevcuttur. Genellikle, dünyanın birçok halklarında su ile bağlı mitlerde suyun bu kalitesi-ateş, toprak, hava ile beraber yaratılışın temel unsurlarından olması daha önemlidir. Aslında Nevruz bayramının ilk çarşambasının su adıyla kutlanması insanın yaratılış sürecinin ilk aşamasının vurgulanmasıdır. Su çarşambasında halk arasında bugün de yaşatılan törenler bu fikri teyit etmektedir. Su çarşambasında suyun kutsal mahiyeti ona inançta bir daha ifade edilir. Tüm mitolojik metinlerde su hayat veren, diriltir, sağlık ve mutluluk veren bir sakral inanç nesnesi olarak görülür. Su çarşambasında

bahara doğru nehirlerin buz bağlayan yerleri eriyerek nehirlere dökülüyor. Toprak yavaş-yavaş islanmağa başlıyor. Kızlar çeşmelerden şirin su getirip, evin etrafına dökerler, yüzlerini yuyarlar (KK6).

Su çarşambasında kızlar ve gelinler tarafından çok enteresan “Vasfi-hal” isimli fala bakma merasimi yapılıyor. Bu merasimde ortaya su ile dolu derin bir mis kap koyulur. Daha sonra her kız kendi yüzüğünü o kabın içine atar. Yüzükleri kabın içerisinde iki-üç defa karıştırdıktan sonra kızlardan biri bayatı okumaya başlarlar. Bayatı okunarken kaptan bir yüzük çıkarılır. Kimin yüzüğü kaptan çıkarsa onun dileği söylenen bayatıdaki mevzuya uygun bir biçimde yorulur. Böylelikle bu oyun devam ederdi. Böylece, bu merasimde kız-gelinler kendi hayatlarında olacak değişiklikleri, gelecek akibetlerini öğrenmeye çalışıyorlar (Memmedli, 2013: 115,116).

Nevruz bayramı öncesi gerçekleştirilen ikinci çarşamba ateşle bağlı olduğu için halk onu “od çarşambası”adlandırmıştır. “Nevruz”un temel sembollerinden biri olan ateş uzun ve soğuk kıştan sonra halkın beklediği sıcaklığı temsil ediyor. Bu çarşambada ateş yakılır ve herkes bu ateşin üzerinden atlayarak “Ağırlığım, uğurluğum odda yansın” diyorlar. Bununla da geçtiğimiz yılda ailelerinde yaşanan başarısızlıkları sanki ateşte yakıyorlar. Bu, ayrıca, ateşi kutsal kabul etmelerini temsil eder. Böylece, ateş yeni hayatın, baharın ve sıcaklığın gelişinin sembolüdür.

“Ateş çarşambası”nda yazın gelişini kutlamak amacıyla “Kos-kosa” gibi geleneksel halk oyunu da yapılıyor. “Kos-kosa” oyununun anlamı kurtaran kışın kovulması, başlayan baharın alkışlanmasıdır. Burada Köse ömrünü tamamlamış kışın sembolik karakteri, keçi ise baharın sembolüdür. Gösteride köse ile keçi arasındaki mücadelede sonunda keçinin galip gelmesi baharın kış üzerinde galibiyeti olarak nitelendiriliyor.

Nevruz öncesi kutlanan üçüncü Çarşambaysa Yel veya Külek (Rüzgâr) diye isimlendirilen Yel Çarşambasıdır. Yel çarşambası Boz ayın dört çarşambasından biridir. Doğanın uyanmasının, canlanmasının birinci şartı, şüphesiz havanın sıcaklığı ile ilgilidir. Bu yüzden de, doğrudan havanın başlangıçta normalleşmesi, ısınmasını haber verdiği için bu Çarşamba Yel çarşambası adıyla da tanınmıştır. Bugüne halk arasında-rüzgâr uyandıran Çarşamba, Yelli Çarşamba veya uyandıran Çarşamba da denir. Yel çarşambası doğanın öyle bir zamanıdır ki, kış güçten düşerek son günlerini yaşamaktadır. Bahar yağmurları yağmaya, toprağa can verilmeye başlar. Eski inançlarda yelin kendisinin bir Tanrı olduğuna veya da dünyayı yöneten (Tanrı) tarafından gönderilmiştir. Bununla alakadar Borçalı’da böyle bir deyim de vardır ki, “Yel esdireni sövmezler”. Çünkü onun arkasında Tanrı duruyor. Bu düşüncelerden ileri gelerek, bir az mitolojik olarak “Yel baba” imgesi

ortaya çıkmıştır. Bununla ilgili olarak çocuklar Yel çarşambasında çocuklar, birlikte şu şarkıyı söylerler:

Yelli babam,

Yel babam.

Telli babam,

Tel babam.

Gülperinin arpası,

Hanmuradın yarması.

Nobatda dalda galdı,

Uşaklar darda galdı.

Çiynime düşdü başım,

Yatdı degirman daşım.

Veya:

Ay yel baba, yel baba,

Gurban sana gel baba.

Tahılımız yerde galdı,

Yakamız elde galdı.

A yel baba, yel baba,

Gurban sana gel baba...(KK12)

Yel çarşambası günü ocaklar yakılır, evlerde sütlü pilav veya bulgur pilavı pişirilir. Sofraya daha çok kuru meyve ve tahıl bitkilerden hazırlanmış çerezler dizilir. Kadınlar ahir çarşamba için hazırlıklar görürler. Ev eşyaları sürülüp temizlenir, halı-palaz çırpılır, yorgan-döşek havaya verilir. Hanımlar, çocuklar için yeni elbise dikiyor veya alıyorlar. Aynı gün bir karış büyümüş semeninin ortasına kırmızı kumaş da bağlanır.

Yel çarşambası gecesini söğüt ağacının altına geçerek niyet edilir ve yel baba çağırılır. Eğer yel baba niyet tutmuş kişinin sesini duyarak eserse ve söğüdün dalları ağaca dokundurursa dileği yerine yeter.

Toprak Çarşambası Boz ayın dört çarşambasından biridir. Bu çarşambaya yılın sona geldiğine atfen İlahır (Yıl ahır) çarşambası da deniliyor. Bu çarşamba da toprağın ısınıp oyanmasının sembolüdür. Toprak olmasa hayat da olmaz. Toprak yaratıcı, üretici olduğuna göre ona - Ana toprak diye saygı gösteriliyorlar. Bugün de toprağa bağlılık, ona duyulan sevgi Anaya, Vatana duyulan sevgiyle beraber götürülür, aynılaştırılır. Eski zamanlardan and (yemin) ederken, toprak hakkı, yer hakkı gibi söyleyişler mevcuttur. Birisine alkış (dua) edildiği zamansa, "Toprağın hep gül bitirsin", "Torpağın bereketli

olsun” denilirdi. Toprak çarşambasında sofraya en güzel yemekler, baklava, şekerbura, goğal ve birçok tatlılar hazırlanır. Goğal güneşin ve sıcaklığın sembolü olarak masaya getirilir.

Şekerbura da kenarındaki ve üzerindeki anlamlara göre güneş ışınlarını andırıyor, baklava ise merkezine konulmuş fındık efsanevi anlama yansıtır. Tatlıların sofraya konulması tüm yılın bereketli, ruzili ve hep tatlı geçmesini manasındadır. Bunun yanı sıra ceviz, fındık, badem ve birçok çerez çeşitleri de sofrayı süslüyor.

İlahır çarşambasında yapılan merasimlerden biri de “Danatma” merasimidir. Eskilere dayanan düşünceye göre, gece şer, gündüz ise hayır kuvvetlerin emelidir. Bunların arasında bitmez savaş olur. Sabahın açılmasına az kalmış, tan yıldızı görüldüğü zaman gece tüm gücünü – zulmet karanlığını toplayarak, açılan sabahın önünü kesmek istiyor. Tan denilen bu zaman Güneşin çıkmasından önce gelen Tan yıldığı ışığında sabah galib gelir. “Danatma” merasiminde, genel olarak, genç erkek ve kızlar katılırlar. Tüm gece boyu şenlikle yapıyor, rivayetler, fıkralar anlatır, kısacası eğleniliyor. Merasime katılanlar uyumamalıdır. Şayet, bir kes uyarsa, onun kıyafeti halı-palaza dikiliyor, da sonra uyandırılır. Şarkı okumak, oynamak vb.ceza verilir. Tan yıldızı görüldüğü zaman (İnanca göre bu yıldızı ilk gören kişinin işleri başarılı olur) merasim katılımcıları akarsu üzerine gelirler. Danın yerinin ağarmasını-sabahın açılmasını burada karşılıyorlar. El ve yüzlerini yıkadıktan sonra suyun yüzlerinden atlayarak, “Ağırlığım uğurluğum taşlara” diyorlar(KK1).

Nevruz geleneklerinden biri de çocukların komşuların, akrabaların evine papak atmasıdır. Papak atılan evdeyse papağa bayram nimetleri koyulur ve sahibine geri verilir. Bunun da anlamı insanların pişirdiklerini paylaşır ve fakir ailelere yardım ederler. Genel anlamda Nevruz maddi durumu ne olursa olsun her kesin neşelendiği bir bayramdır.

Nevruz bayramında at sürme ve güleşmeler yapılır. Meydanlarda toplumsal oyunlar, danslar, halaylar oynanır. Kendirbazlar gösteriler yapar, şarkılar ve alkışlar (dualar) okunur.

Nevruz’da bir sıra oyunlar oynanılır. Oyunlardan en enteresanlarından biri “Kosa-Kosa” oyunudur. Oyun şöyle başlar. Kosa eynine tersine kürk giymiş uzunboylu bir kişidir. Kafasında uzun papak ayağındaysa uzun çıkıntılı çarık vardır. Boynundan çan sallanır. Elbisesinin altından karnına yastık bağlanır. Elinde süslü, kırmızı çömçe (kepçe) tutar, omuzundan boş hircun sallanır. Komik yürüyüşle meydana girer. Zurna davul altında şöyle der:

Kosa:

Novruz Novruz bahara
Güller- güller nübara
Kim yığa, kim apara.
Bahçamızda gül olsun,
Gül olsun bülbül olsun.
Men gelmişem kef görüm
Zurna görüm def görüm

Sonra çeşitli yaşlı, milli giyisili bayram havasında olan kişiler, kosayı devreye alarak bir ağızda şöyle derler:

Koro:

A kos-kosa gelsene
Gelib salam versene
Çömçeni doldursana
Meclisini güldürsene!

Bu zaman kosa kendisini şımartır. Bir kişi kosanın önüne gelerek şöyle der:

A uyuğu- uyuğu
Saggalı it guyuğu
Gör nece erken gelib,
Belinde örken gelib

Kişi sözünü der ve geri çekilir. Bu zaman bir başka kişi ileri çıkarak şöyle der:

Bu kosa hardan gelib,
Gurtarıb dardan gelib.
Yağ verin yağlansın,
Bal verin ballansın,
Çohca yeyib allansın

Bu zaman kosa yıkılır ve ölmüş numarası yapar. Kosanın üzerine su dökerek onu uyandırırılar, onula sohpete başlarlar. Bu zaman etrafdakılar kosanı devreye alarak gülerler. Kosa bir de bayılır. Yine yüzüne su vurarak uyandırılır ve okunur:

Koro:

Başın sağ olsun kosa
Canın sağ olsun kosa
Arşın uzun bel kısa
Kefensiz ölmez kosa

Kosa ayağa kalkıp yüz-gözünü acaib halesokarak oynar.

Çömçesini ileriye doğru uzatarak pay ister:

Kosa:

Gurbanın olum yaşıl çukalı

Gonag gelirem çille çıkalı

Nabat, noğul, badam ver gelsin,

Yeyim, dizlerime kar gelsin.

Etraftakiler dört bir yandan kosaya laf sokarlar. Sözler yüksek sesle denir:

Koro:

A kos-kosa gelmisen

Lap vaktında meydana sen.

Almayınca payını çekilme

Bir yana sen.

Kosa:

Getmerem ağa, getmerem!

Koro:

Beş yumurta payındı.

Eskiyini almayasan

Hurcununu yahşı doldur,

Eli boşda galmayasan

Kosa:

Galmaram ağa galmaram

Kosanın payın verin,

Balın verin, yağın verin

Bu oyunun enteresan olması için oyuncularla kosa tartışır ve tartışma şöyle devam eder.

Koro:

Köhne motal başında

Gelem oynar gaşında

Yüz elli beş yaşında

Gör ne cavandı kosa

Kosa bu sözden üzülür. Torbasını doldurup, fiske çalarak oynamağa başlar.

Kosa:

Azanı ay azanı,

Doldur getir gazanı

Payını artıg verin

Yola salın kosanı

Böylelikle önce Kosa arkasından da etrafındaki kişiler meydandan çıkarlar(Bünyadov, 2007: 12).

Nevruz bayramının esas sembollerinden biri de Semeni'dir. Genellikle Nevruz bayramı öncesinde tüm evlerde göğertilen Semeni bereketin simgesidir. Bu amaçla buğday, arpa, nohut, mercimek ve diğer tahıl bitki ürünlerini tepsi veya her bir gabın içinde ıslaka koyulur. Bunun üzerine de havlu örtülür ve peyder-pey üzerine su dökmekle cücertilir. Baharın gelişi, doğanın canlanması, yeşillik sembolü sayılan Nevruz bayramında semeni önemli yer tutar. Akrabalar, komşular birbirine semeni gönder. Taze semeninin şerefine alkışlar söylenir, şarkılar söylenir:

Semeni, ay semeni,

Göyerderem men seni.

Sen gelende yaz olur

Yaz olur, avaz olur.

Hoşdur dedenin sazı,

Yazda ötkem avazı.

Semeni, can semeni,

Göyerderem men seni.

Semeni, ay semeni,

Göyerderem men seni.

Senden men can isterem,

Damara gan isterem.

Ganım temiz gerek,

Dosta sanım gerek.

Sensiz ganım olmaz,

Cansız sanım olmaz.

İlletimin loğmanı,

Yamanlığın amanı,

Semeni, ay semeni,

Göyerderem men seni(Bünyadov, 2007, 15, b).

Akrabalar, komşular birbirine semeni yollarlar. Yukarıdaki şarkıdan anlaşıldığından da semeni kutsal sayılmış, insanlara can veren amil gibi de nitelendirilmiştir. Bu sebepten dolayı da çeşitli evlerde göğertilmiş semenileri bir yere toplayarak pişirirler. Daha sonra

biri-birine karıştırılmış olan semeniler hastalara, çocuğu olmayan kadınlara yedirtiliyor. Semeni tutulan dileği yerine yetireceğine dair inaç da vardır(KK4).

Nevruz bayramının önemli simgelerinden birisi de yumurtadır. Çok eski zamanlardan günümüze kadar birçok halk yumurtayı hayatın canlılığının simgesi saymıştır. İnsanların itikadına göre, yumurta hem hayır, hem de şer yapabilir.

İlkel düşünce ve itikada göre, yumurta Ulu Tanrının insanlığa ihsan ettiği dört esas maddi nimet olan hava, su, toprak ve odla manalandırılır. Yumurtanın dairevi biçiminde olması ve kabuğu toprağı, perdesi havayı, ağı (beyazı) suyu, sarısıysa odu – ateşi simgeler. Bu alametlerinden dolayı yumurta birçok bayram ve merasimlerde kullanılmışlar.

Yumurta boyama da eski adetlerdendir. Borçalı'lar çarşambalarda ve Nevruz bayramında kırmızı yumurta boyamak âdeti ecdadın ve toprağın dirilmesi, canlanması anlamına gelir. Rengine göre boyanmış yumurtanın her mevsime göre bir anlamı da vardır. Kırmızı renkle boyanmış yumurta – yazı, yeşil renk baharı, sarı güzü, hiç boyanmamış yumurta ise kışı bildirir.

2.2. Kurban

Kurban kesme, bir şeyi kurban etme eylemi bugün her kes tarafından İslam Dininin bir ritüeli gibi algılanmasına rağmen aslında İslam dinin ortaya çıkışından çok önceki çağlara kadar uzanmaktadır. Çok eski tabiat dinleri ile Mezopotamya, Mısır, Hint, Avrupa Çin, Orta Amerika, İran ve İbrani dinlerinde yılın belli aylarında dini törenlerle kurban sunma, bayram yapma geleneği vardır. Ancak insanlık tarihinde en fazla şöret bulan kurban olayı Hz. İbrahiminkidir. Genel anlamda kurban insanüstü bir güççe sahip olan bir varlık için yapılan törendir. Bu tür ritüellere diğer din ve inançlarda olduğu gibi Türk inancında da rastlamaktayız.

Türkler, Tanrıyı memnun etmek, onun rızasını kazanmak, yardımını sağlamak, arzu ve isteklerini ona kabul ettirmek için kurban kesmişlerdir.

Kurban kelimesi latince “vincire” biçiminde “bağlanmak”, “vincere” biçiminde “mağlub etmek”, “vigere” biçimindeyse “güçlü olmak” anlamına gelmektedir. Türk Dili'nin en eski ve değerli sözlüklerinden Divanü Lugat-it-Türk'te kurban sözünün karşılığı olarak “yağış” kelimesi geçmektedir. Kaşgarlı Mahmud, yağış hadisesini “İslâmdan evvel Türklerin adak için yahıt Tanrılara yakınlık elde etymek için putlara kestikleri kurban” (Necef,2014: 307) için verilen kurban gibi izah etmesine rağmen, son zamanlar yapılmış olan Türk inancı üzerine araştırmalar eski Türklerin putlara tapmadığını isbat etmiştir.

Yağış kelimesini daha modern bir kelimeyle ifade edersek, adak biçiminde (adamamak, sunmak) isimlendirebiliriz. Moğollar kurbanı takılka, tabik diyorlardı. Kurban, adak ve tabik olarak isimlendirilen hadise Tanrıya hitaben edilir veya Tanrı adına yok edilirdi. Kurban her şeyden önce “bir nesneninin Tanrı adına kesilmesi veya yok edilmesi” anlamında inanç sisteminde büyük bir yer kapsamaktadır.

Bir şeyi kurban etmek için Türk inancında her hangi bir kısıtlama yoktur. Kurban için her şey sebep olabilir. Örneğin, evlat sahibi olma, her hangi bir şeyden kurtulma, harb etme, fethetme, bereket isteme, evlenme, barış ve hatta düşmanlık için bile Göke hitaben edilen kurban için sebeplerdendir. Birisinin adına kurban adama mutlaka er ya da geç yapılmalıdır. Orta çağlara kadar Türk–Moğol halklarında söz verilen kurbanın her hangi başka bir biçimde (dua, namaz, para) telafi edilmesi gibi bir girişim görülmemiştir.

Adak için seçilmiş hayvanlara Türk hayatında ıduk denir. Adak için seçilen ıduk hayvanın yünü kırılmaz, yüke koşulmaz, sütü sağılmaz, başıboş bırakılırdı. İduk olarak seçilen hayvan bu şekilde, kurban edileceği ana kadar muhafaza edilirdi. Günümüzde bile yörede, kurban için seçilen hayvanların beslenmesine, incinmemesine itina gösterilmesi, süslenip, bezek vurulup gezdirilmesi, sevilmesi, ekine girerse bile hoş karşılanması, başlangıçtaki inançların bir devamından başka bir şey değildir.

Zengin edebi mirasa sahip olan milletlerin destanlarında kurban ile ilgili birçok bilgileri görmekte mümkündür. Bugün tüm Türk dünyasında sözlü gelenekte hala yaşayan Oğuz Kağan, Dede Korkut, Manas, Köroğlu, Er-Töştük ve diğer nice destanları incelenince Türklerin yaşayış biçimlerine, sahip oldukları inanç ve ne tür dünyaya bakış açısına sahip oldukları kolaylıkla görülür. Bazı gerçekler destanların içinde yaşamalarına devam ettikleri gibi zamanla bazı vasıflarını kaybederek masala ve efsaneye de dönüşürler.

Er-Töştük destanında Eleman, karanlık ve keskin rüzgârın tafsiyesi üzerine Tanrı için büyük bir sofrayı kurmuşdur. “O gün çadırında uykuya gitdi ve Tanrının saadeti onun evinin üzerine indi.” (Roux, 2005: 282). Cereyan eden bu olay mutluluk alametlerinden biri varsayılıyordu. Yapılan bu merasim Tanrıya minnetdarlık niyyeti arz etmekte idi ve verilmiş kurbanlar karşılığında Tanrı’dan evlat verilmesi isteniliyordu.

Burada Türklerin etmiş oldukları kurbanları sınıflandırmak gerekirse bunu iki anadal biçiminde sınıflandırmak mümkündür. Türklerde iki çeşit kurban vardır. Kanlı kurbanlar ve kansız kurbanlar.

1. Kanlı kurbanlar. Eski Türkler İslama kadarki devirde Orta Asyada (İslamdan sonraki devirlerde de) her zaman at kurban etmişlerdir. Türklerin atı kurban etmesinin nedeni bu hayvanı çok sevmeleri olmuştur. İnsanların kurban olarak sundukları, sahip

oldukları varlıklarla doğru orantılıdır. Bütün göçebe topluluklarda olduğu gibi Türkler için de at en değerli hayvanlardan birisiydi. Savaşta ve barışta devamlı at üzerinde olan Türkler ayrıca atın etinden ve sütünden de istifade ediyorlardı. Hal böyle olunca Tanrıya sunulacak en değerli kurban da at olmaktadır. Altay boylarında kurban olunacak atın yelesine kırmızı şerit bağlanmakta, bir müddet sonra hayvan kurban edilmektedir. At kurbanı için her hangi bir sınırlama yok idi. Manas destanında birçok yerde at kurbanı geçmektedir: “Manas’ın oğlu Semetey Talas’ta Zülfikar dağında oturan Bayoğlu Bakay’ı ziyaret eder. Bakay sevinir. Tanrı yoluna atlar kurban eder.”

Yine Manas destanında Manas’ın ölümü üzerine yapılan cenaze töreninde at kurbanı öne çıkmaktadır: “Manas öldükten sonra, dokuz gün bekletilir. Doksan kısarak kesilir. Dokuz-kat kumaş halka dağıtılır. Daha sonra aynı cenaze töreninde altmış sayısı rol oynamaya başlar. Altmış gün bekletilir. Altmış kısarak kesilir ve ölü mezara konur. Bu suretlemerasim biter.
(http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/salahaddin_bekki_kurban.pdf).

İslami devirlerde kurban edilen atın yerini peyder-peyder koç ve koyun almıştır. Koçun kurban edilmesi İslamdan önceki devirlerde olsa bile at kadar fazla yaygınlaşmamıştı.

Kurban edilen atlar çeşitli renklerde. Bunların başında ak, boz, sarı renkler gelmektedir. Beyaz renkteki atlar Tanrı için kurban ediliyordu. Beyaz at kurbanı hakkında Ögel şunları söyler: “Hitaylarda beyaz ata binerek, **beyaz tilki** avlama merasimleri, beyaz atla beyaz öküzün Gök Tanrısına kurban edilmesi, bir şehir zaptedildikten sonra, yine beyaz atla koyunların kurbanı, çok eski Türk-Moğol adetlerinin bize gelen **akisleridir**.

Sarı at kurbanı ile ilgili olarak Ögel şunları nakleder: “Sarı at veya sarı inekle sarı devenin kesilmesi de Türk inancının motiflerinden biridir. Sarı renkte hayvanların etlerinin daha iyi vasıfta olduğundan mı; yoksa altın gibi sarı renklerin kutsal oluşundan veya soylu tabakayı gösterdiğinden dolayı mı, büyük saygı ziyafetlerinde sarı hayvanların kesildiğini biliyoruz.

Kurban edilen hayvanlar yalnızca at ve koyun deyildi. Köpek ve geyikin de kurban edildiğine dair çok sayıda kaynaklar vardır. Sibiryalı halklarının günümüzde de kurban olarak geyik ve köpekler kesilmektedir. Moğollarda iti kurban etmek büyük öneme sahip idi. Eski Türklerin öldürülmüş av ve ya vahşi hayvanların ruhlarına köpek kurban ettiklerine dair bilgiler de mevcuttur.

Oğuzlarda koyun kurban edilmesi geniş kapsamda yayılmıştır. Dokuz Oğuzlar (Uygurlar) koç kurban ederlerdi. Karakitayların beyaz koyunu Göğe, siyah koyunuysa

Yere kurban ederlerdi. Göktürklerde ise Gök Tanrıya atla birlikte bazen dana ve camış (bizon) da kurban ederlerdi.

Kurban edilen hayvanların dişi yoksa erkek olması hakkında kesin bir malumatın olmamasına rağmen kurban edilecek hayvanların kendibaşına bırakılması geleneğini göz önünde bulundurursak kurban edilecek hayvanların erkek olduğu ortaya çıkıyor. Fakat diğer bir taraftan kurban edilecek hayvanın sütünün kullanılmaması göz önünde bulundurulduğu zaman dişi hayvanlardan da kurban edildiği gerçeğiyle karşılaşıyoruz. Sonuç olarak, her iki cins hayvandan kurban edildiğini anlıyoruz.

Kurbanlık hayvanların yaşı hakkında hiç bir malumat yoktur. Bu, kurbanlık hayvanlar için yaş sınırlamasının olmadığını göstermektedir. Şöyle ki, sıradışı biçimde ve renkte doğulan hayvanlar kurbanlık olarak adlandırılıyor ve serbest bırakılıyordu. **Kanaatimce**, kurbanların yaşı bir yaşından az olmaması gerekti.

Kurban konusu ile ilgili olarak, özellikle atalar kültürünün başka birçok eski toplumlarda ve mesela Keltlerde, Soğlarda, Hintte, Çinde, Sami-Hami ve İrani kavimlerde olduğu gibi, Türklerde de insan kurbanına fırsat ve imkan verdiğinden söz edenler olmuştur. İskitlerde ve Hunlarda insan kurbanı usulünün bulunduğu öne sürülmektedir. Barthold, Göktürklerde insan kurbanının bulunduğu kanaatindedir. J.P.Roux, İskitler, Göktürkler, Eftalitler, Tuna Bulgarları, Kumanlar ve Kırgızlarda insan kurbanının çok yaygın olduğunu cenaze merasimleri esnasında sadece “balbal” olacak mahkûmların değil, fakat aynı zamanda cariyelerin, hizmetçilerin, aşçıların, atların gibi birçoklarının kurban edildiklerini, bazan bunların sayısının yüz ve hatta bine eriştiğini ifade ediyor. Makdisi, Cüveyni ve hatta İbn Batuta gibi müslüman seyyah ve yazarlar da benzeri kayıtlar mevcuttur. Hatta Sibiryada Rus yayılcılığı döneminde de, Türkler arasında benzer uygulamalardan söz edilmiştir. Ermeni tarihçileri, Moğollar döneminde büyük şefler ve hanların ölümü halinde, onlara hizmet etmeleri için birçok kölenin ve cariyelerin de kurban edilerek gömüldüklerini bildiriyorlar. Hatta İbn Batuta, han öldüğünde yeğenleri, yakınları, cariyeleri, köleleri ve memlükleri arasından yüz kadar insanın kurban edilerek birlikte gömüldüklerini meşhur seyahetnamesinde haber vermektedir. Hatta sadece cenaze merasimi esnasında değil fakat daha sonraki ölüm yılı dönümü merasimlerinde de benzeri uygulamalara yer verildiğini Herodot İskitler için ve Cüveyni de Moğollar hakkında nakil ve rivayet ediyor. Çin kaynaklarındaysa ayrıca, Asya Hunlarının cenaze merasimlerinden bahsedilirken, yakınlarının ölüyü takip etmelerinden söz edilmesi ölünün arkası sıra yakınlarının da kurban edildikleri şeklinde yorumlanmışsa da bunun zorlamalı bir izah tarsi olduğu anlaşılmaktadır. Keza, Göktürklerin, deniz

tanrıçası ile münasebette bulunan dedelerinden birinin avda geyik öldürmesi üzerine, kabile mensuplarının insan kurban göndermek zorunda kaldıkları şeklindeki kayıtları da şüphe ile karşılanmaktadır. Zira geyik motifi ve deniz tanrıçası burada kuzeyli veya Ural bölgesi halklarının bir geleneğinin Türklerinki ile karıştırılmasına yol açtığı kanaatine ağırlık kazandırmaktadır. Aslında, Göktürklerdeki insan kurbanı konusunda tek olay, Bizans elçisi Valentin naklettiği İstemi Hanın Yoğ töreni esnasında Hunlu dört kişinin atlarla birlikte öldürülmelerine dairdir. Çinli bir kadının ölen bir Uygur hanına kendini kurban etmesinin istendiği, ancak kadının bunu yerine getirmediği ve keza ölen bir Çin hanına bir Türk yiğidimin kendini kurban etmek istediği ancak buna engel olunduğu şeklinde rivayetler mevcuttur. Nihayet, Atillanın ölümü üzerine birçok kimsenin öldürülüp gömüldüğü şeklinde de haberler mevcuttur. Ancak bu rivayetler olaydan en az bir asır sonrasına aittir ve şayet böyle bir olay olmuşsa bunun, mezarın yerini gizlemek amacıyla mı yoksa insan kurbanı âdeti sebebiyle mi olduğu hususu da açıklığa kavuşturulmuş değildir. Kısacası Türklerde insan kurbanı meselesi, aslında oldukça bulanık rivayetlere ve yorumlara dayanmakta, esasen insanı kurbanı dinler tarihi içerisinde ziraat kültürü ile ilgili bulunmaktadır. Bu nedenle, bozkır kültürüne dayalı Türk toplulukları için Eberhard, insanı kurbanı iddiasını kesinlikle reddetmekte, hatta o, bu âdetin Türkler tarafından, Çinliler için bile yasaklandığını belirtmektedir(Günay, Güngör,1997: 79-80).

Genel anlamda kadim Türklerde kurban kesilmesi anlayışı olmamıştır. Bu kanaata, Arap seyyahı İbn Fadlanın İdil-Bulgar ülkesine seyaheti zamanı Hazar denizinin doğu sahili boyunca arazilerden geçmiş ve çeşitli Türk halkları ile karşılaşmıştı. Seyaheti esnasında Türklerin kurban merasimlerine de şahitlik eden İbn Fadlan şöyle yazıyor : “Türkler kurbanı boğazından kesmezler, ölene kadar koyunun başına vuruyorlar”.

Kan akıtılmasının günah hesap edilmesi sebebinden hayvanın, bilhassa kurbanın kanını akıtmak günahdı. P.M.Huc karakitayların hayvanın kenarını bıçakla deşdiklerini ve ellerini hızlı bir şekilde içeriye sokarak yüreğini çıkardıklarını bildirmiştir. Kidanlar böyle derlerdi: “Biz (hayvanı) çinliler gibi öldürmeyiz. Onların hayvanın başını keser, biz ise doğrudan kalbini çıkarırız. Bizim usulumuzda hayvan daha az ızdırab çeker ve kanda akmaz”.Burada kanın akıtılmamasının özellikle bildirmesi meselenin kökünden aydınlatıyor. Gmelin de aynı hadiseye şahid olduğunu belirtiyor (Necf, 2014: 319).

Kurbanı kesmeynn yegâne usulu bu değildir. Hayvanı kazığa geçirerek de kurban ederler. Hayvan veya insanın uzun bir direğe geçirilmesi eski inanca göre mutlu ölüm hesap olunuyordu. Bazı suçluların ve esirlerin kazığa geçirilerek öldürüldüyü hakkında da bilgiler vardır. Osmanlılarda kazığa geçirmek özel suç sistemi idi. Bir kuyunun dibine çivi

şeklinde ağac direkeri bastırılıyordu. Yukarıdan kuyuya atılan cani kazığa geçerek can verirdi. Çok zalimce ve eziyetli olan bu öldürme tarsi öldürülen insanın ruhuna karşı duyulan korkudan kaynaklanıyordu.

Kanlı kurbanların olduğu hakkında da kaynaklarda malumatlar vardır. Örneğin, kuman-kıpçaklar “bir araya gelir ve kılıçlarıyla parçaladıkları köpeğe yemin ederler.” Bu gelenek, bir nevi sadakat yemini ile alakalı olduğundan, it kurbanı içilen yeminle bağlıdır. Bu inanç moğol ve macarlarda da mevcuttu.

Adak edilmiş kurbanın kesilmesi için her hangi özel bir yer yokdu. Bazen birey olarak kesilen kurbanlar için de her hangi özel bir yerin olmasa da, bazı kanunlar vardı. Kitle biçiminde kesilen kurbanlarsa her zaman özel yerlerde yapılıyordu. Bugün pirlerde, kutsal kişilerin kabri üzerinde kurban kesildiği gibi, eski zamanlarda da ataların ve uluların kabri üzerinde, kutsal kabul edilen dağların ve ölmüş kişinin çadırının önünde hayvanlar kurban ediliyordu. Cenaze mersaimleri sırasında çok sayıda kurban kesiliyordu. Matem merasimi, ölen şahsın yakınlarının feryatları, akrabaların feryat koparması, saçlarını yolması ve huzur sahibinin büyük kederi Türklerde cenaze evinin umumi karakterdir ve arkeolojik malzemeler de bunu kanıtlamaktadır.

Ölüm, Türklerde kabul edilmesi zor süreç olduğundan ölü ruh etrafında çok sayıda dini ayin ve ritüeller uygulanıyordu. Ölmüş bir hakan veya beydise matem bireysellikten çıkarak daha geniş tarzda, bir nevi umumimilli oluyordu. Bu zamansa binlerle hayvan kurban ediliyordu.

Kurban merasimleri su, göl ve nehirlerin kıyısında gerçekleştirildiğine dair bilgiler de vardır. Nehirlerin, göllerin, dağların kutsal algılandığından böyle yerlerde kurban kesilmesinde her hangi bir kısıtlama yokdu. Göktürkler Tanrıya kurban verdikleri zaman bunu Tamir nehri kenarında yaparlardı. Moğollarsa Alei nehrinin kaynağına toplarlardı. Göktürklerin dağda da toplanarak kurban kesdikleri malumdur. Dede Korkut kitabında da yapılan av sonrasında şenlikler yapılıyordu. Safeviler devrinde böyle merasimler Gilan ormanlarında, Karabağ, Karadağ, İsfahan, Tebrizde gerçekleştiriliyordu.

Kurban evleri veya kurban otakları gibi isimlendirilen çadır biçiminde kurban yerlerinin olması hakkında kaynaklarda çok sayıda bilgiler mevcuttur. Hunlar zamanında kurban çadırları vardı. Aynı anlayış Tabgaçlarda da mevcuttu. İslamın kabulundan sonra çadırdan kurban yerlerini pirlerin, kabirlerin, ziyaretgâhların ve camiilerin yakınlığında faaliyette gösteren kurbanhaneler eveledi. O çadırların kadim devirlerde ordugâhlar için yapıldığı da malumdur.

Kurbanın kesilme vakti de günün belli saatlerinde icra ediliyordu. Genel olarak kurbanın daha çok sabahların, en geçse öğlene kadar kesildiği bellidir.

Akhunların kurbanlarını sabahları kesdiğini, Göktürklerin ise kurbanlarını günün ilk ışıklarının görüldüğü vakit ata kabirleri üzerinde toplanıyorlardı. Kurban merasimleri daha çok bahar ve güz aylarında icra ediliyordu. Karakitayların bahar ve güz aylarında belli zamanlarda kurban merasimleri yaptıkları bilinmektedir.

Bahar ve güz mevsiminde seçilmesi gündönümüyle alakadardır. Baharda gök ejdarhası uyanıyor ve göke çıkıyordu. Güzdeyse uyumak için yer altına gidiyordu. Türk ve moğollar tüm askeri seferlerini bahar, yaz ve güz aylarında yapıyorlardı. Çok nadiren kış mevsiminde seferler düzenlendiği bellidir.

Türk insanın hayatında bir nevi kurban gibi nitelendire bileceğimiz törenlerden biri de han-ı yağmadır. Han-ı yağma farsça bir kelime olup, hanın yağmalanması, buradaysa han sofrasının bilerekden tüm fakir-fukaralar için açılmasına denir. Akhunların Tanrıya etdikleri günlük ibadetleri kurban karakteri taşıyordu. J.P.Roux eflatunların günlük ibadetlerinin kurban karakteri taşıdığına inanmıştır (Roux, 1994: 192). Fakat oğuz-selçuk zamanına ait kaynaklar böyle ibadetlerin kurban karakteri taşıdığına dair kesin malumatlar vermiştir. Sultan Toğrul “her gün sabah yemeyi zamanı sofrasını halka açık tutardı”. Sultan Toğrul her gün sıradan günlerde sabahları kalkarak gezintiye çıkar ve ava kendisiyle beraber 20 katır yükünde erzak götürdü (Nizamülmülk, 2007: 100). Merasim biçiminde açılan sofralarda her gün binlerle insan her hangi bir temenna peşinde olmadan yemek yedi. Orta çağ kaynaklarında bu han-ı yağma adlanıyordu.

Hükümdar sofrasının yağmalanması Tanrının vermiş olduğu kuta şükr etmektir. Tanrının vermiş olduğu nimete teşekkür forması olan han-ı yağma aç ve yurtsuz insanların karınlarını doyurmak ve onlara sahiplenmektir. Zira Türk inancına göre Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olan hükümdar “kullarını doyurmak ve giydirmekle” mükellef idi. Başka dil ile ifade edersek bu onun halk karşısında bir nevi babalık görevi idi. Babalığın tecessümü olarak onun sofrası her zaman halka açıktı. Nizamülmülk, Selçuklu hükümdarının görevlerini sayarken yazıyor: “Padişahlar daima iyi sofraya açmak için zahmete kalkışmalı. Çünkü sabahları hizmete gelen insanlar burada yemek yiyorlar. Sabahların böyle sofraların hazırlanmaması için asla ve asla bahane olmaz”.

Devlet hazinesi için büyük harç olan sofralar en güzel şekilde organize ediliyordu. Kitabı- Dedem Korkutda Bayandır ve oğuz hanları sofralarını yağmalatmakla onur duyarlardı. Oğuz-selçuk devrine ait kaynaklar Belh Oğuzlarından alınan yıllık 24 binlik koyunun böyle sofraların yapımı için harçlandığını belirtmektedir.

Yusuf Has Hacib kendisinin Kutadgu Bilig eserinde hana böyle nasihat vermiş: “Hizmet etmekte kul bey olur”. Tonyukuk kitabesindeyse hükümdar böyle tasvir edilmiş: “Halkı için gece uyumayıb, gündüz oturmayıp hizmet eden hakan”.

Günlük kurban merasiminin kurumsallaşmış şekli olan han-ı yağmalanmanın yapılmaması halindeyse halkın büyük itirazıyla karşılaşılıyordu. Sultanın büyüklüğünden, güçünden ve kudretinden ne kadar olmasından bağılı olmadan bu itiraz en sert bir biçimde beyan edilirdi. İranlı vezir Nizamülmülk mantığının anlamakta zorluk çektiyi böyle merasimlerde birinin yapılmamasına karşılık olarak çigil kabilesi itirazını belirtmiştir. Mavarennehre askeri sefer düzenleyen Sultan Melikşah han-ı yağma yapmadığı için Çigil kabilesinin isyanıyla yüzleşti. İsyanın nedeni sorulduğundaysa çigiller sultanın vezirine böyle yanıt vermişlerdi: “Sultanın buraya gelmesinden ve gitmesinden uzun süre geçiydi halde (sultanın) sofrasından tek parça bile ekmek yimedik”. Çigillerin isyanının nedeni Büyül Selçuklu hükümdarı Sultan Melikşahın “kul hakkının çiğnenmesi ve Tanrı nizamının bozulmasında” ileri geliyordu ve çigillerin isyanı bir nevi hukuki manası vardı. Bu sebebdendir ki, sultan isyan eden çigilleri cezalandırmaya cesaret bile etmemişdi (Nizamülmülk, 2007: 100).

Kurban merasiminin kurumsallaşmış biçimi olan han-ı yağmalar en eski zamanlardan Türk devlet sisteminde uygulanıyordu. Ata kabirlerinin ziyaret edildiği her yılın bahar aylarında yapılan büyük kurban merasimleri hakanın bizati önderliğinde yapılıyordu. Gaznevi devri tarihçisi Kardizi han-ı yağma isimlendirilen kurban merasiminin “Dokuz Oğuzlar”da (Uygur kağanlığında) mevcut olduğunu söylemiştir.

Han-ı yağmalarını yapmak yalnızca sultan ve ya hükümdarların vazifesi değildi. Küçük bir kabilenin beyi ve eyaletin hâkimi de kendi cemati için böyle törenlerde yapmakta idi. Böyle törenler sovyet zamanına kadar Borçalı’da beyler tarafından yapılmakta idi. Onlar da tıpkı eski hükümdarlar gibi ona bağılı olan halkını giydiriyor, sofralar açıp kurbanlar kesiyordu. Han-ı yağmaların uygulanmaması hanın veya beyin Tanrı nizamından ayrıldığına ve zalim biri olduğu anlamına geliyordu. Beyin sofrası daima açık olmalıydı. Bu aynı zamanda, beyin bey adını korunmasının şartından biriydi. Tabaasını ve kimliğine bakılmazsızın tüm misafirlerin bu sofralardan yemesi inanç formasıydı ve bu kadim kurban merasiminin son yüzyıla kadar yaşayan biçimiydi. Sofrasını halka açmayan, bey, hükümdar ve hükümdar bizat Tanrı karşısında günah işlememiş gibi algılanıyordu. Devlet nizamının bozulması Yusif Has Hacibe göre, “beyin beylik kulluğunu yapmamasının” sonucu olarak yaranıyordu.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi kurbanın ruhunun kurbanı kesen kişiye zarar vereceğine dair inanca sahip olan Türklerde bu işi yapmak üzere hususi adamlar vardı. Çoğu zaman kurbanlık hayvanların şaman tarafından kurban edildiğini biliyoruz. Bunun yanısıra Göktürklerde kurbanın sihirbazlar tarafından kurban edilmesi bilgisi de vardır. Hun devletinde de böyle geleneğin olduğunu bilinmektedir. Hun devrine ait bir metinde böyle ifade ediliyor: fala inanan bir hun beyi bakıcılarla danışırkene sihirbaz ona böyle dedi: “Tanrı sinirlendi”. “Hangi sebepten Hanlara (çinlilere) tabi oldunuz” dedi. Hanların elçisinin dur atı var. Bu atı ondan isteyin ve onu bana kurban edin”.

2. Kansız Kurbanlar: Kanlı kurbanlar olduğu gibi Türk inanç sisteminde kansız kurbanlar olarak nitelendirilen ritüellerde vardır. Kansız kurbanlara daha çok başıboşverilerek salıverilen adaklar gelmektedir.

Bundan başka kansız kurban olarak nitelendire bileceğimiz kansız kurbanların bir türü de saçıdır. Moğollar saçıya saçı derler. Saçı daha çok olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan ruhlara, iyelere sunulan, onların rızasını ve yardımını almak amacıyla dağıtılan cansız nesnelere denilir. Bu cansız nesnelere yiyecek, içecek ve başka şeyleri ait ede biliriz.

Yukarıda belirttiğimiz ister kanlı kurban, ister kansız kurban, isterse de saçı olarak nitelendirdiğimiz Türk inanç sistemine has hususiyetlerin birçoğu günümüzde Borçalı ilinde halen yaşamaktadır.

Borçalı’da yapılan kanlı kurbanlara örnek olarak şunu belirtebiliriz ki, Tanrıya her hangi bir nesneden dolayı (oğul sahibi olma, askere sağ-salim gidip dönme, sağlıklı sıhhata kavuşma ve diğer) edilen kurbanlar vardır. Bu kurbanlar kesileceği yere binaen değişmektedir. Nitekim bazen birisi için Tanrıya adaklanmış olan hayvan kendi evinde kesilirken, bazen de Borçalı ahali Borçalı sınırları dışında olan Kazakın Aslanbeyli köyündeki ziyaretgahda adadıkları hayvanı Tanrı için keserler. Hayvan kesildikten sonra bir kısmı orada bişirilir ve ziyaretgahda bulunan insanlara sunulur. Kurban kestiren kişi daha çok çalışır ki, hayvanın tümü oradakiler arasında bölüşülsün. Eğer hayvandan geriye bir kısım kalırsa onu da geri götürür ve köyünde bişirerek her kese dağıtılır.

Borçalı’da yaygın olan bir başka kurbanlık ise Hz.Hızır adına kesilen kurbandır. Hz. Hızır adına kurban kesilmesi her sene Şubat ayının 2. haftasının 4.günü (perşembe) günü kesilir. Hz.Hızır adına kesilen kurban yeddi parçaya bölünür ve 7 eve götürülür. Borçalı’da Hz.Hızır inancı tezimin ayrı bölümünde detaylı bir biçimde incelenecektir.

Borçalı’da kesilen kurbanların büyük çoğunluğunda hayvan gözü çıkarılarak korunur. Kurutulmuş olan göz, daha sonra adına kesilmiş insanın üzerinde bulunur. Böyle

yapılarak o gözün, üzerinde bulunan kişini kötü gözlerden koruduğuna dair bir inanç da vardır.

İslam dininin Kafkaslara gelişinden ve insanların bu dine iman edip, müslüman olmalarından sonra yöre halkı tarafından İsmail kurbanlığı şeklinde nitelendirilen Hz.İbrahim'in oğlu Hz.İsmail yerine Allah tarafından gönderilen koçu kurban etmesi âdeti Borçalı'da yapılan kurbanlardan biridir.

Borçalı'da kurbanlık olarak kesilen hayvanların çoğunluğu koç ve koyun olur. Bazen daha zengin aileler dana ve deve keserek payladığı görülmüştür.

Yukarıda han-ı yağma olarak nitelendirdiğimiz tore eskiden Borçalı ilinde büyük coşkuyla icra edilirdi. Fakat Borçalı'da sovyet rejimi kurulduktan sonra bu kadim Türk töresi unutturulmağa çalışılsa bile bugün Borçalı'da çok az sayıda olsa dahi böyle töreleri yaşatan insanlar vardır. Nitekim kendinin mevlut günü veya her hangi bir hoş gününde özellikle köy yerlerinde böyle törenler yapılmaktadır.

Borçalı'da kansız kurban olarak nitelendirdiğimiz eski Türk inanç sisteminden olan saçı bugün bile kendi tazeliyini neredeyse yitirmemiştir.

Borçalı Türkleri arasında ağaca bez bağlamak gibi bir inanç mevcuttur. Şöyle ki, kutsanmış olan ağaca bez bağlanırken dilek yapılır ve ondan sonra ağaca bez bağlanır. Ağaca bağlanan bezlerin çeşitli renkleri vardır. Fakat daha çok siyah ve beyaz renkte olan bezler üstünlük teşkil ederler.

Birçok Türk coğrafyasında olduğu gibi Borçalı'da da çocuğun ilk çıkan dişi için çocuğa hedik yaparlar. Etrafdaki komşulara da ikram edilen hedik tabağı boş gönderilmez ve tabağın içine kimin gönlünden ne geçiyorsa onu koyar. Hediki yeyen kişiler çocuk için sağlık diler ve gelicek hayırlı bir evlat olması hayır-dua ederler. İlk defa kendibaşına yerimeye başlayan çocuğun ailesi bu haberi un ve buğday alarak bunu dost, akraba ve komşulara dağıtırlar. Un ve buğdayı alanlar da tıpkı hediki alanlar gibi çocuğa dualar ederler(KK12).

Borçalı'da düğün esnasında kapı pulu olarak nitelendirilen saçı da vardır. Kapı pulunu razılaştırmak, helallesmek amacıyla alınır. Damadın papağı kaçırılıp sağdıştan para alınması, gelin evinin önünün kesilmesi, gelin bohçasından akrabalara hediye çıkması veya damadın gelinin evine girmeden önce eşliğinden saçı olan para, şeker meyve karışımından olusan şeyler saçılır. Saçılan bu nesnelere alınıp saklanmalarının, uğur, bereket ve kismet unsuru olarak da bilinir.

Saçı inanç ve uygulamalarına sadece insan hayatının dönüm noktalarında rastlanılmaz. Toprak ekilmeden önce, biçimden sonra ilk mahsulde, koç katımında saya

gezdirmede, yağmur ve güneş dualarında, balık mevsiminin ilk günlerinde, binaya temel atılırken, binanın çatısı çatılırken de yaşanır.

Hayatın yapraklarından birisi de şüphesiz ki, ölümdür. Bu safhada da çeşitli kanlı ve kansız kurban uygulamaları yapılır. Mürdesire (ölü yuyan) verilen paradan, ölünün giysilerin dağıtılmasından defin esnasında hizmeti olanlara, mezarı eşenler ve diğerleri için yapılan pazarlıksız, gönülden kopan kadarı ile miktarı belirlenmeyen her aynı ve nakdi ödeme de bir saçıdır. 3, 7, 40, 52, Perşembe günleri (52'ye kadar) verilen ihsanlar ve ölüm yıldönümünde yapılan yedirmeler içermeler, çeşitli isimlerle dağıtılan lokmalar, okunan Kuranın yanı sıra çocukların, fakirlerin, hizmeti geçenlerin, konu komsunun ağırılanmaları da geniş anlamda bir saçıdır. Bazen kişi bunlardan bir kısmını vasiyeti ile de belirlemiş olabilir.

2.3. Yağmur Duası

Borçalı'da rastlanan eski Türk inanç izlerinden bir tanesi de yağmur duasıyla ilgilidir. Yarı yerleşik hayata geçmelerine rağmen bu inanç hala Borçalı Türkleri arasında yaygındır. Genel anlamda yağmur ve su hayatın ve bereketin kaynağı olarak kabul edilmektedir. Bununla beraber Borçalı'da yağın yağmura “marhamet”, “Tanrının marhameti” ve başka sıfatlarda eklenmiştir. Böylece yağmurun Tanrının bir iyiliği olarak yeryüzüne yağdırdığına inanılır.

Eski zamanlarda yağmurun yağmadığı zamanlarda Türklerin Yada Taşı adı verilen bir taştan istifade ettiklerine dair kaynaklarda çokca malumatlar vardır. Türklerin yada taşı adı verdikleri bu taşın Arap kaynaklarında “hacaretül mattar”, Fars kaynaklarındaysa “senki yade” değildiği malumumuzdur(Necef, 2014:100).

Yada taşı kuraklık, susuzluk, yangın ve savaş zamanlarında kar, dolu, yağmur yağdırmak için kullanılmıştır. Yada Taşıyla ilgili Mahmud Kaşgari Divanü Lügat'it-Türk'te şöyle bahsetmektedir: “Bu taş bir nev, kamlıktır. Bazı taşlardan hazırlanır. Rüzgâr estiriyor. Bu, Türkler arasında çok tanınan bir taştır. Ben bu taşın sırrına Yağma ülkesinde şahid oldum. Orada bir yangın olmuştu. Yaz mevsimiydi. O taşla kar yağdırdılar ve Ulu Tanrının izniyle yangın söndü.”(Kaşgarlı Mahmut, 1999: 758).

Yada taşı adındaki “yada” eski Türkçe “yat” sözünden yaranıp, “kehanet, sihir, cadu” anlamına geliyor. Bu sözle alakadar eski Türkçede “yatlatmak” fiili vardır. Burada “yatlatmak – cadu etmek” anlamına geliyor(Necef, 2014: 101).

Yada taşı hakkında bilgiler toplamış tatar asıllı ünlü etnograf Abdülkadir İnan yazıyor, “efsaneye göre, bu taşın Türklerle Tanrı göndermiştir. Türkler bu taş vasıtasıyla

yağmur, kar, dolu yağıdırıyorlar. Bu taş her devirde kamların ve hükümdarların kontrolünde olurdu. Eski zamanlarda bu taş büyük kamların ve yadaçılarının elinde idi.”

Yada taşı hakkında en eski malumatlara Çin kaynaklarında vardır.449.yıl hadiselerinden bahs eden “Tang sülalesi tarihi” isimli Çince eserinde, Hunlar tarafından Yeddisu bölgesinde yaratılan Alban devletinin (2-5. asrlar) kurucusu İç-jini-nişibuydu. “Onu dışı kurt dünyaya getirmiştir. İnsanüstü güce sahipti. En büyük özelliği yağmur yağdırması ve fırtına çıkartmasıydı.”Esere göre, albanlar 449 yılında siyenbi isimli başka bir Türk halkının saldırısından kurtulmuştu. Yada Taşı vasıtasıyla yaptıkları güçlü yamur ve fırtına Siyenbilerin korkup kaçmasıyla sonuçlanmıştı(İnan, 1986: 160).

Müslüman coğrafyacılarından İbnul Fakih, Ebu Dulef ve Mervezi de Çin kaynaklarında yer alan yada taşı hakkındaki malumatları onaylıyorlardı. Merveziye göre “Dokuz Oğuz ve Karluk Türklerinin istedikleri zaman yağmur ve fırtına çıkarma gücüne sahip taşları var.” 10. Yüzyılda Türk ülkelerine seyahet etmiş Ebu Dulef bu taşlardan büyük hayranlıkla bahs ediyor. Ebu Dulefe göre İrtiş nehrinin etrafında yaşayan kimek türkleri istedikleri zaman yağmur yağdırma gücüne sahiptiler(Seyidov, 1994: 116).

Yada Taşıyla ilgili Türk edebiyatında da bazı örnekler vardır. “Maaday Kara” destanında okuyoruz:

Uç kömüre ot kamızar
Tındu yada karmandadı.
Türkçesi:
Üç bucağından od saçan
Canlı yadanı cebine koydu.

Bu misralarda Altaylarda Yadayla ilişkili mitik inamı ve görüşü kendini göstermektedir. İnanca göre Yada Taşı canlıdır.

Türk inancında olan bu Yada Taşı Borçalı ilinde bir az deformasiyaya uğramasına rağmen hala yağmur yağdırmak için taşı kullanıyorlar.

Taş vasıtasıyla en geniş yayılmış yağmur yağdırma şöyledir: El-oba aksakalları yazın uzun süre yağmur yağmadığı zaman nehir kenarındaki taşlardan alarlar. Onu suya sokarlar. O zaman her kes beraber şöyle okur:

Daş başım.
Yaş başım.
Yaş oldu,
Üst-başım.

Sonra taşı suya salarlar. Bu zaman şarkının devamı olarak şöyle okurlar:

Suda daşım,
Guda daşım.
Baba daşım,
Geler getmez,
Yağışım...

Sonrasındaysa suya salınmış taşı diğer kuru taşların yanına koyarlar ve böylelikle yağmur yağar(KK5).

Bir başka örnek ise müsella adlandırılıyor. Uzun kuraklıklar zamanı ahali ineklerini, koyun-kuzularını en yüksek yere götürürler. Burada onları yavrularından ayırır, açlıktan ve susuzluktan azab çekmeye zorlar. İnekler böyürür, koyun-kuzular meleşir ve tam bu sırada her kes Tanrıdan yağmur yağdırması ister. Bazen Kuranı Kerim'den ayetlerde okunur. Böylelikle, Tanrı hayvanlara acır ve yağmur gönderir. Dağdan indikten sonraysa kurbanlar kesilir ve fakir-fukaraya dağıtılıyor(KK1).

Bir başka örnekse, pirden (ocakdan) getirilmiş toprağı bir eskiye (parçaya) düyümleyerek çeşmenin suyuna salarlar.

Yağmur yağdırmak için yapılan bir diğer merasim ise bir kurbağanın öldürülerek ayağından asılması vasıtasıyla gerçekleştirilir. Bazı Aran ve Bağ Borçalısındaysa kaplumbağayı öldürüp suya atmakla da yağmur yağdırmağa çalışılır. Bazen de baltayı ağzını yukarıya doğru asarlar. Yağmur yağdırılması için yapılan merasimlerden biriye eşeğin yıkanmasıdır. Uzun süre yağmur yağmadığı zaman köyün ileri gelenlerinin tavsiyesiyle gençler bir eşeği yıkarlar ve böylelikle yağmur yağar(KK2).

Yağmur yağdırılmasıyla ilgili bir başka örnekse geceleyin gökde yıldırım çarpıp, kara bulutların olduğu zaman ellerini açarak "Ulu Tanrı merhametini bizden eksik eyleme" denilmesidir. Bunun bir başka örneğiye yağmur yağdığı gün avcunu açarak yağmurun altında tutarsa 40 gün yağmur yağar(KK1).

Yeşil bir otun yandırıldığı zamanda yağmurun yağacağına dair inam vardır. Kendir (ip) yıkandığı zaman da yağmur yağacağına dair inam vardır.

Aran Borçalısının Arıklı köyünde eski kabirstanlıkta eski, tağ bağlama bir kabir vardır. Bu kabire il arasında Hacı Nuru kabri derler. Böyle bir inam vardır ki, kuraklık olduğu zaman bu kabirin toprağında torbaya doldurup Hram nehrine salırlar, bu zaman yağmur yağar derler(KK10).

Yağmur yağdırmak için yapılan bir başka merasimse Çömçehatunu yardıma çağırırlar. Rivayete göre, Çömçehatun vaktiyle güzel bir kızmış. Bu kız o kadar pak, mümin adammış ki, Tanrı yanında hürmeti her kesden fazlaymış. Bir kere yıl kuraklık

geçer. Her şey yanıp kül olur. Böyle devam etseydi, insanlar ölücekmiş. İşlerin bu ahvalde olduğunu gören Çömçehatun yüksek bir tepeye çıkarak, Tanrıya yağmur yağdırması için yalvarır. Tanrı da onu işitip yağmur yağdırır. Kız yağmurun altından hiç bir yere gitmez, ta ki, sılırsıklam ıslanır ve sonunda ağaç olur(KK4).

Ta o zamandan günümüze kadar yağmur yağmadığı zaman gençler bir araya toplaşır. Bir çömçe götürüp bezerler, sonra kapı-kapı gezerek ona pay isterler. Her evden çocuklara pay verilir ve çömçeye bir az su dökülür. Gezinti kurtardıktan sonra verilmiş payı kendilerine alırlar, suyuysa bir ağaçın dibine dökerler. Çömçeğiye ağaca asılır. Böylelikle yağmurun yağması temin olunurdu. Buna Çömçehatun gezdirmek denilir. Merasim yapılırken aşağıdaki şu şarkı okunur:

Çömçehatun ne ister?
Tanrıdan yağış ister.
Goyunlara ot ister.
Guzulara süt ister.
Me... me... me... me...
Yahut
Ay nene, get pay getir,
Çöreye pendir yay, getir.
Çömçehatun kızına,
Mehsulu bol yay getir.
Me... me... me... me...(KK8)

Bazense insanlar durmadan yağan yağmurları kesmek mecburiyyetinde kalırlardı. Zira böyle yağmurlar çiftliğe zarar vurur, ekin alanlarını yıkayıp götürür. Bu zamanda çeşitli ayinler yapılır. Yağmuru kesmek için yapılan ayinlerden biri şöyledir: Evin ilk çocuğu maşayla ocaktan bir közü alarak güneşin karar tutduğu tarafa tutarak şu sözleri okur:

Men anamın ilkiyem,
Ağzı gara tülküyem.
Men seni yandırdım,
Sen de meni yandır.

Bu merasim bölgede Güneşin gözünü yandırmak olarak adlandırılır.(KK3)

Bundan başka, köyün aksakallıları veya akbirçekleri ip olarak 40 kel kişinin ismini anar ve o ipde her kelin ismine bir düğün vurur. Daha sonra o ipi çeperde (hasar) veya her

hangi bir ağaçın altına koyarlar. Düşünölür ki, Tanrı yağmurun altında azap çeken kellere merhamet ederek yağmuru keser ve güneşin gözükmesini sağlar.

Burada şunu da söylemek gerektir ki, yağmur yağması için yapılan Çömçehatun merasimini yağmuru kesmek için de yapılır. Fakat bu zaman çömçeye kırmızı elbise giydirilir ve Çömçehatunun üzerine su değil, kül atılır.

Günümüze kadar ulaşan yağmur durdurulmasıyla ilgili ayinlerden bir kısmıysa eski formasını kayb ederek, eğlence ve çocuk oyununa dönüşmüştür. Bu bakımdan şimdi de kalan “Godu-godu” gezdirmek merasimini örnek alabiliriz.

Yağmurlu günlerde “dumanda-çende” itmiş güneşi çağırarak için kırmızı renkli eskilerden (parçalardan) “Oyuncak Fatma” yapılır ve kapı-kapı gezerek, “Fatma’ya pay yığrlar”. Merasim zamanı adeten şu şarkı okunur:

Godu-godunu gördün mü?

Goduya salam verdin mi?

Godu gapıdan ötende

Gırmızı gün gördün mü?

Pay verin oğlu olsun

Vermeyenin gızı olsun

Tendire düşün, gırmızı bişsin

Adı da olsun Fatma garı.

Başka versiyonundaysa şöyle şarkı okunur:

Godu-godunu gördünmü?

Goduya salam verdinmi?

Godu burdan ötende

Gırmızı gün gördünmü?

Yağ verin yağlamağa,

Bal verin ballamağa,

Godu gülmek isteyir,

Goymayın ağlamağa.

Bir başka versiyon ise şöyledir:

Goduya gaymag gerek,

Gablara yaymag gerek,

Godu gün çıkarmasa,

Gözlerin oymag gerek.

Yağ verin yağlamağa,

Bal verin ballamağa,
Godu gülmek isteyir.
Goymayın ağlamağa.
Getmişdim Göyçeliye,
Yoldaşım endi çeliye,
Baldırın it daladı,
Hönkür-hönkür ağladı.
Yağ verin yağlamağa,
Bal verin ballamağa,
Godu gülmek isteyir,
Goymayın ağlamağa(KK1).

Güneşin çıkması yağmurun durması için yapılan diğer ayinlerden birindeyse, çocuklar bir araya gelerek bir tepenin üzerine çıkarlar ve orada şu şarkıyı okurlar:

Gün çih, çih, çih,
Keher atı min çih.
Oğlun gayadan uçdu,
Gızın tendire düşdü.
Keçel kızı goy evde
Saçlı gızı götür çih.
Yahut:
Gün çihdi su içmeğe,
Gırmızı don biçmeğe,
Gün gözünü yetirecek
Garı tez götürececek
Keçel gızı aparacak
Saçlı gızı getirecek.
Yahut:
Gün getdi dağ başına,
Örtüb duvağ başına.
Könlü şamama isteyen
Dolansın tağ başına(KK8).

3. ÖLÜM/MEZAR/YAS VE YUĞ TÖRENLERİ

3.1. Ölüm ve Mezar

Yaşadığı dünya hayatının kaçınılmaz olan sonlukla, yani ölümle sonuçlanacağını bilen Türkler arasında ölüm hadisesinin nasıl gerçekleşeceğine dair çeşitli inanışlar vardır. Bu çeşitliliğinin olmasının en büyük sebebi geleneksel Türk inancıyla yani Tengrizimle beraber, Türklerin zaman zaman birçok dinleri kabul etmeleridir.

Kadim Türklere göre insanın ölümünün en büyük sebebi tinin insandan ayrılmasıydı. Günümüzde tin sözünü Arapçadan aldığımız “ruh” veya Farsçadan almış olduğumuz “can” kelimeleri yerini almaktadır.

Türkler arasında “tin” sözü ruhdan başka diğer anlamlarda da hayat, zihin, nefes, hayel anlamlarında da işlenmiştir. Altay ve Yakut Türkleri ruh-can kavramını tın, süne yahut da sürve kut kelimeleri ile ifade etmişlerdir. Tin tüm canlılarda olduğu takdirde, süneyse, sadece insanlarda oluyor. Kuta geldikdeyse, kut ister canlı, isterse de cansız olan her şeyde bulunur ve de bulunduğu nakutsallık verir.

Bu tür inanışa göre eğer kut bir adamdan giderse insan ölmez fakat kutsallığını kaybeder. Ancak tın hakkında da bunu söyleyemeyiz. İnanışa göre tın insandan ayrıldığı zaman insan ölür.

Hastalığın sonucunda öleceklerine inanan Türkler bununla beraber hastalanmak için ve hayatta kalmak için çaba gösterir. Hastalık zamanlarında hastalanmış kişi ve ya kişileri tedavi çadırına almışlar ve oraya görevlilerden başka diğer kimselerin gelmesine izin vermemişler. Bu uygulama sayesinde hastalığın diğer insanlara geçmesini önlemişler.

Günümüzde, Borçlı’da ölümün yalnızca Azrail tarafından gerçekleştiğine dair inam vardır. Kişi öldükten sonra yapılan bir takım uygulamalar vardır. Bunların en başında ölünün gözünü kapatmak gelir. Bunu yaparak ölünün bu dünyada gözünün kalmaması, öldükten sonra kendisiyle bir başkasını da götürmemesi ve de mezara açığözle gitmesi inanışı gelir. Gözler kapandıktan sonra ölmüş kişinin ağzını kapatırlar. Bu uygulamayla ölmüş kişinin ağızdan çıkan ruhunun yerine kara ruhların girmemesi ve toprağa verilirken ağzına toprak girmemesi için yapılır. Daha sonra ölünün öldüğü odanın kapı ve penceresi açılır. İnanışa göre bununla Azrail ve ruh evden ayrılır. Eğer bu yapılmazsa daha sonra da ev ahalisinden bir başkasının da öleceğine dair inam vardır. Bu yüzden kapı ve pencereler açık bırakılır. Ölüm esnasında veya ondan önce ölücek kişinin odasına küçükler bırakılmaz. Şayet bir küçük yaşlı veya böyle şeylerden korkan biri olursa kömürle suyu karıştırarak içerler. Bu vasıtayla korkmuş kişinin korkusunun aradan

kaldırıldığına inanılır. Tüm bunlar yapıldıktan sonra köydeki imamlardan biri çağırılır ve ölünün üzerinde Yasin suresi okunmaya başlanır. Bunun ardından tüm köye kişinin öldüğüne dair haber verilir.

Yeni gün ölmüş kişi ölüden korkmayan çevresindeki yakın akrabalar tarafından yıkanır. Caminin olmadığı yerlerde bu eylem çoğu zaman evde yapılır. Daha sonra yakın akrabaları, eve gelir ve ağılar söylenmeye başlanır. Cenaze törenlerine önem verildiğinden dolayı üç günden çok olmama suretiyle ölünün bekletildiğine rastlamaktayız.

Ölü defn edileceği gün akraba ve dostlar tarafından tabut omuza alınır ve toprağa basırılmağa gidilir. Ölmüş kişi çoğu zaman akrabalarının veya babasının yanında defn edilir. Defin esnasında Kurandan Yasin suresi okunur. Meyiti taprağa koymaya varsa oğlu, yoksa kardeşi, kardeşi oğlu tarafından toprağa verilir. Daha sonraysa üzerine toprak atılır. O esnada bel hiç bir zaman elden ele verilmez. İnanışa göre bu zaman bir ölüm daha gerçekleşir. Bu sepepden bel yere atılır ve yerden alınarak bu işlem devam etdirilir. Daha sonra cenaze namazı kılınıp eve geri dönülür. Eve geri dönen kişilerin eline gül suyu dökülür ve yemek verilir. Bununla beraber, baş taşı koyulacağı güne kadar ölünün mezarı başında akrabaları içinden korkusuz biri yanında kalır. Bununla da ölüyü kötü ruhlardan korur. Kötü ruhlarla beraber gorseşenlerden korumak vasıtasıyla gece gündüz mezar başında beklenir. Daha sonra taş koyulur. Çoğu zaman baş taşında kişinin fotoğrafı yaptırılır.

3.2. Yas ve Yuğ Törenleri

Yakınını yitirmiş kişi, tabii olarak yaşadığı acıyı farklı şekillerde gösterir. Her şeyden önce yas süresi boyunca açık ve al renkli elbise giyilmez, eğlenmeme, şarkı dinlenmeme, sakal traşı olmaz (devlet işinde çalışanlar bazen bunu yapamazlar), düğünlere katılmama şeklinde kişi kendisinin yasda olduğunu belirtir.

Aslında yas suresi ölüm anıyla başlar. Bu süre Borçalı'daki yerlere göre değişir. Çoğu zaman ölünün elli ikisini verildikten sonra yasdan çıkılır. Fakat yakın akraba bir sene boyunca düğünlere gitse bile kendisi asla düğün yapmaz. Eğer yapılırsa bile ölü sahibinden izin istenir.

Yas süresi boyunca yapılan çeşitli inanç ve uygulamalara Orhun yazıtlarında, Divanü Lugat-it-Türk'de, Dede Korkut destanında ve başka tarihi kaynaklarda rastlamaktayız.

Kitabelerde Bilge Kağan, Kültegin için yapılan yas töreninden şöyle bahseder; "Küçük kardeşim vefat etti. Ben yaşlandım. Görür gözüm görmez gibi; bilir bilgim bilmez

gibi oldu. Ben yaşlandım. Zamanı Tanrı takdir eder, kişi oğlu hep ölmek için türemiş. Böyle yaşlandım. Gözden yaş gelerek, etten (?) gönülden feryat gelerek yanıp yıkıldım. Çok fazla yaşlandım. İki şad (ile beraber) Küçük kardeşim ve kardeş oğullarını (?) oğullarım, beylerim ve kavmim gözü, karşı (ağlamaktan) fena olacak diye sakındım". Bilge kağan'm oğlu babası için diktirdiği yazıtta da şöyle der ".....bunca kavimler, saçlarını, kulaklarını kestiler" (<http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/41.php>)

Dede Korkut Destanındaysa, “Oğlunun ölüm haberini alan Beyregün babası kaba saruk götürüp yire çaldı, tarttı yakasını yırttı, oğul oğul diyüben böğürdü zarılık kıldı. Ağ pürçekli anası buldur buldur ağladı gözinün yaşım dökdi, acı tırnak ağ yüzine çaldı, al yanağın tarttı kargu gibi kara saçını yoldı, ağlayubanı sıklayıbanı ivine geldi. Pay püre Bigün dünlüğü altun ban ivine şiven girdi. Kızı gelini kas kas gülmez oldu, kızıl kına ağ eline yakmaz oldu. Yidi kız kardaşı ağ çıkardılar kara tonlar geydiler, vay bigüm kartaş muradına maksudına irmeyen yalunuz kardaş diyüp ağlaşdılar. Beyregün yavuklusına haber oldu, Banı Çiçek karalar geydi ağ kaftanını çıkardı, güz alması gibi al yanağını yırttı,

Vay al duvağım iyesi

Vay alnum başum umudu

Vay şah yigidüm vay şahbaz yigidüm

Toynça yüzine bakmaduğum hanum yigit

Kanda gitdün beni yalunuz koyup canum yigit

Göç açuban gördüğüm

Könül ile sevdiğüm

Bir yasdukda baş koyduğum

Yolında öldüğüm kurban olduğum

Vay Kazan Bigün mağı(Ergin, 1997: 131).

Kaşgarlı Mahmud Divanındaysa, Afrasyab yani Alp Er Tunga için yapılan yas töreninin şu şekilde icra edildiği yazılıyor: “Herkes kurt gibi uluşuyor, yakasını yırtarak bağıyor ünü çıkasıya bağıyor, gözü örtülesiye kadar ağlıyor.” (Atalay, 1985:189).

Kitabi Dede Korkut destanında tasvir edildiği gibi yas merasiminin kalıntılarına 15.yüzyılda Azerbaycanda rastlıyoruz. 1488. yılda Akkoyunlu Cihangirin oğlu İbrahim beyin ölümünü işiten, Yakup Şah başta olmakla Akkoyunlu hanedanından olanlar, beyler ve devlet adamları yakalarını yırtıyor, sarıklarını yere vurdular, gök (mavi) elbise giyerek, günlerce ağladılar(Memmedov, 1996: 69).

Yas alameti olarak, Herodot İskitlerin dekulaklarının bir ucunu göktürkler gibi kesdiklerini yazıyor(Geredot, 1971: 71).Eski Türk inançlarına göre, ölüye yas tutan

akrabaları kendi saçlarıyla beraber, onun atının kuyruğunu da kesiyorlar(Aliyarov, 1987:153-154).Bu sepepden dolayıda Alp Aruz tarafından ağır şekilde yaralanan Beyrek öleceğini hiss ettiği zaman, kendiyiğitlerineşöyle söyler:

Yiğitlerüm yirünüzden örü turun

Ağ boz atumun kuyruğunu kesün (Ergin, 1997: 248).

Büyük Selçuklu SultanıAlp Arslan da eski Türk adetiyle Malazgird savaşından bir gün önce kendi elleriyle atının kuyruğunu örmüş ve askerlerine bunu emr etmişti.Diğer taraftansa İslami düşüncesiyle kefen giymişti.

Türk dilinde matem elameti olarak atın kuyruğunu örmek veya kesmeğe “dullamak” deniliyordu.Günümüzde de Türk halkarında bu söz işlenmektedir. Azerbaycan Türkcesinde bu söz “yoldaşını kayb etmiş kadın”, kırgızca “matem”, kumukca “atın kuyruğunu kesmek”, yakutcaysa “yetim” manalarında kullanılıyor(Memmedov, 1996: 69).

Ölüyü anma merasimleri eski Türk inancından İslama geçmiş olan Türkler tarafından günümüzde de ayakta tutulmaktadır.

Ölümün ilk günü yukarıda belirtğimiz gibi merasimler yapıldıktan sonra ölünün evinde Kurandan ayetler okunur.

Ölünün defn edildikten sonra sırasıyla 3,7,40,52 ve adnalık günleri ihsanları yapılıyorş Yas merasimlerinde 3. gün önemli günlerden sayılıyor. İnsanlar arasında yayılmış inanca göre, ölmüş kişinin ruhu o gün göklere gidiyor ve kişinin bedeni soğumağa başlıyor. Bu gün ne kadar çok ihsan verilir ise, göklere gitmeden önce ölüye bir o kadar çok rahmet düşer.

7.gün ise ölünün bedeni çürümeğe başlıyor. 40.günündeysel beden tamamen çürür. 52. gün ise kişinin bedeni toprağa karışır. Bunlarla beraber yukarıda belirttiğimiz gibi Adnalık günü veya Cuma akşamı denilen günlerde de ihsanlar verilir. Adnalık günleri yılın istenilen zamanı ve de yıl dönümünden sonra da yapıla bilir. Bu yolla ölmüş kişinin ruhunun şad olduğuna dair inamlar vardır.

Borçalıda ölmüş kişinin yılı tamam olmamış, Nevruz, Kurban, Oruçluk (Ramazan) bayramları öncesinde “kara bayram” verilir. Bu merasime katılanlar için helva, pilav ve diğer yemekler verilir. Kadınlar kabristanlığa gider, matem motifli bir takım ayinler yapıldıktan sonra kendileriyle getirmiş oldukları semeni, şirniyat ve meyveleri kabrin üzerine koyarlar. Bu merasim, ölmüş kişinin hatirasının yad edilmesi ile yanaşı, yas evinin yasadan çıkması ve karşıdan gelen bayramı güzel karşılaması maksadıyla yapılır. (Bünyadov,2007: 233)

Ölünün yıldönümü gününde, elli ikinci gününde olduğu gibi bir anma gerçekleştirilir. Bu günde aile, diğer anma günlerine nazaran daha serbest hareket eder. Birçok kimse, bu günden sonra yastan çıkar ve düğünlere gitmeye başlar, kendisi de düğün yapma hakkına sahip olur.

SONUÇ

Yapmış olduğumuz araştırmada, Borçalı ahalisinin hayat tarzına ve yaşama biçimine tesir etmiş inançlarını ve buna bağlı pratiklerini incelemeye ve bunların özelliklerini ortaya koymaya gayet etdik. Araştırmada tespit ettiğimiz inançların, yörede geçmişe nispetle karşımıza çeşitli yapılar içinde çıktığını gözlemledik. Bunların bazıları başlangıçtaki fonksiyonları korurken, kimileri de değişik biçimlerde varlıklarını sürdürmektedir. Araştırmamızın ilgili bölümlerinde söz konusu inanç ve pratiklerin gösterdiği bu durum, değişim ve fonksiyon özellikleri ile bunların yörede yaşayan ahalinin yaşayış ve ilişkiler düzeni içindeki etkileri üzerinde durulmuştur.

Eski Türk inançlarında Tanrıya yapılan alkışların, yakarışların en belirgin özelliklerinden birisi, yüzün ve ellerin göğe çevrilmesi hareketidir. Bölgede Tanrıdan kastedilerek, rahmet ve belanın gökten gelmesi, yapılan dualarda ellerin havaya doğru kaldırılıp avuçların ve yüzün göğre çevrilmesi gibi inançlar ve pratikler, bu eski Türk inancının anlam değişikliğine uğrayarak varlığını sürdüren farklı bir biçimdir.

Borçalı'da "Umay" adına rastlamamız olmasına rağmen, çocuğun ve hayvan yavrusunun sonu ile ilgili himayecilik görevini yapısında taşıdığına inanılan unsurlar hala yaşamaktadır. Bölgede yaşayış biçimine tesir eden çok sayıda ayinlerin içinde, "taş", "ağaç", "su" gibi "yer-su" iyelerine ait inançların söz konusu varlıkların buldukları yerlerin ziyaret edilmesi ile ve çeşitli vesilelerle kendilerine saçı mahiyetinde sunulan nesnelere devam ettiği görülmektedir. Alkarısı, fiziki görünümü hakkında çeşitli düşünceler olmasına rağmen, karakteri, yapı ve fonksiyonlarını korumaktadır. Bununla beraber bölgede zararlı ruhlar hakkındaki düşünceler kendi tazeleşimini günümüzde de korumaktadır.

İnsan hayatının önemli sahfalarından olan ve yaşama biçiminde önemli yer kapsayan doğum, evlenme ve toy (düğün), ölüm-mezar, yas, kurban, adak, saçı ve bereketle ilgili ritüel ve ayinler bölge ahalisinin inançlarında mühim bir yer kapsar. Çalışmamızda, tüm bunların her birini ayrı başlıklar altında ele alarak inceledik. Netice itibariyle söyleye biliriz ki, Borçalı ilinde tespit ettiğimiz söz konusu törenlere ait inançların, Orta Asya ve Sibiryaya Türk inançlarına benzer veya değişik şekillerinin tüm canlılığı ile yaşadığını söyleye biliriz. Şöyle ki, törenlerde kullanılan malzamenin, verilen isimlerin, yakılan ağıtların günümüz insanının bugünkü anlayışına, zevk ve hitap etmesine rağmen, amaç ve inancın şaşılacak derecede aynı veya benzerleri olduğunu gördük.

KAYNAK KİŞİLER

Aşağıda kaynak kişilerin adı soyadı, doğum yeri, doğum yılı ve okur yazarlığı ile ilgili bilgiler verilmiştir.

KK1 Memmedov Mahmud Aslan oğlu, Azerbaycan Geyliyen, 1934, Yüsekokul mezunu.

KK2 Aşırova Gülzar İsmayıl kızı, Darbaz, 1921, Yüsekokul mezunu.

KK3 Osmanova Maral Emirkulu kızı, Garadaş, 1928, Yüsekokul mezunu.

KK4 Aliyeva Seher Alahverdi kızı, Kolayır, 1931, Yüsekokul mezunu.

KK5 Acalova Gülu Gasım kızı, Ağalar, 1925, Lise mezunu.

KK6 Dilbazi Hemayil Nasreddin kızı, Aslanbeyli, 1922, Yüsekokul mezunu.

KK7 Memmedov Şamhelil Hetem oğlu, Azerbaycan Geyliyen, 1949, Üniversite mezunu.

KK8 Bayramov Müşfik Tehmez oğlu, 1970, Azerbaycan Geyliyen, Yüsekokul mezunu.

KK9 Memmedova Besdi Samed kızı, Kızılkilse, 1936, Lise mezunu.

KK10 Kurbanova Süreyya Hetem kızı, Azerbaycan Geyliyen, 1951, Yüsekokul mezunu.

KK11 Memmedov Kerem Hetem oğlu, Azerbaycan Geyliyen, 1965, Üniversite mezunu.

KK12 Nadirova Münevver Ehmed kızı, Azerbaycan Geyliyen, 1927, Lise mezunu

KAYNAKLAR

- Abdullayev, B., *Haggın Sesi*, Bakı 1989.
- Aliyarov, S., “Boriagız” ı “Şirakyuvz” v *Knige Korkuda, Etimologičeskie i İstoriko-Filologičeskie İssledovaniya Tyurkix Yazıkov*, Bakı 1987.
- Andreev, M., *Tadjiki dolını Xuf.Ç.I*, Stalinabad 1953.
- Azərbaycan Etnografisi*, II Cilt, (Baş redaktör T. Bünyadov), Bakı 2007
- Azərbaycan Etnografisi*, III Cilt, (Baş redaktör T. Bünyadov), Bakı 2007
- Azərbaycan Folkloru Antologiyası*, (Toplayanı A.Ahundov), II. Kitab, Bakı 1968.
- Azərbaycan Mitoloji Metnleri*, (Mütertib A.Acalov), Bakı 1988.
- Bakıhanov, A., *Gülüstani İrem*, Bakı 2001.
- Bayramlı, C., *Babek ve Hürremilik (Yalan ve Gerçekler)*, Bakı 2011.
- Novruz Bayramı Ensiklopedisi*, (Mütertib Behlul Abdulla, Tofiq Babayev), Bakı 2008.
- Borçalı Folklor Örnekleri*, (Mütertib Elhan Memmedli), I Kitab, AMEA Folklor Ensttütüsü, Bakı 2013.
- Caferzade,A.,“Unutulmuş Aziz Günlerimizden”,*Azərbaycan Jurnalı*, 2001, Sayı 19, s.162.
- Eberhard, W.,*Çinin Şimal Komşuları*, (MütercimN. Uluğtuğ),Ankara 1982.
- El Güzgüleri, Elat Söylemeleri*, (Mütertib M. Kasımlı) Bakı 1993.
- Ergin, M., *Dede Korkut Kitabı*, I. Cilt, Ankara 1997.
- Gaşgay, S.,*Manna Devleti*,Bakı 1993.
- Geredot, *İstoriya*, Moskva 1971.
- Geybullayev, G.,*Azərbaycan'da Aile ve Nikah*, I ve II Hisseler, Bakı 1994.
- Gren, A., *Skazki i Legendi Çeçencev v Russkom Pereskaze*, Tbilisi 1897.
- Günay,Ü., Güngör H.,*Başlangıçtan Günümüze Türklerin Tarihi*, İstanbul1997.
- Halilov, H., “Türk Halkının Manevi-Tarihi Kalebesi Tamin Eden Bozkurt”, *Dede Korkut Jurnalı*, Sayı 3, Bakı 2003.
- Halilov, P., “*Kitabi Dede Korkut*” *Intibah Abides*, Bakı 1993.
- Harmatta, J., *Ayarların Dili Sorununa Dair*, Ankara 1988.
- http://demoscope.ru/weekly/ssp/emp_age_gub_97.php?reg=162, Erişim Tarihi 10.05.2015.
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tiflis>, Erişim Tarihi, 13.01.2015
- <http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/41.php>,Erişim Tarihi 10.11.2014.

http://www.conflicts.rem33.com/images/Georgia/Lang_9a.htm, Erişim Tarihi 11.05.2015.

<http://www.museum.ru/museum/1812/library/Ermolov/part5.html#c0>, Erişim tarihi 10.04.2015

<http://www.sherg.az/pre.php?id=35612>, Erişim tarihi 25.12.2014

<http://www.uludagsozluk.com/k/h%C3%BClag%C3%BC-han%C4%B1n-arap-halifesine-mektubu/>, Erişim tarihi 02.04.2015.

<http://zim.az/borchali/195-mfiq-obanli-boral-qdim-trk-yurdu.html> Erişim Tarihi 26.05.2015

İnan, A., *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul, 1976.

İnan, A., *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, 1986.

Kafesoğlu, İ., *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1993.

Kalafat, Y., *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara 2010.

Kalafat, Y., *Kuzey Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Eski Türk Dini İzleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1994.

Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lugat-it-Türk*, (çev.B.Atalay), Ankara 1985.

Kıyak, A., "İslam Öncesi Türk Kültüründe Yıldızlarla İlgili İnanışlar", *Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (2), Elazığ 2010, s. 189-197.

Kizlasov, N., "Gora-Praroditelnica v Folklore Hakasov", *Sovetskaya Enciklopediya*, Sayı 2, Moskva 1946, s. 35-41.

Köroğlu, Bakı 1982

Memmedov, K., *İslama Kadarki Dönemde Azerbaycan'da Dini İnançlar*, Bakı 1996

Memmedov, S., *Kirpi Piyi, Yarpiz İyi, Mercimek*, Bakı 1994

"Mifi Narodov Mira", *Sovetskaya Enciklopediya*, Tom II, Moskva 1982.

Moğolların Gizli Tarihi, (çeviren Ahmet Temir), Ankara 1986.

Murodov, O., *Drevnie obrazy mifologii u tadjikov dolini Zereşşana*, Stalinabad 1979.

Necef, E., *İnanç Yaddaşı*, Bakı 2014.

Nizamülmülk, *Siyasetname*, Bakı 2007.

Ögel, B., *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988.

Ögel, B., *Türk Mitolojisi I*, Ankara 1993.

Ögel, B., *Türk Mitolojisi II*, Ankara 1995.

Pamyatniki Kulturi Narodov Sibiri i Severa (Otvestvinniy redactor İ.S.Vdovin), Leningrad 1977.

Pomeranceva, E.V., *Mifologiciskie personaji v russkom folklore*, Moskva 1975.

Potapov, L., “Kult gor na Altae”, *Sovetskaya Ensiklopediya*, Sayı 2, Moskva 1947, s. 41-47.

Roux, J.P., *Moğolların ve Türklerin Eski Dini*(Mütercim Aykut Kazancıgil), İstanbul1994.

Roux, J.P., *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler Ve Hayvanlar*, (Mütercim A.Kazanvıgil, L.Arslan), İstanbul 2005.

Rozenfeld, A., “O Perejtkax Drevnix Verovaniy u Pripamirskix Narodov”, *Sovyet Ensiklopedisi*, Sayı 4, Moskva 1959, s.60-61.

Şahbazov, T., *Azərbaycanda İslamkadarki İnamlar(Lenkeran-Astara Bölgesi)*, Bakı 2008.

Sehrli Sünbüller, (Mütertib A. Nebiyev), Bakı 1990.

Seyidov, M., *Kam-Şaman ve Onun Kaynaklarına Umumi Bakış*, Bakı 1994.

Simokatta, F., *İstoriya*, (Mütercim S.P. Kondrateva), Moskva 1957.

Snesarev, G.B., *Relikti Domuslmanskix Verovaniy i Obryadı u Uzbekov Xarezma*, Moskva 1969.

Suhareva, O.A., *Perejitki Demonologii i Şamanstva u Ravninnix Tadjikov, Domuslmanskie Verovaniya i Obryadı Sredney Azii*, Moskva 1975.

Tahmasb, M., M.Caferli, O.Aliyev, *Efsanevi Kuşlar(Makaleler)*, Bakı 2005.

Tahmasp, M.H., “Âdet, Merasim,Bayram”, *Edebiyat ve İncesenet Gazetesi*, 12 Mart 1966.

Toy ve Halay Mahnuları,(Mütertib B. Şahsoylu), Bakı 1990.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı :Oğuz MEMMEDLİ
Doğum Yeri ve Tarihi :Azerbaycan Cumhuriyeti, Bakü Şehri, 29.12.1991
Medeni Hali :Bekar
İletişim Bilgileri :oguz_xaqan@mail.com

EĞİTİM

1998-2009 Surahani İli, 226 Numaralı Okul
2009-2013 Bakü Devlet Üniversitesi, Şarkiyat Bölümü (Arap ülkeleri)
2013-2015 Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

YABANCI DİLİ

Arapça, İngilizce, Rusça, Farsça, Türkçe (Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi)